

Erciyes Akademi

dergisi

e-ISSN 2757-7031

CİLT 35

SAYI 2

HAZİRAN 2021

journal of

Erciyes Academy

e-ISSN 2757-7031

VOLUME 35

ISSUE 2

JUNE 2021

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisidir.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/erciyesakademi>

ERCIYES AKADEMİ

e-ISSN: 2757-7031

yıl / year: 2021

cilt / volume: 35

sayı / issue: 2

Uluslararası hakemli bilimsel dergi
An international peer-reviewed scientific journal

İletişim Adresi / Communication Address

Erciyes Üniversitesi

Nuri-Zekiye Has Enstitüler Binası

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Melikgazi / KAYSERİ

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/erciyesakademi>

erciyesakademi@erciyes.edu.tr

Dergi Sahibi / Owner

Prof. Dr. Kenan GÜLLÜ (Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü – Erciyes Üniversitesi)

Editör / Editor

Dr. Öğr. Üyesi Ali Gökhan YÜCEL (Erciyes Üniversitesi)

Editör Yardımcısı / Assistant Editor

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Halit AKIN (Erciyes Üniversitesi)

Editör Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Mahir NAKİP (Çankaya Üniversitesi)

Prof. Dr. Asım YAPICI (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Prof. Dr. Hüseyin ÖZCAN (Anadolu Üniversitesi)

Prof. Dr. Zakir AVŞAR (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet KAVAS (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali Şükrü ÇORUK (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Şaban NAZLIOĞLU (Pamukkale Üniversitesi)

Alan Editörleri / Field Editors

Arş. Gör. Dr. Nilay AKGÜN AKAN (Erciyes Üniversitesi)

Arş. Gör. Şehriban KARACAN (Erciyes Üniversitesi)

Arş. Gör. Yakup ZİYAALP (Erciyes Üniversitesi)

Arş. Gör. Onur TOK (Erciyes Üniversitesi)

Arş. Gör. Mustafa YILMAZ (Erciyes Üniversitesi)

Arş. Gör. Cavidan YEMEZ (Erciyes Üniversitesi)

Yabancı Dil Editörleri / Language Editors

Fransızca-Doç. Dr. İlhan GÜLLÜ (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)

Almanca- Dr. Öğr. Üyesi Heiko SCHUSS (Abdullah Gül Üniversitesi)

Rusça- Öğr. Gör. Tamara TANASHEVA (Erciyes Üniversitesi)

İngilizce- Öğr. Gör. Göktuğ YÜCEL (Erciyes Üniversitesi)

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Kurtuluş KARAMUSTAFA
Erciyes Üniversitesi

Prof. Dr. Şükrü AKDOĞAN
Erciyes Üniversitesi

Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK
Erciyes Üniversitesi

Prof. Dr. Meltem Seba ÖZTURAN
Boğaziçi Üniversitesi

Prof. Dr. Arslan TOPAKKAYA
Erciyes Üniversitesi

Prof. Dr. Hakan AYDIN
Erciyes Üniversitesi

Prof. Dr. M. Xavier RICHET
Sorbonne Üniversitesi -Fransa

Prof. Dr. Eyyup YARAŞ
Akdeniz Üniversitesi

Prof. Dr. Nurekenova GULNARA
Milli Kızlar Pedagoji Üniversitesi -Kazakistan

Prof. Dr. Alper ASLAN
Erciyes Üniversitesi

Prof. Dr. Hava SELÇUK
Erciyes Üniversitesi

Prof. Dr. Timur VURAL
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Prof. Dr. Josef JABLONSKY
Prag Ekonomi Üniversitesi -Çekya

Prof. Dr. Serdar PİRTİNİ
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Maktagül ORAZBEK
Avrasya Milli Üniversitesi -Kazakistan

Prof. Dr. Feyzan GÖHER VURAL
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Prof. Dr. Efzeleddin ESGER
Milli İlimler Akademisi -Azerbaycan

Doç. Dr. Zorona NIKITOVİĆ
İşletme ve Girişimcilik Fakültesi -Sırbistan

Doç. Dr. Recep ÖZKAN
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Doç. Dr. Leman SÜLEYMANOVA
Milli İlimler Akademisi -Azerbaycan

Doç. Dr. Vladimir RİSTANOVİĆ
İşletme ve Girişimcilik Fakültesi -Sırbistan

Doç. Dr. Arzu MEMMODOVA
Bakü Devlet Üniversitesi -Azerbaycan

Doç. Dr. Burak GÖKBULUT
Yakındoğu Üniversitesi -KKTC

Dr. Öğr. Üyesi Cihat KÖKSAL
İstanbul Ticaret Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Heiko SCHUSS
Abdullah Gül Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Tark DOĞRU
Florida State Üniversitesi -ABD

Dr. Ganna KHARLAMOVA
Kiev Üniversitesi -Ukrayna

Dr. Elvira BOLAT
Bournemouth Üniversitesi -İngiltere

Dr. Muhammed Ali NASIR
Leeds Business School- İngiltere

Dr. Eduard Alexandru STOICA
Lucian Blaga Üniversitesi-Romanya

Amaç ve Kapsam

Erciyes Akademi, sosyal bilimler alanında çalışma yapan bilim insanlarının bilgi, deneyim, değerlendirme, görüş ve önerilerini paylaştıkları bilimsel bir platform oluşturmayı ve bilimsel etik çerçevesinde sosyal bilimlerin her alanında literatüre özgün katkılar yapan makale, kitap kritiği, çeviri, derleme gibi bilimsel çalışmalarını yayımlayarak sosyal bilimlerde bilgi birikimine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Erciyes Akademi sosyal bilimlerin her alanında (eğitim bilimleri, ilahiyat, iletişim bilimleri, coğrafya, tarih, dilbilim, psikoloji, antropoloji, felsefe, filoloji, müzikoloji, güzel sanatlar, sosyoloji, arkeoloji, ekonomi, uluslararası ilişkiler, sosyal hizmet, siyaset bilimi, uluslararası çalışmalar, iş yönetimi, uygulamalı ekonometri, uygulamalı istatistik, hukuk, kamu yönetimi, işletme, maliye, Türk dili ve edebiyatı, Türkçe öğretimi) bilimsel çalışmalara Türkçe, İngilizce, Almanca, Rusça ve Fransızca dillerinde yer veren uluslararası hakemli bir dergidir.

Erciyes Akademi 1987 yılından beri düzenli olarak yayımlanan, uluslararası alan indekslerinde taranan, hakemli, açık erişimli, elektronik bir dergidir. Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında olmak üzere üç ayda bir yayınlanır. Dergide yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

Aim and Scope

Erciyes Akademi aims to comprise a scientific platform for academics who desire to share their knowledge, notions, findings and researches with colleagues while contributing to the accumulation of knowledge in Social Sciences by publishing scientific studies such as articles, book critics, translations and reviews that make original contributions to the literature within the framework of scientific ethics.

The journal welcomes articles from all the fields of social sciences (Economics, Sociology, Political Science, Business, History, Turkish Language and Literature, Turkish Language Teaching, Philosophy, Geography, Educational Sciences, Law, Art History, Archeology, Communication Sciences, Linguistics, Music, Fine Arts, Tourism, International Relations, Finance, International Trade and Finance, Public Administration, Labor Economics, Theology, and other related fields) in Turkish, English, German, Russian and French.

Erciyes Akademi, first published in 1987, is an open-access, biannual (June and December) published and peer-reviewed scientific journal. All responsibility of the studies published belongs to the author(s).

TARANDIĞIMIZ İNDEKSLER / INDEXED BY

Başlangıç tarihi / Since

1.	<i>DOAJ (Directory of Open Access Journals)</i>	14.05.2020
2.	<i>Ebsco (Humanities International Index)</i>	30.01.2018
3.	<i>Sobiad</i>	01.01.2017
4.	<i>DRJI (Directory of Research Journals Indexing)</i>	04.08.2016
5.	<i>Index Copernicus</i>	30.05.2016
6.	<i>Index Islamicus</i>	16.05.2015

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

- 386-396 Sektörel bakış: Üniversite-sanayi işbirliği üzerine bir değerlendirme
Sectoral overview: An evaluation on university-industry cooperation
Akın BAYRAK
- 397-409 Ülke turizm tanıtım politikaları kapsamında kurumsal internet sitelerinde sunulan içeriklerin incelenmesi: Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı (TGA) örneği
Evaluation of contents presented on corporate websites within the scope of tourism promotional policies of countries: Sample of Türkiye Tourism Promotion and Development Agency (TGA)
Yusuf Acar
- 410-431 E-7 ülkelerinde sosyo-demografik faktörlerin sağlık harcamalarına etkisinin ekonometrik analizi
Econometric analysis of the effects of socio-demographic factors on health expenditures in E-7 countries
Hacı Hayrettin TIRAŞ & Sefa ÖZBEK
- 432-446 Üçüncü boyutta üretmek: Bir mimari tasarım stüdyosu örneği
Producing in the third dimension: A case of an architectural design studio
Filiz SÖNMEZ
- 447-459 Sirta ve longa türlerinin yapısal özelliklerinin karşılaştırılması
Comparison of structure properties of sirta and longa genres
Muattar Demet DOĞRUÖZ
- 460-472 Uzaktan eğitim sürecinde özel yetenekli lise öğrencilerinin öz düzenleme kapasitelerinin incelenmesi
Examining the self-regulatory capacity of special skilled high school students in the distance education process
Hilal BOYRAZ, Mustafa GÜÇLÜ & Sezer İNAN
- 473-496 Cinsiyetler arası itkisel (dürtüsel) satın almanın farklılıkları üzerine nitel bir analiz: Moda sektörü temelinde bir değerlendirme
A qualitative analysis on the differences of impulsive buying inter genders: An evaluation on fashion
Ayşe BİCAN ŞEN & Aybeniz AKDENİZ AR

- Eski ahlat şehrinde yerradarı (GPR) yöntemi ile Ulu Camii ve Bezirhane'nin gömülü yapı kalıntılarının görüntülenmesi
- 497-509** Imaging of the building remains in the Grand Mosque and Bezirhane with the ground penetrating radar (GPR) method in the old ahlat city
Fethi Ahmet YÜKSEL & Celil ARSLAN
- Rusya'da hükümet ve medyanın 15 Temmuz darbe girişimine yaklaşımları
- 510-542** The approaches of the government and media to the July 15 coup attempt in Russia
Tekin Aycan TAŞCI

HAKEM LİSTESİ / LIST OF REVIEWERS

Yıl/Year: 2021 Cilt/Volume: 35 Sayı/Issue: 2

Erciyes Akademi Dergisi Editörlüğü, Dergimizin bu sayısına katkıda bulunan ve aşağıda isimleri yer alan hakemlere teşekkürü bir borç bilir.

We gratefully acknowledge the contribution of the following reviewers who reviewed papers for this issue of our Journal.

Prof. Dr. Hüseyin AĞIR	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi DURAN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Toğrul İSMAYIL	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Doç. Dr. Ali ASKER	Karabük Üniversitesi
Doç. Dr. İnci ERDOĞAN TARAKÇI	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Doç. Dr. Emre EKİZ	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Semra ARSLAN SELÇUK	Gazi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cihat KÖKSAL	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emin ARSLAN	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emre TOPRAK	Erciyes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Koray İLGAR	Trabzon Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sadık DOĞAN	Adıyaman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Necla KUDUZ	Uşak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ferid ÖNDER	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Savaş KARAGÖZ	Aksaray Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Serkan AYLAN	Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sema SARI	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sena TÜRKMEN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

ÜNİVERSİTE - SANAYİ İŞBİRLİĞİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

 Akın BAYRAK^a

Öz

Gelişmiş ülkelerde, üniversitelerin teorik, sanayinin ise pratik bilgi ve deneyimlerini bir araya getirerek daha fazla verimlilik ve üretkenlik elde etmek amacıyla üniversite-sanayi işbirliklerine oldukça fazla önem verilmektedir. Bu noktada devletler, üniversite-sanayi işbirliğinin sağlanması amacıyla çeşitli teşviklerin ve düzenleyici yasaların yanı sıra birçok alanlarda etkinlikler düzenlemektedirler. Dolayısıyla bu araştırmada, üniversite-sanayi işbirliğinin önemine dair kapsamlı bir değerlendirme yapılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, ilgili literatürün yanı sıra kurum ve kuruluşların sayısal verilerinden yararlanılarak çeşitli çıkarımlarda bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Üniversite, Sanayi, İşbirliği

AN EVALUATION ON UNIVERSITY - INDUSTRY COOPERATION

Abstract

In developed countries, a great deal of importance is given to university-industry cooperation in order to achieve greater efficiency and productivity by bringing together the theoretical knowledge of universities and the practical knowledge and experience of the industry. At this point, states organize activities in many fields as well as various incentives and regulatory laws in order to ensure university-industry cooperation. Therefore, in this study, it is aimed to make a comprehensive evaluation of the importance of university-industry cooperation. For this purpose, various inferences were made by using the numerical data of institutions and organizations as well as there levant literature.

Keywords: University, Industry, Cooperation

Giriş

Günümüzde; üniversitelerde fen, sağlık, sosyal, eğitim ve temel bilimler ile sanat ve spor gibi değişik dallarda eğitim verilmekte, çeşitli araştırmalar yapılmakta iken, toplum hayatında da sanayi, hizmetler, sağlık, eğitim, sanat ve spor gibi sektörler/kesimler, üretim faaliyetini sürdürmektedir.

^a TEV Kayseri Şube Başkanı, akinbayrak@hotmail.com

Dolayısıyla işbirliği tanımının “Üniversite-Sanayi İşbirliği” şeklinde dar çerçevede değil, daha geniş kapsamlı düşünülmesi/ele alınması gerekir. Bu bağlamda, “Üniversite-İş Hayatı”, “Üniversite-Çevre”, “Üniversite-Yaşam” ya da “Üniversite-Toplum” işbirliği şeklinde ifade etmek konunun cesametini ve önemini yeterince ortaya koyabilmek açısından daha doğru olacaktır. Ancak, ilgili literatürde ve uygulamada uzun yıllardan beri “Sanayi” ifadesi kullanıldığı için bu çalışmada da “Sanayi” ifadesinin kullanılması tercih edilmiştir.

Bugün üniversiteler; klasik işlevleri olan öğrenci yetiştirmek, nitelikli insan gücü yetişmesine katkıda bulunmak, araştırmalar yapmak, yeni tezler/teoriler geliştirmek yanında (Çiçek, 2016, s.36); doğal olarak iş dünyasıyla, yakın ve uzak çevreleriyle de yoğun bir ilişki içinde olmaya gayret göstermektedir. Bu durum ise, sağlam bir iş birliği sürecinin ve geliştirilmiş uygun bir modelin kullanımını gerektirmektedir. Böyle bir işbirliği sağlandığında, bir yandan üniversitelerin her yönüyle etkinliği artacak, öte yandan da iş dünyasının elde edeceği yeni bilgiler ve birlikte uygulanan projelerle; verimlilik, kalite, inovatif/yenilikçi ürün ve sistemler geliştirilecektir. Dolayısıyla her iki taraf için katma değer artması sonucunu doğuracaktır. Bu bilgiler ışığında bu çalışmada, üniversite-sanayi işbirliğinin önemine dair kapsamlı bir değerlendirmenin yapılması amaçlanmıştır.

Üniversite - Sanayi İşbirliği

Karşılıklı etkileşim, yararlanma ve geliştirme yoluyla (sinerji ile) çok önemli kazanımların elde edileceği bununla birlikte iyi kurgulanmış (modellenmiş) ve inançla sürdürülen işbirliğinin yaratacağı sinerji ile ülke kalkınmasına büyük katkılar sağlayacağı ön görülmektedir. Bu bağlamda Tanış (2008)'ın çalışmasında belirttiği gibi, üniversite-sanayi işbirliği kavramı şu şekilde ifade edilebilir: “Üniversitelerin mevcut imkânları ile sanayinin mevcut imkânları birleştirilerek bilimsel, teknolojik ve ekonomik yönden gelişmeleri için yaptıkları sistemli çalışmalar bütünüdür. Diğer bir ifadeyle, üniversitelerdeki mevcut bilgi birikimi ve yetişmiş insan gücü ile sanayinin mevcut tecrübesi ve finansal gücünün bir sistem dâhilin de birleştirilmesi sonucu ortaya çıkan bilimsel, teknolojik ve ekonomik faaliyetlerin bütünüdür” (Tanış, 2008). Bir diğer çalışma olan Dura (1995)'nin de çalışmasında üniversite-sanayi işbirliği; “Bütün elemanlarının toplamından daha çok şey ifade eder” veya “Birlikten kuvvet doğar” felsefesi ile birlikte bilimsel düşünce ve davranış, karşılıklı fayda prensibinin, görev bilinci ve millete hizmet etme sorumluluğunun bir gereğidir olarak ifade edilmektedir (Dura, 1995, s.101).

Bilindiği gibi, “*Toplumsal Refah*” toplam milli gelirin ve kişi başına milli gelirin artırılması ile doğru orantılı bir kavramdır. Bunun için her ülke, daha fazla yatırım yaparak, verimli bir biçimde, yeni ve kaliteli ürünler üretmek ve bu ürünleri ihraç ederek olabildiğince fazla döviz kazanmayı hedeflemektedir. Böylece uluslararası rekabette göreceli ve mutlak üstünlük sağlanmaktadır. Daha fazla üretmek, daha fazla büyümek anlamına gelir. Büyüme, istihdamı artırır, büyüyen milli gelir adil bir dağılım varsayımıyla o toplumu oluşturan fertlerin gelirlerini artırır ve böylece toplumun refahı artmış olur. Bu bağlamda hızlı büyümek, daha fazla yatırım yapmayı gerektirmektedir. Dolayısıyla daha fazla yatırım ise, daha fazla kaynakla yapılabilmektedir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde öz kaynak yetersizliği sebebiyle yatırımların finansmanında yabancı kaynak kullanımı, önemli bir ağırlığa sahip olmaktadır. Bu durumda ise artan borç stoklarının finansmanı, ekonomik konjonktüre bağlı olarak, giderek daha güç ve pahalı hale gelmesiyle birlikte ekonomik büyüme yavaşlamakta ve kişi başına milli

gelir artışında düşüş gözlemlenmektedir. Şimdilerde bu durumu kimi ekonomistler “Orta Gelir Tuzağı” olarak tarif etmektedirler (Eğilmez, 2012, s.202). Fakat tuzak, birini güç duruma düşürmek için kurulan düzene denir. Burada ise yanlış veya hatalı stratejik kararlarla, bilinen bir “*fasit daire/kısır döngü*”ye girmek söz konusudur. Asıl sorun bu “*kısır döngü*” den nasıl çıkılacağıdır.

Gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki temel fark bilgi üretmek ve bilgiyi iyi/etkin kullanmaktır. Gelişmekte olan ülkelerde yeterince bilgi üretilmemektedir. Bu sebeple bilgi genellikle, teknoloji şeklinde (makine, teçhizat, teknik malzeme, kimyasal hammadde, ilaç vb.) veya sistem ve danışmanlık olarak fahiş fiyatlara satın alınmaktadır. Esasen bu çok doğal bir durumdur çünkü aynı bilgiyi Türkiye üretiyor olsaydı, Türkiye de patent ve know-how bedelleri, ar-ge vs. giderler dolayısı ile yüksek katma değerlerle pahalıya satarak, döviz girdilerini göreceli olarak artırabilirdi (Coşkun, 2016, s.478).

Gelişmekte olan ülkelerin ürettiği ürünler genellikle gelişmiş ülkelerin ürettiği makine, teçhizat, ara malı kullanılarak üretilen ürünler olduğundan, bunların ihracatından elde edilebilen katma değer de düşük olmaktadır. Bu ise hızlı kaynak yaratma imkânını ortadan kaldırmaktadır. Böylece ihracat ile ithalat arasındaki fark olan dış ticaret açığı büyümekte ve sürekli olarak cari açık oluşmaktadır. Bu açığın finansmanı için zorunlu olarak yabancı kaynaklara müracaat edildiğinden, yukarıda bahsedilen borç stokunda artışı, büyümede yavaşlama, kişi başına milli gelir artışında duraklama, toplumsal refahın yeterince artırılamaması gibi olumsuz sonuçlar doğmaktadır. Böylece, gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkeler (muasır medeniyetler) düzeyine ulaşma hedefleri sürekli olarak gecikmektedir (Eğilmez, 2012, s. 59). Bununla birlikte ‘Geçiş Ekonomileri Ülkeleri’ olarak anılan ülkelerinde bugün yaşadıkları en önemli sorunlardan biri, üretim sisteminden bütünüyle izole edilmiş; yalnızca kendisine yeten bir bilim ve teknoloji sistemi devralmış olmalarıdır. Bugün, bu ülkelerde, birkaç iş ya da sanayi grubu çevresinde oluşmaya başlayan yerel inovasyon sistemleri dışında herhangi bir ulusal inovasyon sisteminin varlığından söz etmek mümkün değildir (Radosevic, 1997).

Görüldüğü gibi; sorunun köklü bir çözüme kavuşturulabilmesi için, katma değeri yüksek ürünler üreten ve ihraç eden bir ülke haline gelmesi gerekmektedir. Bu durum, enerji hammaddeleri (petrol ve doğalgaz vs.) ithal etmek durumunda olan ülkeler açısından daha da büyük bir önem arz etmektedir. Bu bağlamda katma değeri yüksek ürünler üretebilmek için, bilgi üretecek bir eğitim düzeyine ulaşmak gerekmektedir.

Günümüzde üniversiteler, en önemli eğitim öğretim kurumları olarak öğrencilerini iyi bir biçimde yetiştirmenin yanında, bilimsel araştırmaların yapıldığı, teknolojilerin geliştirildiği merkezler haline gelmişlerdir. Bu haliyle üniversiteleri, hayatın içinde hayata/topluma ait önemli ürünlerin üretildiği yerler olarak tanımlamak doğru olacaktır.

Üniversitelerin tarihi, antik çağda Platon’un kurduğu Akademias’a kadar geriye götürülüyor olmakla birlikte, XI. yüzyılda kurulan Bologna Üniversitesi, batıda orta çağın ilk üniversitesi olarak kabul edilmektedir. İslam coğrafyasında ise yine XI. yüzyılda Selçuklu veziri Nizâmülmülk tarafından kurulan Nizamiye Medreselerinin o günün şartlarına göre, üniversite fikrine uygun kurumlar olduğu belirtilmektedir.

Avrupa'da XV. yüzyıla kadar belirli bir gelişim gösteren üniversiteler, 1500-1900 yılları arasında hem kurumsal yapı hem toplumla ilişkileri açısından önemli değişimler yaşamışlardır. Galilei (1564-1642), Newton (1643-1727), Copernicus (1473-1543), Decartes (1596-1653) gibi birçok bilim insanı dönemlerinde en önemli eserlerini üniversitelerden bağımsız vermişler, üniversiteleri önemsememişlerdir. Ancak o dönemin bilim insanlarının, üniversitelerde görevli olsun ya da olmasın kendi aralarında sürekli etkileşim içinde oldukları, çalışmalarını ve teorilerini bu şekilde ürettikleri de bilinmektedir.

Üniversitelerin tarihine bakıldığında, Avrupa'da XV. yüzyıla kadar belirli bir gelişim gösteren üniversitelerde, 1500-1900 yılları arasında hem kurumsal yapı hem toplumla ilişkileri açısından önemli değişimler yaşanmıştır. Özellikle 1789 Fransız devriminden itibaren modern üniversite arayışlarına girilmiş, öğretimin yanı sıra araştırmayı da temel işlevi haline getirecek modern üniversite fikri şekillenmeye başlamıştır. 1800'lü yılların başından itibaren Almanların kendi yönetim ve eğitim sistemlerini sorguladıkları, eğitim reformuna giriştikleri böylece modern üniversitenin doğuşuna öncülük ettikleri anlaşılmaktadır (Kenan, 2016).

XIX. yüzyılda da Osmanlı coğrafyasında medrese eğitimi yanında daha modern orta eğitim kurumları da kurma girişimleri olmuştur. Cumhuriyetin ilanından hemen sonra ise, toplumun ve ekonomik hayatın ihtiyaçları dikkate alınarak, temel eğitimde ve yükseköğretimde çağdaşlaşma adımları süratle atılmıştır. Bu anlamda, Türkiye'de üniversite, Dârülfünûn'un kuruluşuyla gerçekleşmiştir. Dârülfünûn kurma fikrinin ortaya çıktığı 1845 yılından 1900 yılına kadar olan sürede, Darülfünun nispeten kurumlaşmıştır. 1933'te Cumhuriyetin 10. yılında yapılan Üniversite reformu ile İstanbul Darülfünunu kapatılarak yerine İstanbul Üniversitesi açılmıştır. Dolayısıyla, 1933 yılı çağdaş Üniversitenin gerçek başlangıcı olarak kabul edilmektedir (Bıçak, 2016, s. 171.).

O yıllarda yaşanan önemli bir gelişmenin, Türkiye'de üniversitelerin hızlı bir şekilde yapılanmasında önemli katkısı olduğu da görülmektedir. 1933'ten itibaren Nazi Almanya'sındaki baskı ve şiddetten kaçan çok sayıda Alman bilim insanı Türkiye'ye kabul edilerek, bu değerli bilim insanlarından yararlanma olanağı sağlanmıştır. Sadece İstanbul Üniversitesi'nin kuruluşunda 42 Alman bilim insanının görev aldığı bilinmektedir. 1933 yılı sonunda ise 237 olan toplam öğretim elemanının 85'i (%36'sı) yabancılardan oluşmaktadır. Daha sonra İstanbul ve Ankara'ya gelen 100 kadar Alman ve Avusturyalı önemli bilim insanının ülkemizde üniversite eğitiminin kalitesinde ciddi katkıları olmuştur (Şimşek, 2016).

1980 yılına kadar Türkiye'de toplam 12 üniversite kurulabilmiş iken, daha sonraki yıllarda ülkemizdeki üniversite sayısı hızlı bir biçimde artmıştır. Özellikle 1980 sonrasında Yüksek Öğretim Kurumunun (YÖK) kurulmasıyla Üniversitelerin özerklik ve yönetim biçiminde önemli değişiklikler yapılmış, üniversitelerin yurt sathına yayılması öngörülmüştür. Sonuçta 2019-2020 öğretim yılında üniversite sayısının 203 e çıktığını, bunların 130 unun devlet, 73 ünün vakıf üniversitesi olduğunu, bu üniversitelerde 7,9 Milyon öğrencinin eğitim aldığını, 175.000 kadar akademisyenin görev yaptığını görmekteyiz. Bugün her ilimizde en az bir üniversite mevcuttur. Üniversiteler böylesine yurdun her iline yayılmış iken, doğal olarak üniversitelerden bulunduğu ilin sosyo-ekonomik kalkınmasına katkıda bulunması ve yakın çevresiyle sıkı ilişki ve işbirliği içinde olması da beklenmektedir.

Konunun üniversite tarafında gelişmelerin seyri özet olarak bu şekilde iken; Türkiye açısından sanayileşmede, iş hayatı ve toplum hayatında nasıl bir gelişme yaşandığına kısaca göz atacak olursak eğitimde olduğu gibi sanayileşmede de ciddi bir gecikme yaşandığını söylemek mümkündür. Bu gecikme, buharlı makinelerle seri ve ucuz üretim yapan batının, Osmanlıyı önemli bir pazar olarak kullanması ve tekstil ürünlerinden başlayarak Osmanlı pazarından yararlanması sonucunu doğurmuştur. Öte yandan batı, bu üretim ve ihracat süreci sonucunda oluşan/biriken kaynaklarını, Osmanlıya kredi olarak kullandırarak, kendisine ayrıca bir ekonomik ve siyasi avantaj/baskı yolu açmıştır.

Bu durumda iken Cumhuriyet, hızlı bir biçimde yurt genelinde yaraları sarmak istemiş, toplumun ihtiyacı olan mal ve hizmetleri üretmenin yollarını aramıştır. 1929'da başlayan Dünya Ekonomik Bunalımı ise devletin ekonomik hayata daha fazla müdahalesi ve özel sektörün gücünün yetmediği yatırımları devletin yapması sonucunu doğurmuştur.

1923-1940 döneminde çağdaş bir toplum olma yolunda; sosyal, hukuki, mali ve iktisadi çok sayıda tedbir alınmış, toplumun yeniden yapılanması için gerekli düzenlemeler/devrimler yapılmıştır. Bu dönemde çok sayıda Kamu İktisadi Teşebbüslerinin (KİT) kurulması ile piyasada eksikliği çekilen maddelerin üretilmesi amaçlanmış, böylece toplumun ihtiyacı olan temel ihtiyaç maddelerinin halka ulaştırılması sağlanmıştır. Bu dönemde, 1929-1930 dünya ekonomik krizine rağmen yıllık ortalama %7.4 büyüme sağlanabilmiştir. 1923-1940 dönemi, ekonomiye fiziki ve moral ölçülerle büyük bir momentum/hız kazandırmış, kurumlarda, zihniyette ve ekonomik felsefede gerekli altyapıyı hazırlamıştır (Kılıçbay, 1984).

1940-1950 dönemi 2. Dünya Harbinin yaşandığı çetin yıllardır. Türkiye bu harbe girmemiş olmakla birlikte, harbin yarattığı stres ve ekonomik etkileri fazlasıyla yaşamış, bunlara karşı Varlık Vergisi ve Milli Korunma Kanunu gibi bazı zorlayıcı tedbirler alarak, piyasa ekonomisine ciddi müdahaleler de bulunmuştur. Harp yıllarında (1940-1946) Türkiye'nin ortalama büyüme hızı %-4,7 olmuş, 1940-1950 döneminde ise (10 yıl) yıllık ortalama büyüme %-0,9 olmuştur. 1946 yılında harbin bitmesi üzerine, dünya devletleri yeni bir yapılanma arayışına girmiş; Dünya Bankası, İMF, UNESCO, NATO gibi uluslararası kuruluşları kurmuşlardır. Harp sonrası oluşturulan doğu ve batı blokları ise yeni bir savunma konseptinin oluşması sonucunu doğurmuştur. 1946 yılı Türkiye'de çok partili siyasi hayata geçiş açısından da önemli bir milat olmuştur.

1950-1960 döneminde, siyasal değişim ile birlikte ekonomi politikalarında ve ekonomik konulara yaklaşım biçiminde bazı değişimler yaşanmıştır. Bu dönemde, karma ekonominin temel felsefesi değişmese de özel teşebbüse ve özel sektöre daha fazla ağırlık veren bir ekonomi anlayışı ortaya konmuştur. Liberal ekonomiye yönelen bu yaklaşımın, sosyo-ekonomik sonuçları yanında, dış ekonomik ve siyasal ilişkileri de değiştirdiği anlaşılmaktadır. Bu değişim, dönemin başında yeni bir ekonomik dinamizm sağlamış olsa da gereken dış kaynak tedarik sorunu ve liberal ekonominin gerektirdiği piyasa araçlarına sahip olunmaması dolayısıyla, dönemin sonuna doğru (1958) cari dengeyi/açığı düzeltebilmek için, büyük bir devalüasyon (%220) yapılmış ve ciddi bir ekonomik kriz oluşmuştur.

1960-1980 döneminin başında, karma ekonomi prensiplerine uyularak, kamu iktisadi teşebbüslerine gerekli önemin verileceği ifade edilmiş, önceki dönemde ağırlık verilen liberalleşme ve özel sektöre ağırlık verme politikalarının dengelenmesi öngörülmüştür. 1963 yılında ise planlı kalkınma dönemi başlatılmış, beş yıllık kalkınma planları ve yıllık programlar yardımıyla, ekonomi politikalarında bilimselleşme, yönetimde koordinasyon ve kaynakların etkin kullanılması gibi düşüncelerle, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuş ve 1. Kalkınma Planı uygulamaya konulmuştur. Kalkınma Planı ile ekonomiyi yönetme uygulaması, değişik kesimler tarafında eleştirilmiş ve özellikle kimi yönetenler bağlayıcı yönü dolayısıyla planlı kalkınma modeline sıcak bakmamışlardır. Bu dönemde KİT'lerin ıslahı konusu sıkça gündeme gelmiş ancak KİT'lerle ilgili performans geliştirici bir model oluşturulamamıştır. Ancak 1963-1973 döneminde (1. ve 2. Plan dönemleri) ülke ekonomisinin oldukça istikrarlı bir biçimde büyüdüğünü de görmekteyiz.

Sonraki yıllarda özellikle ekonomiye yön verilmesinde 24 Ocak 1980 kararları ve onu izleyen 1983-1984 yıllarındaki uygulamalar, Türk ekonomisi için yeni bir dönemin başlangıcı olarak sayılmak gerekmektedir. Bu uygulamalarla, ihracata dayanan bir büyüme modeli benimsenmiş; serbest kambiyo rejimi, ihracatın teşviki, yatırımların teşviki ile ekonomik büyüme amaçlanmıştır. Serbest piyasa ekonomisi olarak tanımlanan bu modelle, toplumun girişimci yanı tahrik edilerek, büyümenin sağlanması öngörülmüştür. Uygulanan model, özel sektörün önünü açan, bürokratik engelleri azaltan, yatırım ve ihracat aşamasında teşvik eden, para politikaları uygulamaları ile piyasayı düzenlemeye çalışan bir model olmuştur. Kabul etmek gerekir ki bu uygulamalar, sanayi, turizm sektörlerinde önemli bir atılıma sebep olmuştur. Böylece Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana uygulanmakta olan "ithal ikamesine dayanan sanayileşme/büyüme" stratejisi, "ihracata dayalı sanayileşme/büyüme" stratejisine dönüştürülmek için gerekli adımlar atılmıştır (Kılıçbay, 1984).

Fakat Cumhuriyet döneminde de çağdaş bir ülke olma ve muasır medeniyetlerin üstüne çıkma hedeflerine ulaşmak için, yapılan bütün reformlar ve kalkınma hamlelerine rağmen, Türkiye'de yeterince mesafe alınamadığını ve ekonomik büyümenin gerektirdiği kaynak ihtiyacını sağlam biçimde karşılanmadığını kabul etmek gerekmektedir.

İşte tam bu noktada yukarıda bahsedilen; "Bilgi üretmek" ve "Bilgiyi iyi kullanmak" konusuna yeniden dönülmektedir. Burada başrol oynayacak kurum eğitimidir. Eğitimin nicel ve nitel olarak çok daha iyi düzeye çıkarılması, eğitimdeki kalite sorununa ciddi iyileştirme çalışmaları yapılması gerekmektedir. Türk insanının ortalama eğitim süresi artmaktadır ancak eğitim kalitesinin yeterince artmadığı da bir gerçektir. Bu konuda bir fikir sahibi olabilmek için, OECD üyesi ülkelerde yapılan testlere bakıldığında, Türkiye fen, matematik ve okuduğunu anlamada OECD ortalamalarının çok altında kaldığı görülmektedir. Keza milli eğitimin, orta öğretim öğrencileri düzeyinde yaptığı testlerde de benzer sonuçlar çıktığı görülmektedir. Bu sonuçlar, üniversitenin kalitesini etkileyen temel faktör olmaktadır.

Öte yandan Türk üniversitelerinin, dünya üniversiteleri başarı sıralamasında iyi bir yerde olmadığı da görülmektedir. En başarılı 500 üniversite sıralamasında bir Türk Üniversitesinin bulunmaması, durumu yeterince özetleyen bir göstergedir. Türkiye'nin her iline dağılmış 203 üniversitenin, öğretim elemanı ihtiyacının gerekli kalitede karşılanamaması, henüz yeterince

örgütlenememiş olmaları, alt yapı eksikliği olan üniversitelerin durumu da kaliteyi etkileyen diğer faktörler olarak sayılabilir.

Bütün bunlarla birlikte, Türkiye'deki üniversitelerin toplum, çevre, iş hayatı ve sanayi ile yakın ilişki ve işbirliği içinde olması, bu işbirliğinin yoğunlaştırılması ve kurumsallaştırılması zorunlu hale gelmektedir. Bu işbirliği, hem üniversitenin yakın çevresine, çevresindeki sanayi kuruluşlarına katkı sağlaması sonucunu doğuracak ve hem de üniversitenin kendini test etmesi, değişik uygulamalara girerek kendini geliştirmesi imkânını verecektir. Bu kapsamda önemle vurgulanması gereken bir husus da konuya sadece üniversite-sanayi işbirliği olarak değil, üniversitelerdeki tüm eğitim birimleriyle işbirliğini kapsayan üniversite-sektör işbirliği şeklinde yaklaşılmalıdır (Alkan, 2014, s.68). Ayrıca, Vannevar Bush'un bilim itmeli (science push) inovasyon modeli de, devlet, sanayi ve üniversite arasında yeni yaklaşımlar ortaya çıkarmaya başlamıştır. Bu yaklaşımlar sonucu üniversite giderek daha artan şekilde girişimci formatında bilgi toplumuna entegre olmaya başlamıştır. Bu değişim, tarafların birbirinin rollerini üstlendiği diğer bir deyişle giderek yakınlaşarak artık üçlü bir kesişme alanının yaratıldığı bir yapıya dönüşmüş bulunmaktadır. Toplum ve bilimdeki bu değişimle ilgili açıklayıcı bir yapı olarak "Triple Helix-Üçlü Sarmal" kavramı (Etzkowitz & Leydesdorff, 1998) son zamanlarda üzerinde en çok durulan ve üniversite-sanayi işbirliğini açıklamaya ve yönlendirmeye çabalayan model olmuştur. Daha önce birbirlerinden epey uzak olan üç ayrı dünyanın giderek yakınsaması ve özellikle son on yılda giderek büyüyen üçlü bir kesişme alanı yaratılması bir model olarak Etzkowitz tarafından açıklanmıştır (CESPRI, 1997). Triple Helix adı verilen bu model daha sonra Leydesdorff tarafından geliştirilmiştir. Bu model lineer modelin aksine helezonik bir inovasyon sisteminin kamu, özel ve akademik dünya arasında kurumsal ilişkileri değişik seviyelerde kurgulayarak bilginin sermaye olarak kullanılmasını açıklamaya çalışmaktadır. Üçlü sarmal modelinde, üç dünyanın (kamu, özel ve akademi) en son aşamadaki yakınlaşması sonucu üç faktörle temsil edileceklerini öngörmektedir. Bu faktörler; aktörler, kurumsallaşmış yapılar, kural ve yönergelerdir (Kiper, 2004 s.86).

Aynı şekilde özellikle üniversitelerin bilgi üretim sistemindeki değişimi açıklamak ve yönlendirmek üzere 'Mode 2 bilgi üretimi' (Gibbons vd. 1994; Nowotny vd. 2003) sistemi bir formülasyon olarak araştırmacıların üzerinde durduğu önemli konulardan biridir. Bu model akademik kaygıların önde olduğu içe kapanık bilgi üretim yaklaşımından, Mode 2 yaklaşımına yani günlük hayatın içinde, diğer bilgi üreticileri arasında onlarla yakın çalışma sistemini benimsemiş bir model olarak ifade edilmektedir. Günlük hayattaki problemlerin çözümü için transdisipliner uygulamalarla bilgi üretimini amaçlayan Mode 2 yaklaşımında problemin tesbiti yanında çözümün tasarımı da yapılmaktadır. Temel ve uygulamalı araştırmalar arasında ve teorik ile pratik arasında sürekli bir geri ve ileri akış olduğu öne sürülmektedir (Gibbons vd., 1994, s.19).

Bu bağlamda 1985 yılında Erciyes Üniversitesi ile Kayseri Sanayi Odası "Kayseri 1. Ulusal Üniversite-Sanayi İşbirliği Sempozyumu" nu düzenlenmiş ve söz konusu sempozyumun önemli iki sonucu olmuştur. Birincisi bu konuya gerek üniversite ve gerekse iş hayatının dikkatini çekmiş, farkındalık yaratmıştır. İkincisi ise Üniversite-Sanayi İşbirliği Vakfı'nın kurulması sağlamıştır. O tarihten itibaren, sanayicilerin üniversiteyi tanınması ve üniversitenin de sanayii tanınması için periyodik ziyaretler düzenlenmiş o günün şartlarına göre çokta yararlı işbirlikleri tesis edilmiştir. Daha sonraki yıllarda bu işbirliğinin boyutları

gelişmiş, KOSGEB, Organize Sanayi Bölgeleri, Kalkınma Ajansları ve Teknoparklar yolu ile işbirliğinin geliştirilmesine çalışılmıştır. Çelik (2014)'in de belirttiği gibi Üniversite-sanayi işbirliği sonucunda üniversitelerde bulunan ve/veya üretilen bilgiler, sanayideki girişimcilik ve para ile bir araya gelerek sanayileşecek (ticarileşecek), katma değeri ve yaygın etkisi yüksek ürünlere dönüşümü sağlanabilecektir. Burada sanayiciden beklenen ise, dünyadaki gelişmeleri yakından izleyerek toplumun ihtiyaçlarına göre kendini geliştirmek ve bunun için gereksinim duyduğu bilgi ve Ar-Ge desteğini akademik camiadan almak olacaktır (Çelik, 2014). Bunun yanı sıra Dura (1995) de çalışmasında üniversitelerin sahip oldukları teorik bilgi birikimini sanayini ve çevrenin belli başlı problemlerinin çözümünde kullanabileğini vurgulamaktadır. Sanayide en fazla araştırma beklenen konuları ise şu şekilde sıralamaktadır; yönetim ve organizasyon, stok kontrol, kalite kontrol, yer seçimi, maliyetlerin düşürülmesi, finansman, yeni teknoloji temini, verimlilik sorunları. Bunlarla birlikte altyapı sorunları, çevre kirlenmesi, çevre sağlığı, tarıma dayalı sanayiler ve doğal kaynakların sanayi bakımından değerlendirilmesi gibi konularda yapılacak uygulamalı çalışmalar, sanayi sektörünün ilgisini çekecek nitelikte araştırmalar olacaktır (Dura, 1995, s.107).

Sonuç

Üniversiteler ve sanayi kuruluşları, ülkelerin eğitim, ekonomi, sosyo-kültürel yapı gibi birçok faktörlerini doğrudan ve dolaylı olarak etkileyen önemli kuruluşlardır. Özellikle sanayi kuruluşlarının toplum refahı üzerinde etkileri göz önünde bulundurulduğunda, üniversite-sanayi işbirliğinin önemi daha fazla öne çıkmaktadır. Sözelimi daha önce de bahsedildiği üzere, sanayi kuruluşlarının büyümesi ile istihdam ve ekonomik gelişmişlik artar, istihdam ve ekonomik gelişmişlikle milli geliri artırır, milli gelirle ise toplum refahı artar. Diğer taraftan üniversite-Sanayi işbirliğinin süratli şekilde gelişmesine engel olan birtakım faktörler bulunmaktadır. Bu faktörleri şu şekilde sıralanabilir (Tanış, 2008; Ünal & Yavuz, 2013):

- Öğretim üyelerinin, sanayi kuruluşlarında yaşanan teknik ve yönetsel sorunlardan yeterince haberdar olmaması.
- İş İnsanlarının, yakınlarındaki üniversitelerin fakülte ve araştırma merkezlerinin imkân ve kabiliyetlerini bilmemeleri.
- Karşılıklı etkileşimi ve koordinasyonu sağlayacak görevli bir kurum veya merciinin bulunmaması.
- Öğretim üyelerinin yoğun ders yükü altında olduğundan, bu tür çalışmalara yeterince zaman ayıramamaları.
- Üniversitelerin “döner sermaye” sisteminin, çalışmanın bedelini öğretim üyesi için cazip olmaktan çıkarırken sanayici için de hizmetin pahalılığına sebep olması.
- Teknoparklar yolu ile çalışmalarda önemli bürokratik zorluklar olduğunun bilinmesi.
- İş insanların üniversitelerden beklentileri çok yüksektir, sürekli birtakım buluş ve yenilikler yaratmasını beklemektedirler. Hazır hizmetler istemektedirler. Böyle bir imkânın olmadığını,

yararlı/innovatif ürünlerin, müşterek ve uzun vadeli çalışmalarla ortaya çıkacağını bilmemektedirler.

- İş insanlarının üniversite öğretim üyesi ve öğrencilerine yeterince zaman ve imkân ayıramaması. Bu bir sosyal sorumluluk sorunudur.
- Üniversitelerin eğitim-öğretim programları yeterince sanayiye dönük olmaması.

Bu sorunlara ilaveten çok sayıda başka sorunlarda sayılabilir. Ancak asıl mesele bu sorunların nasıl çözüleceğidir. Bu konuda kolay reçeteler sunmak mümkün değildir. Çünkü üniversite-sanayi işbirliğini geliştirmek bir anlayış ve kültür meselesidir. Konu çok yönlüdür, tarafların samimi iradesini, işbirliği yapma heyecanını, sürdürme azmini ve kararlılığını gerektirir. Bu konunun önemli bir kalkınma sorunu olduğunu bilmek gerekir. İşbirliği için doğru bir “model” geliştirmek de konunun başka bir önemli yanındır.

Bunun yanı sıra Göker (2000)'in çalışmasında, Ne yapmamız gerekir, çıkış yolumuz nedir? sorusunun yanıtı olarak: Bilim ve teknolojiye yetkinleşmek; ama aynı zamanda, bilim ve teknolojiye ekonomik ve toplumsal faydaya (pazarlanabilir yeni bir ürün, sistem ya da üretim yöntemine, ya da yeni bir toplumsal hizmete) dönüştürme (inovasyon) becerisini de kazanmak, Türkiye'nin tek seçeneğidir ve öncelikle yapılması gerekirse, bilim, teknoloji ve inovasyonda yetkinleşmeyi, Türkiye için, erişilebilir bir hedef haline getirme koşullarının yaratılmasıdır şeklinde belirtmektedir (Göker, 2000, s.8).

Kiper (2004) ise çalışmasında başarılı üniversite-sanayi işbirliği uygulamalarında en önemli problemin temsil ettikleri kültüre ait farklılıkların her iki tarafın karşılıklı çıkar ve beklentilerinin optimize edildiği organizasyonlarda itici güç olduğunu savunmaktadır. Burada bilimsel itmeli-teknolojik ivmeli işbirliği çalışmaları ile sanayide doğru bilgi ve teknoloji transferi sağlanarak mikro ölçekte firmaların rekabet gücünü artacağı, makro ölçekte de teknolojik gelişme ve ekonomik büyüme sağlanacağı, üniversitede ise kaynak yaratacağı, eğitim programlarında teknolojik gereksinimleri dikkate alacağı ve mezunlarına daha kolay iş imkânı bulacağı ifade edilmektedir (Kiper, 2004, s.94)

Sonuç olarak; Neden üniversite-sanayi işbirliği çok önemlidir? Sorusunun cevabını öğrenmek istiyorsak, bugün üniversitelerimizin dünya üniversiteleri içindeki yerini yeterince doğru değerlendirmemiz ve ekonomimizin yıllardan beri yaşadığı, “kısır döngüsü” nün, “bilgi üreten ve bilgiyi iyi kullanan nesiller yetiştirememek” ten kaynaklandığını bilmemiz gerekir.

Kaynakça

- Alkan, R . (2014). Üniversite-Sanayi İşbirliği İçin Bazı Öneriler . Yükseköğretim Dergisi , 4 (2) , 68 .
- Bıçak, A. (2016). Türkiye’de Üniversite. Ed. Tozlu, N., Taşdelen. V., Önal. M.,Dünya’da ve Türkiye’de Üniversite. Bayburt Üniversitesi Yayınları. 171-232.
- CESPRI, (1997). Centre of Research on Innovation and Internationalization.

- Coşkun, E. (2016). Endüstriyel Matematik ve Somut Örneklerle Üniversite-Sanayi İşbirliği. Ed. Tozlu, N., Taşdelen. V., Önal. M.,Dünya'da ve Türkiye'de Üniversite içinde (453-480 ss.). Bayburt Üniversitesi Yayınları.
- Çiçek, H. (2016). Üniversite: Hakikat Arayışının Mekânı. Ed. Tozlu, N., Taşdelen. V., Önal. M.,Dünya'da ve Türkiye'de Üniversite içinde (35-46 ss.). Bayburt Üniversitesi Yayınları.
- Çelik, M. S. (2014). Bilgi Sanayi İle Buluşuyor. İTÜ Vakfı Dergisi, (63), 38-41.
- Dura, C. (1994). Üniversite-Sanayi İşbirliği Üzerine Bir Deneme. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 49(03), 101-117.
- Eğilmez, A. M. (2018). Değişim Sürecinde Türkiye: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sosyo-Ekonomik Bir Değerlendirme. Remzi Kitabevi.
- Gibbons, M., Limoges, C., Nowotny, H., Schwartzman, S., Scott, P., & Trow, M. (1994). The New Production of Knowledge: Dynamics of Science and Research in Contemporary Societies. SAGE Pub.
- Göker, A. (2000). Ulusal İnovasyon Sistemi ve Üniversite-Sanayi İşbirliği. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Geleneksel Bahar Paneli IV. Ankara. 8.
- Leydesdorff, L.- Etzkowitz,H.- The Triple Helix as a Model for Innovation Studies,Science and Public Policy, Vol.25(3) (1998) 195-2003.
- Kenan, S. (2016). Üniversitenin kısa hikayesi. Ed. Tozlu, N., Taşdelen. V., Önal. M.,Dünya'da ve Türkiye'de Üniversite içinde (5-34 ss.). Bayburt Üniversitesi Yayınları.
- Kiper, M. (2004). Teknoloji Transfer Mekanizmaları ve Bu Kapsamda Üniversite-Sanayi İşbirliği. Türk Mühendis ve Mimarlar Odası Birliği. Ankara. 86-94.
- Kılıçbay, A. (1984). Türk Ekonomisi: Modeller, Politikalar, Stratejiler (Vol. 19). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Nowotny, H. Scott, P. & Gibbons. M. (2003) Introduction -'Mod 2' Revisited: The New Production of Knowledge. Minerva.
- Radosevic, S, (1997). Transformation of Science and Technology Systems into Systems of Innovation in Central and Eastern Europe: The Emerging Patterns of Recombination, Path-Dependency and Challenge. SPRU, Electronic Working Papers Series, Paper No 8.
- Şimşek, H. (2016). Osmanlıdan Cumhuriyete Türk Üniversitelerinin Tarihsel Gelişimi. Ed. Tozlu, N., Taşdelen. V., Önal. M.,Dünya'da Ve Türkiye'de Üniversite İçinde (129-170 Ss.). Bayburt Üniversitesi Yayınları.
- Tanış, F. (2008). Üniversite-Sanayi İşbirliği, Dicle üniversitesi, www.emo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=46183&tipi=21&sube=0&od=3-48k-
- Ünal, K., & Yavuz, M. (2013). Üniversite-Sanayi İşbirliği: Dünyü, Bugünü, Geleceği. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 17(1), 50-57.

Yazar Biyografisi

Akın Bayrak, 1967 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nden mezun olmuş, 1968 de İ.Ü. İşletme İktisadı Enstitüsünde "İşletme Yöneticiliği İhtisası" yapmıştır. 1978-2001 yıllarında Kayseri "Lüks Kadife A.Ş." Genel Müdürlüğü görevinde bulunmuştur. 1994 yılında Kayseri'de kurulan Kayseri Sanayici ve İşadamları Derneği'nin de kurucularından olup, Üniversite-Sanayi İşbirliği Vakfı'nın Yönetim Kurulunda iki dönem, Erciyes Üniversitesi Vakfı Yönetim Kurulunda da uzun yıllar görev yapmıştır.

ÜLKELERİN TURİZM TANITIM POLİTİKALARI KAPSAMINDA KURUMSAL İNTERNET SİTELERİNDE SUNULAN İÇERİKLERİN İNCELENMESİ: TÜRKİYE TURİZM TANITIM VE GELİŞTİRME AJANSI (TGA) ÖRNEĞİ

 Yusuf ACAR^a

Öz

Bu çalışma; Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı, Tanıtma Genel Müdürlüğü'ne bağlı olarak faaliyetlerini sürdüren Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı (TGA) kurumsal internet sitesinde yer alan içeriklerin incelenmesi amacıyla hazırlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda; çalışmada Türkiye'nin iç ve dış turizm pazarında tanıtım ve turizm ile ilgili faaliyetlerin geliştirilmesine yönelik ajansa ait kurumsal internet sitesinde yer alan bilgi ve içerikler örnek olay tarama modeli ile elde edilerek nitel bir araştırma yöntemi olan içerik analizi kullanılarak değerlendirilmiştir. Çalışma; Türkiye'nin kurumsal düzeyde dijital ortamlarda uluslararası turizm pazarına yönelik gerçekleştirilen tanıtım faaliyetlerinin çeşitliliği ve geliştirilmesi ile ilgili detaylı ve güncel bilgiler içermektedir. Çalışma sonuçları; Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı gibi kurumsal yapıların gerçekleştirdikleri faaliyetleri dijital ortamlarda kamuoyu ile aktif bir şekilde paylaşmalarının; bilgi toplumunun gerekliliği olarak küresel ölçekte rekabet avantajı elde etmek adına ülkede turizm sektöründe meydana gelen gelişmelere verilen önemi ve uluslararası turizm pazarında Türkiye'nin söz sahibi bir marka oluşturma çabalarını kanıtlar niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Tanıtım, Kurumsal web site, TGA

EVALUATION OF CONTENTS PRESENTED ON CORPORATE WEBSITES WITHIN THE SCOPE OF TOURISM PROMOTIONAL POLICIES OF COUNTRIES: SAMPLE OF TÜRKİYE TOURISM PROMOTION AND DEVELOPMENT AGENCY (TGA)

Abstract

This study aimed to investigate; the contents of corporate website of Türkiye Tourism Promotion and Development Agency continues its activities under Republic of Turkey Ministry of Culture and Tourism/General Directorate of Promotion. In line with this aim; Turkey's domestic and foreign tourism markets and promotion of tourism related to agency's corporate website in information and content were

^aDr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, Turizm Fakültesi, yacar1986@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 08.03.2021, Kabul Tarihi: 02.04.2021

obtained with case screening model and was evaluated using a qualitative research method is content analysis. The study contains detailed and up to date information about diversity and development of promotional activities carried out for international tourism market corporate level of Turkey on digital environment.

Study results evidence that; Türkiye Tourism Promotion and Development Agency of institutional structures such as the activities they perform their share with public in an active way in digital environment; Turkey's information society justifies their efforts to create a brand with a say in necessity to obtain competitive advantage in global significance of the name given to the developments occurring in tourism industry and international tourism market.

Keywords: Promotion, Corporate website, TGA

Giriş

Turizm sektörü elde edilen gelirler ve oluşturduğu olumlu ekonomik etkiler itibariyle özellikle gelişmekte olan ülke ekonomilerinde bütçelerin dengelenmesi bakımından lokomotif görevi üstlenmektedir. Turizm sektörüne yapılan yatırımların kamu tarafından politika haline dönüştürülerek teşvik edilmesi ve özel yatırımcılara sağlanan kolaylıklar turizm sektörünün gelişmesi ve turizmden elde edilen gelirlerin artırılması için önem arz etmektedir. Ayrıca ülkede turizm sektörü ile ilgili gelişmelerin tanıtılarak, turizmin geliştirilmesi için kamu tarafından oluşturulan ve desteklenen kurumlarda turizmin ülke ekonomileri açısından taşıdığı önemi göstermektedir. Bu açıdan ülke turizmine yönelik politikalar oluşturularak bu politikaları uygulayan ayrıca turizmin tanıtımı ve gelişimi ile ilgili kamu adına faaliyetlerini ulusal ve uluslararası alanda sürdüren turizm bakanlıkları ve bakanlığa bağlı kuruluşların başarıları ülkenin turizm potansiyelinin geliştirilmesi adına önem taşımaktadır.

Bilgi teknolojisinde yaşanan baş döndürücü gelişmeler ile internetin etkileşimi arttırarak maliyetleri düşüren sanal bir araç olarak bilgiye hızlı bir biçimde ulaşım imkânı vermesi birçok alanda devrim niteliğinde değişikliklere yol açmıştır. Bu değişikliklerden en önemlisi; geleneksel pazarlama iletişimi faaliyetlerinin internet sayfaları aracılığıyla dijital ortamlara taşınmasıdır (Çubukcu, 2010, s. 40). Dijital dönüşüm sürecinde geleneksel pazarlama iletişim araçlarına internet teknolojilerinin dâhil edilmesi rekabeti farklı seviyelere taşımıştır (Akgün, 2019, s. 4-5). Dijitalleşme olgusu kurumlara dünyanın bütün coğrafyalarında yaşayan insanlara herhangi bir aracı olmadan kaynaklarını daha etkin ve verimli bir biçimde kullanacak şekilde ulaşım imkânı sağlamıştır (Kaplan & Haenlein, 2010, s. 62). Kurumların iç ve dış çevresinde etkinliğini arttırmak amacıyla kullanılan internet sayfaları pazarlama iletişimi açısından tanıtıcı ve ayırt edici bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır (Pollach, 2005, s. 286).

Bilgiye erişimde internetin önemli bir araç olarak kullanılmasından sonraki süreç, toplumların alışkanlıklarının değişmesinde önemli bir rol oynamıştır (Kim vd., 2007, s. 423). Sürekli gelişen ve dinamik özellik taşıyan internet, hizmetin sahip olduğu özellikler ile uyum içinde olmakla birlikte rekabet avantajı elde etmek için kurumların pazarlama karması elemanlarını etkin bir biçimde kullanmaları adına da önemli fırsatlar sunmaktadır (Baloğlu & Pekcan, 2006, s. 171). Kurumlar tarafından oluşturulan internet siteleri, kurumsal kimlik oluşturmak ve tüketiciler ile sürdürülebilir ilişkiler kurmak için etkili iletişim araçları haline dönüşmüştür (Topalian, 2003, s. 1120). Farklı amaçlar

ile kullanılan bu siteler sundukları içerik bakımından farklı kriterler çerçevesinde değerlendirilmektedir (Öztürk & Yılmaz, 2013, s. 13-14).

Dünya genelinde 2020 yılında yaklaşık 4.5 milyardan fazla kişinin interneti aktif bir şekilde kullanması (Digital 2020 Global Overview Report) kurumlar arası gerçek rekabetin de dijital ortamlarda gerçekleştiğini kanıtlar niteliktedir. Bu sebeple; Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı, 2019 yılında Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı olarak Türkiye'nin sahip olduğu turizm değerlerini dijital teknoloji ve pazarlama araçlarını kullanarak ulusal ve uluslararası alanda tanıtıp geliştirme amacıyla kurulan bir organizasyondur. Çalışma kapsamında ajansın dijital ortamlarda Türkiye turizminin tanıtımı ve geliştirilmesine yönelik gerçekleştirmiş olduğu faaliyetler ve sunmuş olduğu içerikler detaylı bir biçimde ele alınmıştır.

A. LİTERATÜR TARAMASI

Dijitalleşen dünya ile birlikte tüketicilerin alışkanlıklarında meydana gelen köklü değişimler ve dijital pazarlama araçlarının kurum ve kuruluşlar tarafından rekabet avantajı elde etme amacıyla vazgeçilmez bir unsur olarak ortaya çıkmasıyla birlikte birçok alanda olduğu gibi turizm alanında da konu ile ilgili çok sayıda araştırma yapıldığı gözlemlenmektedir. Turizm sektöründe dijital alanlara faaliyetlerini taşıyan ve uzun süredir faaliyetlerini bu mecrada sürdüren kuruluşlar ile ilgili çalışmalardan bazıları şu şekildedir.

Cox & Dale (2002) tarafından internet sitelerin dizaynı ve kullanılabilirliğinde anahtar unsurları ele alan çalışmada bir model sunulurken; güven, kullanım kolaylığı ve hız gibi unsurların önemi vurgulanmıştır.

Chung & Law (2003) tarafından Hong Kong'da faaliyetlerini sürdüren otel işletmelerinin internet siteleri üzerine yapılan çalışmada; belirlenen performans göstergelerinde işletmelerin internet sitelerinin sunduğu hizmetlerin fiyatına göre farklılaştığı belirtilmiştir.

Baloğlu & Pekcan (2006) tarafından Türkiye'de faaliyet gösteren 4 ve 5 yıldızlı otel internet sitelerinin analiz edildiği çalışmada; işletmelerin dijital pazarlama imkânlarından etkin bir şekilde faydalanmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bayram & Yaylı (2009) tarafından yapılan ve Türkiye'deki otel internet sitelerinin değerlendirildiği çalışmada; otel işletmeleri internet siteleri kullanım açısından ele alınarak internet sitelerinde en çok ve en az kullanılan özellikler sıralanmıştır.

Karamustafa & Öz (2010) tarafından Türkiye'de bulunan konaklama işletmeleri internet sitelerinde yer alan içeriklerin değerlendirildiği çalışmada; işletmelere ait internet siteleri ve çevrimiçi işlemlerin yetersiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çubukcu (2010) tarafından Türkiye'de Ege Bölgesi'ndeki beş yıldızlı otel ve birinci sınıf tatil köylerinin internet sayfalarının incelendiği çalışmada; bazı işletmelerin internet sayfalarının yeterli bazılarının da kullanışsız olduğu belirtilmiştir.

Ting vd., (2013) tarafından dört kıtada faaliyet gösteren 100 otel işletmesi üzerine yapılan çalışmada; internet sitelerinin faaliyet gösterdiği kıtaya göre farklılıklar içerdiği tespit edilmiştir.

Ateş & Boz (2015) tarafından Çanakkale'deki 3, 4 ve 5 yıldızlı konaklama işletmelerinin internet sitelerinin değerlendirildiği çalışmada; işletmelerin kurumsal internet sitelerini etkili bir şekilde kullanamadıkları tespit edilmiştir.

Semeradova & Vavrova (2016) tarafından ağırlama endüstrisinde çevrimiçi iletişimin incelendiği çalışmada bir model sunularak sistematik bir yaklaşımla dijital pazarlama iletişimde dikkat edilecek hususlar vurgulanmıştır.

Altaş (2017) tarafından yapılan çalışmada gastronomik öğeler ülkelerin tanıtım ve markalaşma çabaları kapsamında değerlendirilmiş bu doğrultuda T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından dijital mecralarda yürütülen Home of Turkey afişleri incelenerek kampanyanın etkin bir biçimde yürütüldüğü vurgulanmıştır.

Hung (2017) tarafından Tayvan'da bulunan 153 otele ait internet sitesinin değerlendirildiği çalışmada; otel işletmeleri internet sitesi kalite ölçüğü başlığında incelenerek değerlendirilmiştir.

Yalçın & Bahar (2019) tarafından Türkiye'de faaliyet gösteren seyahat acenteleri internet sitelerinin ele alındığı betimsel çalışmada; acentelere ait internet sitelerin tüketici ihtiyaçlarına cevap veremediği belirtilmiştir.

Yukarıda belirtilen çalışmalara benzer birçok çalışma dijitalleşme kapsamında turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin internet sayfalarına yönelik incelemelerde bulunmuş ve farklı kriterler çerçevesinde dijital alanlarda sunulan hizmetler dijital pazarlama ve turizm sektörü açısından değerlendirilmiştir. Ayrıca dünyanın farklı kıtalarında bulunan ve sahip olduğu değerler ile turizm gelirlerini arttırmayı amaçlayan İtalya, Portekiz, Yunanistan, Fransa, Brezilya, Meksika, Katar ve Malezya gibi birçok ülke de turizm bakanlıkları ve turizmi geliştirmeye yönelik oluşturulan çeşitli organizasyonlar ile dijital mecralarda tanıtım faaliyetlerini sürdürmektedir.

B. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Çalışmada Türkiye'nin iç ve dış turizm pazarında tanıtımına ve turizm ile ilgili faaliyetlerin geliştirilmesine yönelik Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı'na ait kurumsal web sitesinde yer alan bilgi ve içerikler nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi (Çıkmaç & Sürme, 2017, s. 236) kullanılarak değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamında ajansın yapmış olduğu faaliyetlere yönelik veriler ajansın kurumsal internet sitesi olan '<https://tga.gov.tr/>'den örnek olay tarama modeli kullanılarak elde edilmiştir.

İçerik analizi; sosyal bilimlerde sıklıkla tercih edilen, araştırmaya yönelik tarafsız ve sistematik bilgi sunmayı hedefleyen bir araştırma yöntemidir (Koçak & Arun, 2013, s. 22). Örnek olay araştırması; bir birime yönelik derinlemesine betimleme yapma imkânı vermesinden dolayı (Mazlum & Atalay Mazlum, 2017, s. 7) araştırmada tercih edilmiştir.

C. İNTERNET SİTE ANALİZİ VE BULGULAR

Çalışmanın bu kısmında; Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı kurumsal internet sitesi 'https://tga.gov.tr/'de yer alan içerikler 22.02.2021-26.02.2021 tarihleri arasında tarama modeli kullanılarak incelenmiştir. Ajansın dijital pazarlama faaliyetlerine yönelik oluşturulan kurumsal internet sitesinden elde edilen sistematik verilere yönelik bulgular bu kısımda detaylı bir biçimde ele alınmıştır.

Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı kurumsal internet sitesi olan 'https://tga.gov.tr/' Türkçe ve İngilizce dillerinde hizmet vermektedir. Ajansın dijital pazarlama kanalı olarak kullanılan sitenin ana sayfası; "hakkında, güvenli turizm, faaliyetler, video galeri, basın odası, yönetim kurulu ve iletişim" olmak üzere toplamda 7 başlıktan oluşmaktadır. Ayrıca site ana sayfasının en alt kısmında; yukarıda sayılan 7 başlığı içeren hızlı menü, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, intranet ve internet mail sayfalarına geçişi sağlayan diğer bağlantılar, arşiv ve Bakanlık bünyesinde oluşturulan faaliyetler ile ilgili oluşturulan sosyal medya hesapları sekmeleri yer almaktadır (Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı [TGA,], Anasayfa, t.y.).

Sitede yer alan hakkında kısmı altında; ajansın hukuki yapısı, hedefleri ve politikaları gibi konular hakkında bilgiler sunulmaktadır (TGA, Hakkında, t.y.).

TGA internet sitesinde yer alan güvenli turizm sekmesi ziyaretçilerini Türkiye'de Covid-19 sürecinde virüse karşı alınan önlemlerin vurgulandığı 59 saniyelik bir tanıtım videosu ile karşılamaktadır. Ajansa ait resmi internet sitesinde bu kısım; Covid-19 salgını ile mücadelede ziyaretçilerin Türkiye'de güvenli bir şekilde turizm faaliyetlerine katılmalarını sağlayacak Türkiye Cumhuriyeti devleti kontrolünde Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın öncülüğünde, ilgili bakanlıkların katkıları ve sektörde faaliyet gösteren diğer paydaşların iş birliğiyle alınan önlemler ve uygulamalar ile ilgili kapsamlı bilgiler içermektedir. Türkiye'de turizm sektörünü normalleştirmek ve faaliyetlerin güvenli bir şekilde devamını sağlayabilmek için güvenli turizm başlığı altında detaylı bilgiler ile sunulan tedbirler ve uygulamalar şu şekildedir (TGA, Güvenli Turizm, t.y.):

- *Türkiye'nin Sağlık Altyapısı ve Covid-19 Yönetim Süreci*
- *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kontrollü Normalleşme Süreci Genelgeleri*
- *Türkiye'nin Güvenli Turizm Sertifikasyon Programı*
- *Güvenli Turizm Sertifikasyon Kriterleri*
- *Sertifikalandırmaya Yetkili Firmalar*
- *Covid-19 Turist Koruma Destek Sigortası ve Covid-19 Konaklama Destek Sigortası*
- *Kurumsal Covid-19 Konaklama Destek Sigortası*
- *Sertifikalı Konaklama Tesisleri*
- *Sertifikalı Restoran Kafeler*
- *Sertifikalı Kültür, Sanat ve Kongre Tesisleri*
- *Sertifikalı Deniz Turizmi Tesisleri*
- *Sertifikalı Temalı Parklar*
- *Sertifikalı Mekanik Hat Tesisleri*

- *Sertifikalı Tur ve Transfer Araçları*

Türkiye'nin Sağlık Altyapısı ve Covid-19 Yönetim Süreci ile ilgili detaylı bilgi kısmında; Türkiye'de Covid-19'e karşı mücadelede alınan önlemler, vaka tespit ve kontrolüne yönelik çalışmalar, test kapasiteleri ve tedavi yöntemleri gibi ulusal sağlık sistemi hakkında önemli bilgiler sunulmaktadır (TGA, Türkiye'nin Sağlık Altyapısı ve Covid-19 Yönetim Süreci, t.y.).

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kontrollü Normalleşme Süreci Genelgeleri ile ilgili detaylı bilgi kısmında; Bakanlık tarafından yayınlanan; *"konaklama, yeme içme, deniz turizmi tesis ve araçları, turist rehberliği hizmetleri, kültür ve sanat tesisleri"* için geçerli olan ve uyulması gereken kuralları belirleyen genelgeler yer almaktadır. (TGA, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kontrollü Normalleşme Süreci Genelgeleri, t.y.).

Türkiye'nin Güvenli Turizm Sertifikasyon Programı ile ilgili detaylı bilgi kısmında; sertifikasyon ile ilgili genel bilgiler sunulmakla birlikte belgelendirme süreci ve koşullara yönelik süreçler yer almaktadır. Ayrıca Belgelendirmeye yetkili kurum olmak için gerekli bilgiler ve Belgelendirme İçin Akredite Edebilme Yetkisine Sahip Firma Kriterleri de bu kısım içerisinde yer almaktadır. (TGA, Türkiye'nin Güvenli Turizm Sertifikasyon Programı, t.y.).

Güvenli Turizm Sertifikasyon Kriterleri ile ilgili detaylı bilgi kısmında; *"konaklama, yiyecek içecek, deniz turizmi ile kültür ve sanat tesisleri, tur ve transfer araçları, temalı parklar ve kış turizmi mekanik hatlarında pandemi süresince uygulanacak covid-19 ve hijyen uygulamalarına yönelik belgelendirme kriterleri"* yer almaktadır (TGA, Güvenli Turizm Sertifikasyon Kriterleri, t.y.).

Sertifikalandırmaya Yetkili Firmalar ile ilgili detaylı bilgi kısmında; belgeyi vermeye yetkili akreditasyon firmalarının listesi yer almaktadır. 26.02.2021 tarihinde TGA internet sitesinde yer alan bilgilere göre; 17 firmanın sertifikalandırmada yetkili olduğu anlaşılmaktadır (TGA, Sertifikalandırmaya Yetkili Firmalar, t.y.).

Covid-19 Turist Koruma Destek Sigortası ve Covid-19 Konaklama Destek Sigortası ile ilgili detaylı bilgi kısmında; Türkiye'de bulunan süre içerisinde Covid-19 teşhisi konulan ziyaretçilerin sağlıklarını koruma altına alan sigortalar ile ilgili bilgi verilmektedir (TGA, Sağlık Sigortaları, t.y.).

Kurumsal Covid-19 Konaklama Destek Sigortası ile ilgili kısımında; Covid-19 hastalığına bağlı olarak ziyaretçilere ekstra otelde kalma masrafı teminatı verilmesine yönelik oluşturulan poliçe türü ile ilgili bilgiler yer almaktadır (TGA, Kurumsal Covid-19 Konaklama Destek Sigortası, t.y.).

TGA internet sitesinde güvenli turizm başlığı altında yer alan 26.02.2021 tarihi itibarıyla Türkiye'de yetkili firmalar tarafından belgelendirilmiş ve belgelendirilme sürecinde olan; *"Sertifikalı Konaklama Tesisleri, Restoran Kafeler, Kültür, Sanat ve Kongre Tesisleri, Deniz Turizmi Tesisleri, Temalı Parklar, Mekanik Hat Tesisleri ile Sertifikalı Tur ve Transfer Araçları"* ile ilgili güncel sayılar Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Güvenli Turizm Kapsamında Sertifikalı ve Sertifika Sürecinde Olan Tesis Sayıları

TESİSİN TÜRÜ	Sertifikalı Tesis Sayısı	Sertifika Sürecinde Olan Tesis Sayısı	TOPLAM
Konaklama Tesisleri (Bakanlık Belgeli)	2023	17	2040
Konaklama Tesisleri (Belediye ve Diğer Belgeli)	1165	25	1190
Restoran/Kafe (Bakanlık Belgeli)	21	-	21
Restoran/Kafe (Belediye ve Diğer Belgeli)	1056	21	1077
Kültür Sanat ve Kongre Tesisleri	1	2	3
Deniz Turizmi Tesisleri	8	-	8
Temalı Parklar	2	-	2
Kış Turizmi Mekanik Hat Tesisleri	9	-	9
Tur ve Transfer Araçları	266	-	266

Kaynak: TGA Güvenli Turizm verilerinden derlenmiştir.

Ajansın resmi internet sitesinde Tablo-1’de yer alan tesislere ait iletişim bilgileri ve sertifikalı işletmelerin yetkilendirildiği tarihler de mevcuttur.

Faaliyetler sekmesi altında; ajansın Covid-19 döneminde yapmış olduğu etkinlikler görselleri ile birlikte listelenmektedir. Kültür, sanat, spor, müzik ve gastronomi gibi farklı alanlarda Covid-19 döneminde Türkiye’nin tanıtımına katkıda bulunan içerikler şu şekildedir (TGA, Faaliyetler, t.y.):

- *Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası Gala Konserleri: 3-4-5 Aralık 2020*
- *Formula-1 Türkiye Grand Prix: 15 Kasım 2020*
- *Tiyatroların T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından denetlenerek Güvenli Turizm Sertifikası ile sahnelerini seyircilere açması*
- *Bisiklet Dostu Konaklama Tesislerinin hayata geçirilmesi*
- *Ajansın bütün iletişim çalışmalarını kapsayan Togethertoday adlı filmin yayınlanması*
- *Mercan Dede tarafından müziği hazırlanan Türkiye’nin eşsiz güzellikteki maviliklerini tanıtmaya yönelik 30 dakikalık Turkish Teraphy adlı filmin yayınlanması*
- *Türkiye’nin değerlerini anlatan ve sanal müze turları ile desteklenen video platformu Liveturkey’in yayına girmesi*
- *Mevlana Celaleddin Rumi’nin sözlerinden oluşan özel bir filmin yayınlanması*
- *Türkiye’de yer alan destinasyonların tanıtımları ile ilgili bir bölüm (Araştırmanın devam ettiği dönemde bu sekmede herhangi bir içeriğe rastlanılmamıştır)*
- *Türkiye’nin sahip olduğu gastronomik zenginliklerin tanıtımı maksadıyla farklı şefler ile hazırlanan Turkeylicious programları*
- *Dünya çapında sosyal medya fenomenlerinin Türkiye’de ağırlanmasını konu olan PR Yansımaları*

Ajansın internet sitesinde video galeri sekmesinin altında Türkiye'nin tanıtım faaliyetlerine yönelik ilgi çekici ve profesyonelce hazırlanmış 27 video (Türkçe-İngilizce) ve pdf olarak yayımlanmış Covid 19 durum raporu yer almaktadır. Video galeri de yer alan içerikler şu şekildedir (TGA, Video Galeri, t.y.):

- *Erken Rezervasyon*
- *Kış Filmleri*
- *Cso'nun Yeni Binası Kapılarını Açıyor*
- *Nemrut Manzarası, Mahmut Orhan Klibinde*
- *İstanbul'a Yeniden Hoş Geldin, F1!*
- *Save Your Summer In Turkey*
- *Safe In Türkiye*
- *A Day In Patara*
- *A Delicious Day in İstanbul*
- *Do You Feel Safe In Türkiye Series*
- *Turkish Stories Series*
- *Safe Tourism (59 saniye)*
- *Yeniden Keşfet*
- *Let's Move Forward*
- *Fatih Tutak-Levrek*
- *Together Today*
- *Time For More*
- *Turkish Teraphy*
- *Müze Filmleri*
- *Turkeylicious-Menemen*
- *Fatih Tutak-Levrek*
- *Refika Birgül-Cauliflower İskender*
- *Pelin Dumanlı-Grilled Fish*
- *Şemsa Denizsel-Artichoke with Rice and Spring Onions*
- *Refika Birgül-Döner*
- *Turkeylicious-Cacık*
- *Mevlana Celaleddin Rumi*

Ajansın internet sitesinde yer alan basın odası sekmesinin altında Türkiye'de turizm alanında yaşanan gelişmeler ile ilgili uluslararası basında yer alan haber ve duyurular, basın bültenleri ve 2020 yılı Eylül, Ekim, Kasım aylarına yönelik ayrıntılı medya yansıma raporları yer almaktadır (TGA, Basın Odası, 2020).

Ajansın internet sitesinde yer alan yönetim kurulu sekmesinin altında, organizasyonun faaliyetlerine yön veren üst yönetim üyeleri sırasıyla listelenmiştir. TGA yönetim kurulu; Kültür ve

Turizm Bakanının başkanlığında toplam 15 kişiden oluşmaktadır. Kurul içerisinde; Havalimanı ve Terminal İşletmesi Temsilcisi, Seyahat Acentaları Temsilcisi ile Marmara ve Akdeniz Bölgesi'ni temsilen toplam dört temsilci ve diğer her bölgeyi temsil eden toplam 5 bölge temsilci ile Kültür ve Turizm Bakan Yardımcısı, Tanıtma Genel Müdürü ve THY Yönetim Kurulu Başkanı görev yapmaktadır. (TGA, Yönetim Kurulu, t.y.).

TGA internet sitesi iletişim sekmesinin altında; organizasyonun güncel iletişim bilgileri ile sosyal medya hesapları yer almaktadır (TGA, İletişim, t.y.)

Sonuç ve Öneriler

Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı olarak 2019 yılından itibaren Türkiye'nin sahip olduğu zengin turizm değerlerini dijital teknoloji ve pazarlama araçlarını kullanarak ulusal ve uluslararası alanda tanıtıp geliştirme amacıyla kurulan Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı; deneyimli kadrosu ve gerçekleştirmiş olduğu faaliyetler ile Türkiye'nin dünya turizm sektöründe markalaşma çabalarının en önemli ve somut örneklerinden biridir. Ayrıca organizasyonun yaptığı faaliyetler kamunun turizm sektörüne vermiş olduğu değer önemli bir göstergesidir.

Dünyada internet kullanan kişi sayılarındaki artışlar dikkate alındığında hedef kitleye erişim açısından arz unsurlarının dijital platformlar aracılığı ile sunulması rekabet açısından önemli bir gereklilik haline gelmiştir. Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı kurumsal internet sitesinde yer alan içeriklerin incelendiği bu çalışmada; Türkiye'nin sahip olduğu eşsiz nitelikteki turizm değerlerinin ayırt edici unsurlar ile birlikte vurgulanarak etkileyici görseller eşliğinde sunulduğu görülmektedir. Özellikle Covid-19 salgını döneminde ajans tarafından Türkiye'yi ziyaret etmek isteyen kişilere *güvenli turizm* başlığı ile ülkede alınan önlemlerin dijital ortamlar aracılığı ile sunulması; ülke imajı ve turist sağlığına verilen değer açısından ayrıca önem arz etmektedir. Ajansa ait internet sitesinde farklı temalar ile sunulan turizm değerleri, Türkiye'nin turizm ürünü çeşitliliğini ve farklı amaçlar ile ziyaret edilebileceğini vurgular niteliktedir. Bu bağlamda ajansın misyon ve vizyonu ile sunduğu içeriklerin uyum içerisinde olduğunu belirtmek mümkündür. Ajansa ait internet sitesi ziyaretçilerine kolay bir kullanım sunmakla birlikte son derece sade bir şekilde tasarlanmıştır. Ayrıca turistik değerleri tanıtan videolarda kullanılan T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı ve lale logolu Türkiye yazıları görsellerin içerisine özenle yerleştirilmiştir. Ajansın yeni bir oluşum olmakla birlikte gelecek dönemlerde daha etkin çalışmalar ile faaliyet alanını arttırarak Türk turizmine katkı sağlayacağı kanaati oluşmuştur.

Dünya genelinde ziyaretçi sayılarını ve turizm gelirlerini arttırmak amacıyla sahip olduğu değerleri dijital ortamlar aracılığıyla duyurmak isteyen ülkelerde faaliyetlerini sürdüren benzer organizasyonların varlığı da Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı'nın iletişim çabalarını ayrıca değerli kılmaktadır. Çalışma sonuçları literatür kısmında ele alınan internet sitesinin kolay bir kullanım sunmasının etkinliğini arttıracığı yönündeki Cox & Dale (2002), sunulan hizmetlerin çevrimiçi işlemler ile desteklenmesi gerekliliğini belirten Karamustafa & Öz (2010) ve markalaşma çabalarının dijital ortamlara taşınmasının önemini vurgulayan Altaş (2017) tarafından hazırlanan çalışma sonuçlarını da desteklemektedir. Gelecek dönemde ülke tanıtımları kapsamında oluşturulan organizasyonları farklı

boyutlar ile ele alacak çalışmaların artması da Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı ve dünya genelindeki diğer örneklerin etkinliklerinin anlaşılması bakımından önem arz edeceği düşünülmektedir.

Ajansın kurumsal internet sitesinde yapılan incelemeler sonucu geliştirilmesi gereken hususlar aşağıda belirtildiği şekilde sıralanmaktadır:

- Ajansın tanıtım ve geliştirme faaliyetlerinden dünya genelinde daha fazla kişinin bilgi sahibi olabilmesi için farklı dil seçeneklerinin sunulması gerekmektedir.
- Sitede ziyaretçi sayacı bulunmamaktadır. Sitenin kaç kişi tarafından ziyaret edildiğine yönelik elde edilecek veriler sitenin etkinliğinin ölçülmesi bakımından önemlidir.
- Site içerisinde farklı dillerde çevrimiçi destek sunulması yerli ve yabancı ziyaretçilerin ihtiyaç duyacağı bilgilere anında geri dönüşüm açısından önemlidir.

Gelecek çalışmalarda TGA faaliyetleri ve ülke turizmine katkıları, Türkiye'nin rekabet içerisinde bulunduğu ve özellikle Akdeniz çanağında yer alan ülkelerin tanıtımına yönelik oluşturulan benzer organizasyonlara ait kurumsal internet siteleri ve faaliyetleri ile sosyal bilimler alanında çalışmalar üreten araştırmacı ve akademisyenler tarafından kıyaslanarak ele alınabilir.

Kaynakça

- Akgün, Z. (2019). Pazarlamada dijital dönüşüm: dijital pazarlama ve c kuşağı. İksad Publications.
- Altaş, A. (2017). Ülke tanıtım çalışmaları kapsamında kullanılan gastronomik öğeler: "Home of Turkey" kampanyası afişleri üzerine bir araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5 (2), 81-102.
- Ateş, U. & Boz, M. (2015). Konaklama işletmelerinin web sitelerinin değerlendirilmesi: Çanakkale örneği. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1 (1), 63-84.
- Baloğlu, Ş. & Pekcan Y.A. (2006). The website design and internet site marketing practices of upscale and luxury hotels in Turkey. *Tourism Management*, 27, 171-176.
- Bayram, M. & Yaylı, A. (2009). Otel web sitelerinin içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. Kış, 8(27), 347-379.
- Chung, T. & Law, R. (2003), Developing a performance indicator for hotel websites. *Hospitality Management*, 22, 119-125.
- Cox, J. & Dale, B.G. (2002). Key quality factors in web site design and use, an examination. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 19 (7), 862-888.
- Çıkmaz, E. & Sürme, M. (2017). Dizilerin yöre turizmine etkisini belirlemeye yönelik bir çalışma. Lokman TOPRAK, Abdulvahap Altürk, Şehmus Aykol, & Tuğba Arık Yüksel (Editörler), 18. Ulusal Turizm

Kongresi 'Kültür Turizmi' Bildiriler Kitabı içinde (235-242. ss) 18-22 Ekim 2017, Mardin. Ankara: Detay Yayıncılık.

Çubukcu, M. İ. (2010). Konaklama işletmeleri web site içeriklerinin değerlendirilmesi. *İnternet Uygulamaları ve Yönetimi*, 1(1), 39-59.

Digital 2020 Global Overview Report (2020). <https://wearesocial.com/blog/2020/01/digital-2020-3-8-billion-people-use-social-media>; <https://thenextweb.com/podium/2020/01/30/digital-trends-2020-every-single-stat-you-need-to-know-about-the-internet/> (Erişim Tarihi: 04.02.2021).

Hung, C. (2017). Online positioning through website service quality: a case of star-rated hotels in Taiwan. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 31, 181-188.

Kaplan, A. M. & Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! the challenges and opportunities of social media. *Business Horizons*, 53(1), 59-68.

Karamustafa, K. & Öz, M. (2010). Türkiye'de konaklama işletmelerini web sitelerinde yer verilen faktörlerin başarımı. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İİBF Dergisi*, 5(2), 189-218.

Kim, D.Y., Lehto, X. Y. & Morrison, A. M. (2007). Gender differences in online travel information search: implications for marketing communication on the internet. *Tourism Management*, 28, 423-433.

Koçak, A. & Arun, Ö. (2013). İçerik analizi çalışmalarında örneklem sorunu. *Selçuk İletişim*, 4 (3), 21-28.

Mazlum, M.M. & Atalay Mazlum, A. (2017). Sosyal bilimlerde araştırma yönteminin belirlenmesi. *Route Educational and Social Science Journal* 4(4) June, 1-21.

Öztürk, M. & Yılmaz, R. (2013). Türkiye'de halkla ilişkiler şirketleri ve reklam ajansları web sayfalarını nasıl kullanıyorlar? *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (19), 9-27.

Pollach, I. (2005). Corporate self-presentation on the www, strategies for enhancing usability, credibility and utility. *Corporate Communications: An International Journal*, 10 (4), 285-301.

Semerádová, T. & Vávrová, J.N., Using a systemic approach to assess internet marketing communication within hospitality industry. *Tourism Management Perspectives*, 20, 276-289. <http://dx.doi.org/10.1016/j.tmp.2016.09.007>. Tourism Management Perspectives,

Ting, P.H., Wang, S.T., Bau, D.Y. & Chiang, M.L. (2013). Website Evaluation Of The Top 100 Hotels Using Advanced Content Analysis And eMICA model. *Cornell Hospitality Quarterly*, 54(3), 284-293. Doi: 10.1177/1938965512471892.

Topalian, A. (2003). Executive perspective: 1: Experienced reality. The development of corporate identity in the digital era. *European Journal of Marketing*, Vol. 37 Nos 7/8, 1119-1132.

Yalçın, M. & Bahar, O. (2019). Seyahat acentelerinin web sitelerinin betimsel analizi ve tüketici değerlendirmesi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11 (18), 286-320.

Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı kurumsal web sitesi ve uzantıları ile ilgili kaynaklar:

TGA, Anasayfa.(t.y.). <https://tga.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 22.02.2021).

- TGA, Basın odası. (2020). <https://tga.gov.tr/basin-bultenleri/> (Erişim Tarihi: 23.02.2021).
- TGA, Faaliyetler. (t.y.). <https://tga.gov.tr/faaliyetler/> (Erişim Tarihi: 23.02.2021).
- TGA, Güvenli turizm. (t.y.). <https://tga.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 22.02.2021).
- TGA, Güvenli turizm sertifikasyon kriterleri. (t.y.). <https://www.tga.gov.tr/guvenli-turizm-programi-belgelendirme-kriterleri/>(Erişim Tarihi: 24.02.2021).
- TGA, Hakkında. (t.y.). <https://tga.gov.tr/hakkinda/> (Erişim Tarihi: 22.02.2021).
- TGA, Kurumsal Covid-19 konaklama destek sigortası. (t.y.). <https://tga.gov.tr/covid-19-ekstra-otelde-kalma-masrafi-teminati/> (Erişim Tarihi: 25.02.2021).
- TGA, İletişim. (t.y.). <https://tga.gov.tr/iletisim/> (Erişim Tarihi: 23.02.2021).
- TGA, Sağlık sigortaları. (t.y.). <https://www.tga.gov.tr/sigorta/>. (Erişim Tarihi: 25.02.2021).
- TGA, Sertifikalandırmaya yetkili firmalar. (t.y.). <https://www.tga.gov.tr/sertifikalandirmaya-yetkili-firmalar/> (Erişim Tarihi: 25.02.2021).
- TGA, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı kontrollü normalleşme süreci genelgeleri. (t.y.). <https://www.tga.gov.tr/t-c-kultur-ve-turizm-bakanligi-kontrollu-normallesme-sureci-genelgeleri/> (Erişim Tarihi: 23.02.2021).
- TGA, Türkiye'nin güvenli turizm sertifikasyon programı. (t.y.). <https://www.tga.gov.tr/turkiyenin-guvenli-turizm-programi-hakkinda/> (Erişim Tarihi: 24.02.2021).
- TGA, Türkiye'nin sağlık altyapısı ve Covid-19 yönetim süreci. (t.y.). <https://www.tga.gov.tr/turkiyenin-saglik-altyapisi-ve-covid-19-yonetim-sureci/> (Erişim Tarihi: 23.02.2021).
- TGA, Video galeri. (t.y.). <https://tga.gov.tr/video-galeri/> (Erişim Tarihi: 23.02.2021).
- TGA Yönetim kurulu. (t.y.). <https://tga.gov.tr/yonetim-kurulu/> (Erişim Tarihi: 23.02.2021).
- Tablo-1 Kaynak:
- TGA, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı belgeli konaklama tesisleri. (t.y.). <https://tga.gov.tr/search-hotel/?certificateType=4> (Erişim Tarihi: 26.02.2021).
- TGA, Belediye belgeli konaklama tesisleri ve diğer. (t.y.). <https://tga.gov.tr/search-hotel/?certificateType=5> (Erişim Tarihi: 26.02.2021).
- TGA, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı belgeli restoran/kafe tesisleri. (t.y.). <https://tga.gov.tr/search-cafe/?certificateType=4> (Erişim Tarihi: 26.02.2021).
- TGA, Belediye Belgeli Restoran / Kafe Tesisleri ve Diğer. (t.y.). <https://tga.gov.tr/search-cafe/?certificateType=5> (Erişim Tarihi: 26.02.2021).
- TGA, Kültür, sanat ve kongre tesisleri. (t.y.). <https://tga.gov.tr/sertifikali-kultur-sanat-ve-kongre-tesisleri/> (Erişim Tarihi: 26.02.2021).
- TGA, Deniz turizmi tesisleri. (t.y.). <https://tga.gov.tr/deniz-turizmi-tesisleri/> (Erişim Tarihi: 26.02.2021).

TGA, Temalı parklar. (t.y.). <https://tga.gov.tr/sertifikali-temali-parklar/> (Erişim Tarihi: 26.02.2021).

TGA, Kış turizmi mekanik hat tesisleri. (t.y.). <https://tga.gov.tr/sertifikali-kis-turizmi-mekanik-hatlar-tesisi/>(Erişim Tarihi: 26.02.2021).

TGA, Tur ve transfer araçları. (t.y.). <https://tga.gov.tr/search-transport/> (Erişim Tarihi: 26.02.2021).

E-7 ÜLKELERİNDE SOSYO-DEMOGRAFİK FAKTÖRLERİN SAĞLIK HARCAMALARINA ETKİSİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ

 Hacı Hayrettin TIRAŞ^a

 Sefa ÖZBEK^b

Öz

Sağlık harcamaları bir taraftan insanların sağlık düzeyini yükseltirken diğer taraftan beşerî sermayeye yaptığı katkılarla gelişmeyi hızlandırmaktadır. İnsan sağlığının korunup geliştirilmesi, devamlılığının sağlanması ve var olan hastalıklarının tedavisi için yapılan tüm harcamalar sağlık harcamaları olarak kabul edilmektedir. Bu çalışmanın amacı 1995-2018 döneminde E-7 ülkelerinde (Brezilya, Meksika, Hindistan, Çin, Endonezya, Türkiye ve Rusya) sağlık harcamalarına etki eden faktörlerin analiz edilmesidir. Çalışmada bağımlı değişken olarak kişi başı sağlık harcaması kullanılırken doğuştan yaşam beklentisi, kentleşme, işsizlik ve 65 yaş ve üstü nüfusun oranı bağımsız değişkenleri oluşturmaktadır. Değişkenler arasındaki ilişkiyi test etmek için çoklu yapısal kırılmalara izin veren ve yatay kesit bağımlılığını dikkate alan Westerlund (2006) panel eş bütünleşme testi kullanılmıştır. Eşbütünleşme katsayıları, heterojeniteyi ve kesitler arası bağımlılığı dikkate alan Eberhardt & Bond (2009) tarafından geliştirilen Augmented Mean Group (AMG) tahmincisi ile elde edilmiştir. Analizler sonucunda, E-7 ülkelerinde sağlık harcamalarına etki eden en önemli faktörlerin doğuştan yaşam beklentisi ve işsizlik olduğu, kentleşme ve 65 yaş ve üzeri nüfusun oranının herhangi bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Doğuştan yaşam beklentisinin %1 artması sağlık harcamalarında yaklaşık %15 artışa, işsizlik oranının %1 artması ise sağlık harcamalarında yaklaşık %0,4 düşüşe neden olmaktadır. Ayrıca, bağımsız değişkenlerde meydana gelen bir değişikliğin sağlık harcamaları üzerindeki etkisi E-7 ülkelerinin her birinde farklılıklar göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Harcamaları, Panel Eşbütünleşme Analizi, E-7 Ülkeleri

ECONOMETRIC ANALYSIS OF THE EFFECTS OF SOCIO-DEMOGRAPHIC FACTORS ON HEALTH EXPENDITURES IN E-7 COUNTRIES

Abstract

Health expenditures, on the one hand, increase the health level of people, on the other hand, they accelerate development with their contributions to human capital. All expenditures made for the protection and improvement of human health, ensuring its continuity and treatment of existing diseases are considered as

^aDr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Zübeyde Hanım SYO, hhayrettintiras@hotmail.com

^b Arş. Gör. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İ.İ.B.F., sefa3358@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 23.03.2021, Kabul Tarihi: 07.05.2021

health expenditures. The aim of this study during 1995-2018 in the E-7 countries (Brazil, Mexico, India, China, Indonesia, Turkey and Russia) is to analyze the factors affecting the health expenditure. While per capita health expenditure is used as the dependent variable in the study, the independent variables are life expectancy at birth, urbanization, unemployment and the proportion of the population aged 65 and over. The Westerlund (2006) panel cointegration test, which allows multiple structural fractures and takes into account horizontal cross-section dependence, was used to test the relationship between variables. Cointegration coefficients were obtained with the Augmented Mean Group (AMG) estimator developed by Eberhardt & Bond (2009), which takes into account heterogeneity and cross-section dependence. As a result of the analysis, it was determined that the most important factors affecting health expenditures in E-7 countries are life expectancy and unemployment at birth, urbanization and the proportion of the population aged 65 and over have no effect. 1% increase in life expectancy at birth causes approximately 15% increase in health expenditures, and 1% increase in unemployment rate causes a decrease of approximately 0,4% in health expenditures. In addition, the impact of a change in independent variables on health expenditure differs in each of the E-7 countries.

Keywords: Health Expenditures, Panel Cointegration Analysis, E-7 Countries

Giriş

İnsanların en önemli varlığı olan sağlık Dünya Sağlık Örgütü tarafından “hastalık ve sakatlığın olmaması yanında, bedenen, ruhen ve sosyal yönden tam bir iyilik hali” olarak tanımlamaktadır (Jakab, 2011). Bu tanım literatürde sağlığın en kapsamlı tanımı olarak kabul edilmektedir. Bu tanıma göre sağlıklı bir bireyin fiziksel, biyolojik, sosyal, psikolojik ve ekonomik tüm olumsuzluklardan arınmış olması gerekir. Ancak ideal sağlığa kavuşmak zor ve aynı zamanda birtakım harcamaların yapılmasını gerektirmektedir. İşte insanların hiçbir zaman vazgeçemeyeceği ve en değerli varlığı olan sağlığın korunması, geliştirilmesi, devamlılığının sağlanması ve var olan hastalıklarının tedavisi için yapılan tüm harcamalar sağlık harcamaları olarak kabul edilmektedir (Tıraş & Türkmen, 2020). Sağlığa yapılan harcamalar bir taraftan insanların sağlık düzeyini yükseltirken diğer taraftan beşerî sermayeye sağladığı katkılarla ekonomik gelişmeyi hızlandırmaktadır.

Özellikle ikinci dünya savaşından sonra iktisadi kalkınmada beşerî sermayenin öneminin anlaşılmasıyla birlikte sağlık hizmetleri ve sağlık harcamalarına olan ilginin arttığı görülmektedir. Sağlığın beşerî sermayenin en önemli bileşenlerinden biri olması ekonomistlerin dikkatini sağlığa ve sağlık harcamalarında süreklilik arz eden artışa çekmiştir. Günümüzde hala devam eden bu ilginin temel nedeni sağlık harcamalarının ekonomik büyüme ve gelişmedeki etkisi ve sağlık harcamalarının ülke ekonomilerinin önemli harcama kalemlerinden birini oluşturmasıdır.

Beşerî sermayenin kalkınmadaki öneminin artması ile birlikte ülkeler beşerî sermayenin gelişmesini sağlamak için sağlık sektörüne olan yatırımları artırmışlardır. Toplumun sağlık düzeyinin yükselmesi beşerî sermayeyi besleyerek gelişmesini sağlamaktadır. Çünkü sağlıklı insanlar daha çabuk

öğrenebilmekte, becerilerini geliştirebilmekte ve daha kısa zamanda verimlilik artışı sağlayabilmektedir (Ağır & Tıraş, 2018). Bunun yanında sağlık sektörünün yeterince gelişmediği ülkelerde beşerî sermayenin verimliliğinin negatif etkilendiği görülmektedir (Tang, 2011). Sağlıklı bireylerin yaşam sürelerinin daha uzun ve verimliliklerinin fazla olması yanında, sağlıklı bireylerin olduğu toplumlarda fiziki yatırımların arttığı ve beşerî sermayenin daha nitelikli hale geldiği belirtilmekte, yapılan sağlık harcamalarının da ekonomik büyüme, gelişme ve refaha önemli katkılarının olduğu (Bloom & Canning, 2000) vurgulanmaktadır. Ayrıca sağlık, demografik faktörler, işçi verimliliği, işgücüne katılım, toplumun gelir ve refah düzeyi, tasarruf ve yatırım miktarı ile beşerî sermayenin diğer bileşenleri üzerinde önemli etkilere sahiptir (Antonio & Zamora, 2000).

Ülkelerin gelişmişlik seviyeleri farklı olsa da sağlık harcamaları tüm ülkeler için önemli harcama kalemlerinden birini oluşturmaktadır. Özellikle gelir ve gelişmişlik seviyesi yüksek olan ülkeler sağlık harcamalarına diğer ülkelere göre daha fazla pay ayırmaktadır. Çünkü ülke kalkınmasında duyulan nitelikli insan kaynağı sağlıklı bir toplum ile desteklenmektedir. Tüm ülkelerin uyguladığı sağlık sistemlerinin temel amacı da sağlıklı bireylerin oluşturduğu bir toplumu oluşturmaktır. Dolayısıyla ülkelerin yaptığı sağlık harcamaları daha da önemli hale gelmektedir.

Sağlık harcamaları genellikle ülkelerin yönetim biçimi, ekonomik yapısı, uygulanan sağlık politikaları, hükümetin öncelikleri, ülkenin sosyal ve kültürel değerleri ile şekillenmektedir. Yapılan araştırmalardan da ekonomik, teknolojik, sosyal ve kültürel değerlerin sağlık harcamalarını en çok artıran faktörler olduğu (Hansen & King, 1996) anlaşılmaktadır. Günümüzde hızla küreselleşen dünyada toplumlar da değişmekte ve gelişmektedir. Hızlı kentleşme, çevre kirliliği, nüfusun giderek yaşlanması, kronik hastalıkların artması ve dengesiz beslenmeye bağlı olarak hastalıkların türü ve sağlık harcamaları artarken, sağlık harcamalarına etki eden faktörlerde değişmektedir. Örneğin, az gelişmiş ülkelerde daha çok yetersiz beslenmeye bağlı hastalıklar ve salgın hastalıklar ön plana çıkarken, gelişmiş ülkelerde kronik hastalıklar, obezite ve diyabet ön plana çıkmaktadır. Ayrıca bu günlerde yoğun olarak yaşadığımız ve tüm dünyada etkili alan yeni tip Koronavirüs (COVID-19) pandemisi, daha çok gelişmiş ülkeleri etkilerken bu ülkelerin kurmuş oldukları sağlık sistemleri ve uygulamış oldukları sağlık politikalarının çok etkili olmadığını ortaya koymaktadır. Yaklaşık bir yıldır tüm dünya ülkeleri COVID-19 pandemisi ile mücadele etmektedir. Bu dönemde artan sağlık harcamaları ülkelerin kamu bütçesi üzerinde baskı oluşturmakta ve bu harcamaların etkin bir şekilde yönetilmesi oldukça önemli hale gelmektedir.

Konu ile ilgili literatür incelendiğinde sağlık harcamalarının ekonomik büyüme ve kalkınma ile olan ilişkisinin sıklıkla işlendiği görülmektedir. Ancak sağlık harcamalarını etkileyen faktörlerin neler olduğu hala önemli bir sorundur (Eğri, 2019). Dolayısıyla, sağlık bakım hizmetleri ve harcamaları ile ilgili olarak ne gibi tasarruf tedbirleri alınabileceği, maliyetlerin düşürülmesi için nelerin yapılabileceği, daha etkin ve kaliteli bir sağlık hizmetinin en düşük maliyetle nasıl üretilebileceği ve uygulanan sağlık

politikalarının başarıya ulaşabilmesi için sağlık harcamalarına etki eden faktörlerin bilinmesi önemli hale gelmektedir.

Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, 1995-2018 döneminde E-7 ülkelerinde (Brezilya, Meksika, Hindistan, Çin, Endonezya, Türkiye ve Rusya) sağlık harcamalarına etki eden faktörlerin analiz edilmesidir. Çalışmada bağımlı değişken olarak kişi başı sağlık harcaması kullanılırken doğuştan yaşam beklentisi, kentleşme, işsizlik ve 65 yaş ve üstü nüfusun oranı bağımsız değişkenleri oluşturmaktadır. Çalışma bir sağlık göstergesi ve dört sosyo-demografik gösterge ile sınırlandırılmakta ve 1995-2018 dönemi verilerinin kullanılmasıyla da bir zaman kısıtı getirilmektedir. Değişkenler arasındaki ilişkiyi test etmek için çoklu yapısal kırılmalara izin veren ve yatay kesit bağımlılığını dikkate alan Westerlund (2006) panel eş bütünleşme testi kullanılmıştır.

Çalışma, giriş bölümünün ardından gelen birinci bölümde konu ile ilgili yapılan geçmiş çalışmalardan oluşan literatür incelemesi ile devam etmektedir. Sonrasında sağlık harcamaları ve sağlık harcamalarına etki eden ve çalışmada ele alınan değişkenler hakkında açıklayıcı bilgilerin verildiği ikinci bölüm yer almaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümü kullanılan veri, model, yöntem ve analizler sonucunda elde edilen ampirik bulgulardan oluşmaktadır. Son bölümde ise çalışmadan elde edilen bulgular ışığında ulaşılan sonuçlara ve politika önerilerine yer verilmektedir.

A. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Literatür incelendiğinde sağlık harcamalarını etkileyen faktörlerin belirlenmesine yönelik pek çok çalışmanın olduğu görülmektedir. Sağlık harcamalarını etkileyen faktörler olarak çoğunlukla gelir, yaşam beklentisi ve 65 yaş üstü nüfus ele alınmıştır. Hızlı teknolojik gelişme, tıp alanındaki gelişmeler, kentleşme ve sağlık bakım hizmetlerine ulaşımın kolaylaşması toplumun sağlık düzeyini yükseltirken ekonomik ve sosyal hayatı da değiştirmektedir. Dolayısıyla sağlık harcamalarına etki eden faktörlerin belirlenmesine yönelik yapılan çalışmaların oluşturduğu literatür incelendiğinde ekonomik, sosyal, demografik, sağlık ve hatta siyasal pek çok değişkenin ele alındığı görülmektedir. Bu bölümde sağlık harcamalarına etki eden faktörleri inceleyen çalışmaların özetlerine yer verilmiştir.

Sağlık harcamaları ile ilgili yapılan en temel çalışma, 13 gelişmiş ülkeyi içine alan ve gelirin sağlık harcamaları üzerindeki etkisini araştıran Newhouse (1977)'un çalışmasıdır. Çalışmada sağlık harcamalarının gelir elastikiyetinin birden büyük olduğu ve ele alınan ülkelerde sağlık harcamalarının lüks mal olduğu ileri sürülmüştür. Bunun yanında sağlık harcamalarındaki artışın gelir etkisiyle olduğu ve sağlık harcamaları değişimlerinin çok büyük bölümünün gelirden meydana gelen değişimlerle açıklandığı belirtilmiştir.

Murthy & Ukpolo (1995), ABD'de 1960-1987 dönemi verileri ile sağlık harcamalarını etkileyen faktörleri analiz etmiştir. Çalışmadan kişi başı reel GSYH, toplam sağlık harcamaları içerisinde kamu sağlık harcamalarının oranı, muayene ücretleri, sağlık hizmetlerinin fiyatı ve yaş değişkenlerinin ABD'de sağlık harcamaları üzerinde etkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Hitiris (1997), 1960-1991 dönemi verilerini kullanarak hem Avrupa Topluluğu hem de OECD üyesi olan 10 ülkede sağlık harcamalarını etkileyen faktörleri araştırmıştır. Yapılan analiz ile sağlık harcamalarının en önemli belirleyicisinin gelir olduğu tespit edilmiştir.

Karatzas (2000), 1962-1989 dönemi için ekonomik ve demografik faktörleri kullanarak sağlık harcamalarının belirleyicilerini bulmaya çalışmıştır. Buna göre gelir, gelir dağılımı, hekim ve hemşire başına düşen hasta sayısı ve kişi başına yapılan sağlık yönetimi harcamaları ile sağlık harcamaları arasında istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca, sağlık fiyat endeksi, yatak sayısı ve bir milyondan fazla nüfusu olan şehirlerin sağlık harcamaları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ancak negatif etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Narayan & Narayan (2008), 8 OECD ülkesi için 1980-1999 dönemi verileri ile çevresel kalitenin sağlık harcamaları üzerine etkisini analiz etmiştir. Analiz ile kişi başı sağlık harcamaları ile gelir, sülfür oksit, karbon monoksit ve nitrojen oksit emisyonlarının eşbütünleşik olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca sağlık politikaları içerisinde çevresel kalite konularının da yer alması gerektiği vurgulanmıştır.

Liu ve diğerleri (2010), 1996-2006 dönemi verilerini kullanarak Tayvan için sağlık harcamalarını etkileyen faktörleri incelemiştir. Çalışmadan kişi başı reel GSYH ile sağlık harcamaları arasında pozitif bir ilişkinin olduğu, hasta yatağı sayısının artmasının ve kaba ölüm oranlarındaki artışın sağlık harcamaları üzerinde artışa neden olduğu, nüfustaki yaşlanmanın ise sağlık harcamalarını etkilemediği sonucuna varılmıştır.

Furuoka ve diğerleri (2011), 1995-2008 dönemi verileri ile 12 Asya ülkesi için (Çin, Japonya, Singapur, Endonezya, Malezya, Laos, Tayland, Filipinler, Kamboçya, Vietnam, Güney Kore ve Moğolistan) sağlık harcamalarını etkileyen faktörleri incelemiştir. Araştırma sonucunda, kişi başına gelir ve 65 yaş ve üzeri nüfus ile sağlık harcamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin varlığı bulunmuştur. Yani, gelirin ve yaşlı nüfusun artması sağlık harcamalarını artırmaktadır.

Chaabouni & Abednadhher (2014), Tunus için 1961-2008 dönemi verilerini kullanarak sağlık harcamalarının belirleyicilerini araştırmıştır. Bir ARDL modeli ile yapılan analizden gelir ve çevre kirliliğinin sağlık harcamalarını uzun dönemde arttırdığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Abdullah ve diğerleri (2016), Malezya'da 1970-2014 dönemi verilerini kullanarak çeşitli göstergelerin kamu sağlık harcamalarına etkisini araştırmıştır. Çalışmaya göre uzun dönemde; CO₂ ve sülfür dioksit salımı, bebek ölüm oranı, doğurganlık ve gelir sağlık harcamalarını artırmaktadır. Ayrıca Wooi & Selvaratnam (2018)'da benzer değişkenler ve aynı yöntemle 1970-2017 dönemini analiz etmiştir. Buna göre Malezya'da uzun dönemde; gelir, bebek ölüm oranı, 65 yaş ve üzeri nüfus ile sağlık hizmetleri fiyat endeksi kamu sağlık harcamalarının belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır.

Murthy & Okunade (2016), ABD için 1960-2012 dönemi verilerini kullanarak sağlık harcamalarının belirleyicilerini araştırmıştır. Yapılan çalışmada ABD'de sağlık harcamaları gelir elastikiyetinin birden

küçük olduğu ve sağlık bakım hizmetlerinin de zorunlu mal olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca gelir, Ar-Ge harcamaları ve yaşlı nüfusun sağlık harcamalarını arttırdığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Yazdi & Khanalizadeh (2017), MENA ülkelerinde 1995-2014 dönemi verilerini kullanarak sağlık harcamalarının belirleyicilerini incelemiştir. Sonuç olarak sağlık harcamalarında gelir elastikiyetinin birden küçük olduğu ve uzun dönemde gelir, CO₂ emisyonu ve parçacık maddelerinin (PM10) sağlık harcamalarının artmasına neden olduğu belirlenmiştir.

Nghiem & Connelly (2017), 1975-2004 dönemi verilerini kullanarak 21 OECD ülkesinde sağlık harcamalarına etki eden faktörleri ve bu ülkeler arasında sağlık harcamalarının yakınsanıp yakınsanmadığını araştırmıştır. Çalışmada sağlık harcamaları bakımından ele alınan ülkeler arasında bir yakınsama tespit edilemezken, işsizlik oranı, gelir, sağlık harcamalarının kamu harcamaları içindeki oranı, yaşlı nüfus oranı, kalori tüketimi ve teknoloji düzeyinin sağlık harcamalarının belirleyicileri olduğu ve tüm değişkenlerin sağlık harcamalarını arttırdığı tespit edilmiştir.

Karasoy & Demirtaş (2018), 27 OECD ülkesinde 2000-2015 dönemi için sağlık harcamalarını etkileyen faktörleri analiz etmiştir. Yapılan analiz ile gelir, bağımlı nüfus oranı, ortalama yaşam süresi ve yönetim endeksindeki iyileştirmelerin sağlık harcamaları üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu görülmüştür.

Ecevit ve diğerleri (2018), Türk Cumhuriyetlerinde 1995-2015 dönemi verileri ile sağlık harcamalarını etkileyen faktörleri incelemeye çalışmıştır. Ele alınan değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisinin varlığı tespit edilirken, kişi başı reel gelir, 65 yaş ve üzeri nüfusun oranı ve kentleşmenin sağlık harcamaları üzerinde belirleyici olduğu bulgusu elde edilmiştir. Ayrıca kişi başı reel gelir, doktor sayısı, 65 yaş ve üzeri nüfusun oranı ve kentleşme ile sağlık harcamaları arasında uzun dönemde iki yönlü bir nedensellik bulunmuştur.

Öztürk & Küsmez (2019), BRICS ülkeleri ve Türkiye için 1995-2014 dönemi verileri ile sağlık harcamalarına etki eden faktörleri analiz etmiştir. Panel Vektör Otoregresif (VAR) yönteminin kullanıldığı çalışmada toplam sağlık harcamalarının GSYH ve erkek ölüm oranı üzerinde anlamlı ve pozitif, kadın ölüm oranları ve yaşlı nüfus üzerinde ise anlamlı ve negatif etkiye sahip olduğu sonucu elde edilmiştir.

Şahin & Temelli (2019), 2000-2015 dönemi verileri ile 18 OECD ülkesi için sağlık harcamalarının belirleyicilerine yönelik bir çalışma yapmıştır. Panel veri analizi ile yapılan çalışmada, kişi başı gelir, yaşam beklentisi, kaba doğum oranı ve 65 yaş ve üzeri nüfusun sağlık harcamalarında belirleyici olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Cafri (2020), Türkiye’de 1990-2018 dönemi için sağlık harcamalarının ekonomik, sosyal ve çevresel belirleyicilerine yönelik olarak bir araştırma yapmıştır. Çalışmada Hatemi-J nedensellik testi uygulanmış, buna göre GSYH ve yaşam beklentisinde meydana gelen pozitif şoklar ile gelir eşitsizliği ve

ölüm oranlarında meydana gelen negatif şoklar sağlık harcamalarının artmasına yol açmaktadır. Bunun yanında yaşlı nüfus ve kentleşmede oluşan negatif şoklar ise sağlık harcamalarının azalmasına neden olmaktadır.

Tıraş & Türkmen (2020), 1995-2018 dönemi verileri ile 19 AB ülkesi ve Türkiye’de sağlık harcamalarının belirleyicilerine yönelik bir çalışma yapmıştır. Çalışmadan 19 AB ülkesi ve Türkiye’de kişi başı GSYH’nın sağlık harcamaları üzerinde istatistiki olarak anlamlı etkisinin olduğu; CO₂ emisyonu, 65 yaş ve üzeri nüfus ve doğuştan yaşam beklentisinin eş bütünleşme katsayılarının ise istatistiki olarak anlamsız olduğu bulunmuştur. Ayrıca, ele alınan ülkelerde gelirin %1 artmasının sağlık harcamalarını yaklaşık %0,11 arttırdığı ve sağlık harcamaları ile diğer değişkenler arasındaki ilişkinin uzun dönemli olduğu tespit edilmiştir

B. SAĞLIK HARCAMALARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Bir önceki bölümde yapılan literatür incelemesine göre sağlık harcamalarını etkileyen pek çok etkenin olduğu görülmektedir. Gelir, hala sağlık harcamalarına etki eden önemli faktör olsa da ekonomik ve sosyal yaşamdaki değişimler sağlık harcamalarına etki eden faktörleri de etkilemekte ve farklılaştırmaktadır. Ayrıca bu etkenlerin ülkelerin gelir ve gelişmişlik durumuna göre farklılıklar arz ettiği anlaşılmaktadır. Sağlık harcamalarının en önemli belirleyicisi konumunda olan gelir bu çalışmada kullanılmamış daha çok sosyal ve demografik göstergeler kullanılmıştır. Bu bölümde sağlık harcamalarına etkide bulunması muhtemel ve çalışmada ele alınan değişkenler olan doğuştan yaşam beklentisi, işsizlik oranı, kentleşme ve 65 yaş ve üstü nüfus hakkında açıklayıcı bilgiler verilmektedir.

Sağlık harcamaları, insan sağlığının korunması, geliştirilmesi, devamlılığının sağlanabilmesi ve var olan hastalıkların tedavisi için yapılan harcamaların tümünü kapsamaktadır (Tıraş & Türkmen, 2020). Bireyin ve toplumun sağlıklı olabilmesi ve bunun devamlılığının sağlanması, ihtiyaç duyulan sağlık bakım hizmetlerinin üretilmesi ve gerekli harcamaların yapılması ile yakından ilişkilidir. Sağlık harcamaları ülkelerin gelişmişlik seviyelerine göre farklılıklar gösterse de tüm ülkeler için önemli harcama kalemlerinden biridir. Özellikle yüksek gelir ve gelişmişlik seviyesine sahip ülkelerde sağlık harcamalarına ayrılan pay diğer ülkelere göre daha yüksektir. Çünkü sağlıklı bir toplum ülke kalkınması için gerekli olan nitelikli insan kaynağı anlamına gelmekte ve ülkelerin gelişmişlik seviyeleri arttıkça sağlığa daha fazla harcama yapma gereği duymaktadırlar. Tüm ülkelerde uygulanan sağlık sistemlerinin temel amacı sağlıklı bireylerden oluşan bir toplum oluşturmaktır. Dolayısıyla sağlık harcamaları da son yıllarda üzerinde en çok tartışılan konuların başında gelmektedir (Boz & Sur, 2015). Bu bakımdan ülkelerin yaptığı sağlık harcamaları daha da bir önem kazanmaktadır. Akdur’a (2021) göre ülkelerin, bireylerin ihtiyacı olan temel sağlık hizmetlerini alabilmesi için dahi belli bir miktar harcama yapmaları gerekmektedir. Yapılan harcamaların bu miktarın dahi altında olması ülke halkının en temel sağlık hizmetlerinden bile yararlanamadığı ifade etmektedir.

Sağlık harcamaları genellikle ülkede uygulanan sağlık politikaları ve ülkenin sosyo-kültürel değerleri ile şekillenmektedir. Yapılan araştırmalarda sağlık harcamalarının artışında en etkili faktörlerin ekonomik, sosyal, kültürel ve teknolojik faktörler (Hansen & King, 1996) olduğu görülmektedir. Kişisel gelirdeki artışlar, tıbbi teknolojideki gelişmeler, demografik yapıdaki değişimler, küreselleşmeyle birlikte sağlık risklerindeki artışlar, kronik hastalıkların çoğalması, sağlık sigortası kapsamındaki değişimler (Khanolkar ve diğerleri, 2016), kentleşme, eğitim seviyesinin yükselmesi, sosyal değer yargılarının değişmesi, sağlık bilincinin artması, yaşam süresinin uzaması, sağlık hizmetlerine erişimin kolaylaşması, kişisel yaşam tarzı ve toplumsal düzende meydana gelen değişimler sağlık harcamalarını etkileyen önemli faktörler arasında sayılmaktadır. İnsanlarda bu kadar çok faktörden etkilenen sağlık harcamalarının çıktılarının insanın tüm hayatını etkileyecek olmasından dolayı herhangi bir kısıtlamaya gitmemektedirler. Tablo 1’de E-7 ülkelerinde kişi başı sağlık harcamalarının yıllar itibariyle hızla arttığı gözlenmektedir. E-7 ülkeleri içerisinde yıllara göre en yüksek kişi başı sağlık harcaması Brezilya’da yapılırken en düşük miktar Hindistan’dadır. Bunun yanında Çin gelişme durumuna paralel olarak son 23 yılda kişi başı sağlık harcamasını yaklaşık 26 kat artırmıştır. Dünya Bankası (WB, 2021) verilerine göre 2018 yılında dünyada en düşük kişi başı sağlık harcaması yıllık 18,5 \$ ile Demokratik Kongo Cumhuriyeti’nde, en yüksek kişi başı sağlık harcaması 10.624 \$ ile ABD’de yapılmıştır. Aynı dönemde dünya ortalaması ise 1.111 \$’dır. Buna göre tüm E-7 ülkelerinde dünya ortalamasının çok altında kişi başı sağlık harcaması yapıldığı görülmektedir.

Tablo 1: E-7 Ülkelerinde Yıllar İtibariyle KBSH, DYB ve İşsizlik Oranı

Ülkeler	KBSH (Cari ABD \$)				DYB (Yıl)				İşsizlik Oranı (%)			
	1995	2005	2015	2018	1995	2005	2015	2018	1995	2005	2015	2018
Brezilya	369	385	782	848	68,3	71,9	75,0	75,7	6,4	9,6	8,4	12,3
Çin	19	72	390	501	69,9	73,0	75,9	76,7	3,0	4,5	4,6	4,3
Hindistan	15	28	59	73	60,3	64,5	68,6	69,4	5,8	5,7	5,6	5,3
Endonezya	21	36	100	112	64,3	67,3	70,8	71,5	4,6	7,9	4,5	4,4
Meksika	154	483	557	520	72,6	75,3	74,9	75,0	7,1	3,6	4,3	3,3
Rusya	113	272	498	609	64,7	65,5	71,2	72,7	9,4	7,1	5,6	4,8
Türkiye	96	365	453	390	67,0	72,4	76,5	77,4	7,6	10,6	10,2	10,9

Kaynak: WB, 2021

Doğuşta yaşam beklentisi (ortalama ömür) sağlık harcamalarına etki eden en önemli faktörlerden birisidir. Ülkelerin gelişmişlik seviyelerinin yükselmesiyle birlikte geliri artan bireyler daha iyi yaşam biçimi ve sağlık şartlarına kavuşmaktadırlar. Yaşam kalitesinin artması, tıp alanı ve tıbbi teknolojideki gelişmeler, sağlık hizmetlerine ulaşımın kolaylaşması ve hastalıklara karşı yeni ve daha etkili ilaçların geliştirilmesi insanların yaşam sürelerinde önemli artışlar sağlamıştır (Tıraş & Türkmen, 2020). Bir ülkedeki yaşam sürelerinin uzunluğu ülkede sunulan sağlık bakım hizmetlerinin kalitesi ve

vatandaşların bu hizmetlerden yararlanabilme imkanı ile yakından ilişkilidir. Yaşam koşullarındaki iyileşmeler ortalama ömrü uzatırken nüfusun yaşlanmasına ve artan hastalıklara bağlı olarak sağlık harcamalarının da çeşitlenerek artmasına neden olmaktadır. Tablo 1’de E-7 ülkelerinde yıllar itibariyle doğu’da yaşam beklentisinin arttığı görülmektedir. Bu artış tüm ülkelerde aynı oranda olmamakta, gelir ve gelişmişlik düzeyine göre değişebilmektedir. Tablo 1’e göre 2018 yılı itibariyle E-7 ülkelerinde en düşük ortalama ömür 69,4 yıl ile Hindistan’da görülürken en yüksek ortalama ömür 77,4 yıl ile Türkiye’dedir. Dünya Bankası verilerine (WB, 2021) göre 2018 yılında dünyada en düşük ortalama ömür 52,8 yıl ile Orta Afrika Cumhuriyeti’nde en yüksek ise 84,9 yıl ile Hong Kong’dadır. Bu dönemde dünya ortalaması ise 72,6 yıldır. E-7 Ülkelerindeki ortalama ömür dünya ortalamasına göre ülkeler bakımından farklılıklar göstermektedir. Aslında ortalama ömrün yükselmesi nüfusun giderek yaşlanması anlamına gelmektedir.

Tüm dünya ülkelerinin en önemli sorunlarından biri olan işsizlikte sağlık harcamalarına etki eden faktörlerden birisidir. Emegın tam olarak istihdam edilememesi olarak kabul edilen işsizlik her ne kadar bireysel bir problemmiş gibi görülse de aslında sosyal bir problemdir (Adak, 2010). İşsizlik, sadece işsiz bireyler için maddi ve manevi sıkıntılar oluşturmamakta, aynı zamanda mevcut kaynakların tam olarak kullanılamamasından dolayı ekonomik refahın düşmesine de sebep olmaktadır. İktisatta genel kabul görmüş olan “Okun yasasına” göre işsizlik oranındaki her %1’lik artış GSYİH’da %2,5 oranında düşüşe neden olmaktadır (Afşar, 2013). İşini kaybeden bireyler öncelikle ekonomik, sosyal ve sağlık problemleri yaşamaktadırlar. İş kaybı ile birlikte ekonomik olarak zor duruma düşen hane halkının sosyal güvencesi ortadan kalktığı gibi barınma ve eğitim koşulları da bozulmaktadır. İşsiz kalan bireyler kendilerini değersiz hissedecekler, kaygı, depresyon, intihara meyilli olma, fiziksel rahatsızlıklar, sağlık hizmetlerine erişimde zorluklar yaşama ve yetersiz beslenme gibi çeşitli problemler ortaya çıkarken, sağlık harcaması için yeterli kaynak ayıramamadan dolayı bebek, çocuk ve yetişkinlerin hastalanma ve ölüm riskinin artması da kaçınılmaz olacaktır. Ayrıca beslenme yetersizliği dolayısıyla sağlıklı bir yapıya sahip olmayan işgücü ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkilere neden olabilir. Dolayısıyla işsizlik birey ve toplum açısından çeşitli ekonomik sorunlar oluştururken, işsiz kalan bireyler ve aileleri üzerinde de yaşam biçimi, refah düzeyi ve sağlık durumunu etkileyen çeşitli sağlık, sosyal ve psikolojik etkileri ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan işsizliğin sağlık harcamalarına etki eden önemli faktörlerden biri olduğunu söylemek mümkündür. Tablo 1’de E-7 ülkelerinde yıllar itibariyle işsizlik oranları bulunmaktadır. Tabloya göre işsizliğin ele alınan ülkelerden Brezilya ve Türkiye’de en yüksek değerde olduğu görülmektedir. Bu konuda dünya ortalaması ise %5,4’tür ve diğer ülkelerde bu değere yakın seyretmektedir.

Sağlık harcamalarına etki eden önemli faktörlerden birisi de kentleşme olarak görülmektedir. Kentleşme ihtiyaç duyulan mal ve hizmetlere yakınlığı ile insan hayatını kolaylaştırmaktadır. Kentleşmenin ekonomik, sosyal, kültürel ve eğitim imkanlarını artırması gibi bireye ve topluma sağladığı çeşitli olumlu etkileri yanında bazı olumsuz etkileri de bulunmaktadır. Gürültü, hava kirliliği ve stres

bunların başında gelmektedir. Ayrıca bu etkenler insanların yaşam biçiminin değişmesine ve yeni hastalıkların ortaya çıkmasına sebep olarak hayatı olumsuz etkileyebilmektedir. Dolayısıyla kentleşme sağlık harcamaları üzerinde bireyin ve toplumun yaşam biçiminin ve alışkanlıklarının değişmesine göre farklı düzeylerde etkilerde bulunmaktadır. Tablo 2’de E-7 ülkelerinde yıllar itibariyle kentleşme oranları yer almaktadır. Buna göre ele alınan ülkelerden Brezilya, Meksika, Rusya ve Türkiye’de nüfusun çok büyük bölümünün, Çin ve Endonezya’da yaklaşık yarısının ve Hindistan’da ise yaklaşık üçte birinin kentlerde yaşadığı anlaşılmaktadır.

Tablo 2: E-7 Ülkelerinde Yıllar İtibariyle Kentleşme ve 65 Yaş ve Üstü Nüfusun Oranı

Ülkeler	Kentleşme Oranı (%)				65 Yaş Ve Üstü Nüfusun Oranı (%)			
	1995	2005	2015	2018	1995	2005	2015	2018
Brezilya	77,6	82,8	85,8	86,6	4,8	6,0	8,0	8,9
Çin	31,0	42,5	55,5	59,2	6,1	7,5	9,3	10,9
Hindistan	26,6	29,2	32,8	34,0	4,0	4,7	5,6	6,2
Endonezya	36,1	45,9	53,3	55,3	4,1	4,8	5,4	5,9
Meksika	73,4	76,3	79,3	80,2	4,7	5,6	6,7	7,2
Rusya	73,4	73,5	74,1	74,4	12,1	13,8	13,6	14,7
Türkiye	62,1	67,8	73,6	75,1	5,2	6,7	7,9	8,5

Kaynak: WB, 2021

Nüfusun yaşlanması da sağlık harcamalarına etki eden faktörlerden birisidir. Toplam nüfus içerisinde 65 yaş ve üzeri nüfusun oranının artması, o toplumda yaşlı nüfusun başka bir anlatımla bağımlı nüfusun artması anlamına gelmektedir. OECD (2005)’ye göre sağlık harcamalarında görülen artışın nedenlerinden biriside yaşlı nüfus oranındaki artışlardır. Çünkü yaş ilerledikçe yaşlılığa bağlı kronik rahatsızlıklar artmakta, yeni hastalıklar oluşmakta ve sağlık bakım ihtiyacının artmasıyla sağlık harcamalarında artışlar olmaktadır. Özellikle gelişmiş ülkelerde olmak üzere dünya nüfusu giderek yaşlanmaktadır. Bu durumun tıp alanındaki gelişmelerin etkisiyle de artarak devam edeceği anlaşılmaktadır. Tablo 2’deki verilere göre E-7 ülkelerinde toplam nüfus içerisinde 65 yaş ve üstü nüfusun oranı yıllar itibariyle artış göstermektedir. Bu konuda dünya ortalaması %8,8’dir. E-7 ülkeleri içerisinde Türkiye ve Brezilya dünya ortalamasına yakınken, Çin ve Rusya dünya ortalamasının üzerinde, Hindistan, Endonezya ve Meksika ise dünya ortalamasının altında seyretmektedir. Yaşlı nüfusun toplam nüfus içerisindeki oranı hızla artmaktadır. Yaşam beklentisindeki artışlar ile nüfusun yaşlanması, yaşlılığa bağlı yeni hastalıkların çıkması, bazı rahatsızlıkların kronikleşmesi, hastalık bakım ve tedavi sürelerinin uzayarak gereğinden fazla sağlık kuruluşunda kalma zorunluluğu yaşlılıkta yapılan sağlık bakım harcamalarının hızla artacağı anlamına gelmektedir.

C. VERİ, MODEL, YÖNTEM VE BULGULAR

1. Veri Seti ve Kaynakları

Bu bölümde, sağlık harcamalarına etki eden faktörleri belirlemek amacıyla çalışmada ele alınan ülkeler, ülkelere ait göstergeler ve bu göstergelerin verileri ile veri kaynaklarına yer verilmektedir. Çalışmaya dahil edilen E-7 Ülkeleri; Brezilya, Meksika, Hindistan, Çin, Endonezya, Türkiye ve Rusya'dır. Analizde kullanılan göstergeler ve bu göstergelere ait 1995-2018 dönemi verilerinin kaynakları ise Tablo 3'te gösterildiği gibidir.

Tablo 3: Kullanılan Değişkenler ve Veri Kaynakları

Değişkenler	Açıklamalar	Kaynaklar
Sağlık Harcaması	LSH (Logaritmik Sağlık Harcamaları)	WB Databank (WB, 2021)
Doğuştaya Yaşam Beklentisi	LDYB (Logaritmik Doğuştaya Yaşam Beklentisi)	WB Databank (WB, 2021)
Kentleşme	LURB (Logaritmik Kentleşme)	WB Databank (WB, 2021)
İşsizlik	LIS (Logaritmik İşsizlik)	WB Databank (WB, 2021)
65 Yaş ve Üstü Nüfus	L65 (Logaritmik 65 Yaş ve Üstü Nüfus)	WB Databank (WB, 2021)

2. Model

Bu çalışmada, sağlık harcamalarına etki eden faktörlerin belirlenmesine çalışılmaktadır. Bu amaçla Dünya Bankası (WB), istatistiki göstergelerinden faydalanılarak dinamik panel veri yöntemi ile analizler gerçekleştirilmektedir. Tablo 3'te verilen değişkenlerle kurulan model (1)'deki gibidir.

$$LSH_{it} = \alpha_i + \beta_1 LDYB_{it} + \beta_2 LURB_{it} + \beta_3 LIS_{it} + \beta_4 L65_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Yukarıdaki model (1)'de i kesit boyutunu, t ise zaman boyutunu göstermektedir. Yapılan ampirik analizler, Brezilya, Meksika, Hindistan, Çin, Endonezya, Türkiye ve Rusya'dan oluşan E-7 ülkelerini ve bu ülkelere ait verileri kapsamaktadır.

3. Yöntem

Bu çalışmada, E-7 ülkelerine ait veri setleri kullanılarak ampirik tahminler yapılmaktadır. Dinamik panel veri yöntemlerinin tercih edildiği çalışmada, sağlık harcamalarına etki eden faktörler yatay kesit bağımlılığını göz önüne alan yeni nesil birim kök testlerinden yararlanılarak tespit edilmeye çalışılmaktadır. Söz konusu testlerden Westerlund (2006), çoklu yapısal kırımlara izin veren panel eşbütünleşme testi olarak literatürde sıklıkla tercih edilmektedir. Yeni nesil eşbütünleşme testlerinden önce bazı ön testlerin yapılması gerekmektedir. Bu testler öncelikle kesitlerarası bağımlılığın varlığını tespit etmeye yönelik olarak yapılan Breusch & Pagan (1980) LM (Lagrange Multiplier) testi, CD (Cross Section Dependency) testi ve CD_{LM} testi (Pesaran (2004)) ile Pesaran ve diğerleri (2008) tarafından geliştirilen LM_{adj} (Bias-Adjusted Cross Sectionally Dependence Lagrange Multiplier) testleridir. Söz konusu testlerin boş hipotezi yatay kesit bağımlılığının mevcut olmadığı üzerine kurulmakta ve adı

geçen testlerin reddedilmesi durumunda yeni nesil panel birim kök testlerinin uygulanması gerekmektedir (Nazlıoğlu, 2010; Baltagi, 2008). En güncel yeni nesil birim kök testlerinden olan Panel Fourier LM birim kök testi Nazlıoğlu & Karul (2017) tarafından önerilmektedir. Bu test hem yatay kesit bağımlılığını hem de yapısal kırılmaları dikkate almaktadır. Ampirik analizlerde yapısal kırılmalı testler genel olarak kırılma tarihlerinin daha önceden bilinmesi esasına dayanmaktadır. Ancak bu durum bazı sapmalı sonuçlara yol açabilmektedir. Bu sorunu aşabilmek için sert kırılmaların yanında yumuşak geçişlerinde tespitine imkan sağlayan Fourier birim kök testleri geliştirilmiştir (Türkmen & Ağır, 2020). Söz konusu testlerde kırılma tarihlerinin önceden bilinmesine gerek duyulmamakta, testin sıfır hipotezi, birim kök sürecin varlığı üzerine kurulmaktadır. İkinci ön test ise eğim katsayılarının homojen olup olmadığının tespit edilmesidir. Ekonometrik analizde kullanılacak eşbütünleşme testinin belirlenmesinde bu husus önem kazanmaktadır. Pesaran & Yamagata (2008) tarafından geliştirilen homojenlik testi yardımıyla eğim katsayılarının homojen ya da heterojen olduğu bilgisine erişilebilmektedir (Polat ve Naimoğlu, 2019: 119). Söz konusu testin boş hipotezi eğim katsayılarının homojenliği üzerine kurulmaktadır.

Yatay kesit bağımlılığı ve homojenliğin tespitinden sonra yapılan yeni nesil panel birim kök testlerini, yeni nesil panel eşbütünleşme testleri izlemektedir. Bu çalışmada kesitler arası bağımlılığın olduğu tespit edilmiştir. Nazlıoğlu & Karul (2017) tarafından önerilen yapısal kırılmaları dikkate alan panel birim kök testi sonucunda elde edilen bulgular, Westerlund (2006) tarafından önerilen çoklu yapısal kırılmalı panel eşbütünleşme testinin kullanılmasına imkan tanımaktadır. Eşbütünleşmenin varlığı üzerine kurulu boş hipoteze sahip olan bu test, kırılmaların ortaya çıkardığı etkiyi dikkate alarak eşbütünleşme ilişkisini tahmin etmekte, ayrıca yapısal kırılma durumlarını dikkate almayan eşbütünleşme testlerine göre daha güvenilir bulgular sunmaktadır. Diğer yandan bu testin, bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı ve içsellik sorunu durumlarında da istatistiksel olarak güçlü olduğu ileri sürülmektedir (Özbek & Türkmen, 2020). Eşbütünleşme katsayıları Eberhardt & Bond (2009) tarafından önerilen AMG testi ile tahmin edilmektedir. Adı geçen test, heterojenlik ve kesitler arası bağımlılığın geçerli olduğu durumda kullanılabilir.

4. Ampirik Bulgular

Serilerin birim kök süreçlerinin tespitinde birinci nesil birim kök testleri ile yeni nesil birim kök testlerinin kullanılmasındaki temel ayrımı kesitler arası bağımlılığın mevcut olup olmaması oluşturmaktadır. Tablo 4'te E-7 ülkelerine ait değişkenlerin ve eşbütünleşme denkleminin yatay kesit bağımlılığı testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 4: Kesitler Arası Bağımlılık Testi Bulguları

<i>Değişken</i>	<i>LSH</i>		<i>LDBY</i>		<i>LURB</i>		<i>LIS</i>		<i>L65</i>	
Testler	İst. Değ.	Olasılık Değeri	İst. Değ.	Olasılık Değeri	İst. Değ.	Olasılık Değeri	İst. Değ.	Olasılık Değeri	İst. Değ.	Olasılık Değeri
CD _{lm1} (BP, 1980)	31.518*	0.065	47.952***	0.001	48.693***	0.001	29.342	0.106	39.209***	0.009
CD _{lm2} (Pesaran, 2004)	1.623*	0.052	4.159***	0.000	4.273***	0.000	1.287*	0.099	2.810***	0.002
CD _{lm3} (Pesaran, 2004)	- 2.461***	0.007	-2.123**	0.017	2.619***	0.004	- 2.474***	0.007	-2.381***	0.009
LM _{adj} (PUY, 2008)	5.503***	0.000	0.823	0.205	6.373***	0.000	2.092**	0.018	-0.811	0.791
Eş Bütünleşme Denklemi										
	İstatistik Değeri					Olasılık Değeri				
CD _{lm1} (BP, 1980)	35.245**					0.027				
CD _{lm2} (Pesaran, 2004)	2.198**					0.014				
CD _{lm3} (Pesaran, 2004)	3.034***					0.001				
LM _{adj} (PUY, 2008)	8.603***					0.000				

Not: "***", "**" ve "*" işaretleri %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. Sabitli model kullanılmıştır.

Tablo 4'teki bulgulara göre %5 anlamlılık düzeyinde, yatay kesit bağımlılığının varlığı bilgisine ulaşılmaktadır. Bu bulgu, analize dahil edilen bir ülkede oluşan bir şokun diğer ülkeleri de etkisi altına alacağını ifade etmektedir. Dolayısıyla bu sonuç, yeni nesil panel birim kök testlerinin tercih edilmesini gerekli kılmaktadır. Tablo 5'de yeni nesil birim kök testlerinden olan ve Nazlıoğlu & Karul (2017)'un da önerdiği Panel Fourier LM birim kök testine ait sonuçlar bulunmaktadır.

Tablo 5: Panel Fourier LM Birim Kök Testi Sonuçları

Ülkeler	LSH			LDYB			LURB		
	Fouriert au LM ₁ k=1	Fouriert au LM ₁ k=2	Fouriert au LM ₁ k=3	Fouriert u LM ₁ k=1	Fouriert au LM ₁ k=2	Fouriert au LM ₁ k=3	Fouriertau LM ₁ k=1	Fouriert au LM ₁ k=2	Fouriert au LM ₁ k=3
Brezilya	-0.9875	-0.8506	-0.0009	-0.2071	-3.1051	-2.0390	-2.7836	0.2251	-0.4902
Çin	-0.3889	-0.7175	-2.3921	0.3688	-1.0824	-0.9788	0.3816	-4.2255	-3.2950
Hindist	0.9150	0.5190	0.9541	-1.6353	-2.0607	-3.2770	3.9850	5.4209	5.4661
Endone	-0.8332	0.6370	0.4830	0.0878	-1.9099	-0.7862	-3.5233	-0.4739	-1.3078
Meksika	-0.6581	-2.2277	-1.3617	-2.3749	0.3003	0.7237	0.3463	0.4049	0.5380
Rusya	-0.7869	-0.5689	-0.1107	1.1863	3.0837	3.9257	-0.0294	-0.0760	-0.3653
Türkiye	-1.3258	-1.1705	-0.3545	-1.9745	-2.3396	-3.7541	1.1141	-0.2558	-0.0724
Panel Sonuçları									
Z _{LM} (İst.Değ.)	10.2041	5.8018	6.7560	9.9069	4.3767	4.7946	12.3903	8.6154	8.6328
p-	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
Ülkeler	LIS			L65					
	Fouriertau LM ₁ k=1	Fouriertau LM ₁ k=2	Fouriertau LM ₁ k=3	Fouriertau LM ₁ k=1	Fouriertau LM ₁ k=2	Fouriertau LM ₁ k=3			
Brezilya	-1.5554	-1.0072	-1.1676	0.4193	2.5375	2.7019			
Çin	-1.1610	0.3017	3.9649	4.3603	1.8866	3.7588			
Hindist	-0.3086	1.0667	-1.2520	1.1815	2.5478	3.9548			
Endone	-2.7729	-0.0638	-1.0314	-1.1621	-1.9535	-3.3979			
Meksika	-1.9921	0.6057	0.3315	-0.8628	1.6339	1.6668			
Rusya	0.1892	-1.8484	-1.5500	0.4933	-1.8934	-0.7442			
Türkiye	-1.1271	-1.6085	-1.2180	-2.0879	-2.5511	-3.4201			
Panel Sonuçları									
Z _{LM} (İst.Değ.)	7.3378	6.7531	7.2518	14.1429	9.2346	10.9653			
p-	1.000	1.000	1.000	0.996	0.999	1.000			

Panel Fourier LM birim kök testi sonuçlarında E-7 ülkelerinde hem açıklayıcı değişkenlerin hem de bağımlı değişkenin düzeyde birim kök sürece sahip olduğu sonucu elde edilmiştir. Bu durum eşbütünleşme testinin yapılabileceğini ortaya koymaktadır. Fakat öncelikle model (1)'in eşbütünleşme katsayılarının homojenliğinin incelenmesi gerekmektedir. Tablo 6'da homojenlik testi sonuçları bulunmaktadır.

Tablo 6: Eğim Homojenliği Testi Bulguları

Testler	Test İst.	Olasılık Değeri
Δ	10.550***	0.000
Δ_{adj}	11.857***	0.000

Not: "****" %1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Boş hipotezinin modelin homojen olduğu üzerine kurulu delta testlerinde, Tablo 6'daki bulgulara göre %1 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Böylece E-7 ülkelerinde kurulan modelin eşbütünleşme katsayılarının homojen olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Başka bir deyişle modelin heterojen olduğu bulgusu elde edilmiştir. Bu durum, modelde yer alan bağımsız değişkenlerde meydana gelen bir değişikliğin sağlık harcamaları üzerindeki etkisinin E-7 ülkelerinin her birinde farklılıklar gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Model (1)'de yer alan tüm değişkenlerin düzeyde birim kök sürece sahip olması, çoklu yapısal kırılmalara izin veren, heterojenliği ve kesitler arası bağımlılığı göz önüne alan Westerlund (2006) panel eşbütünleşme testinin uygulanmasına imkan sağlamaktadır. Tablo 7'de E-7 ülkeleri için yapısal kırılmalı panel eşbütünleşme testi sonuçları bulunmaktadır.

Tablo 7: Yapısal Kırılmalı Panel Eşbütünleşme Testi Bulguları

	LM Testi İstatistiği	Asimptotik Olasılık	Bootstrap Olasılık
Yapısal Kırılmasız Model			
<i>Sabitli</i>	20.035***	0.000	0.000
<i>Sabit ve Trendli</i>	6.898**	0.000	0.060
Yapısal Kırılmalı Model			
<i>Sabitli</i>	-18.416	1.000	0.820
<i>Sabit ve Trendli</i>	624.471	0.000	0.200
Kırılma Tarihleri			
	<i>Sabitli Model</i>	<i>Sabit ve Trendli Model</i>	
Brezilya	1998-2005-2009	1998-2003-2010	
Çin	1998-2006-2010	2000-2007-2012	
Hindistan	2003-2007-2012	2001-2006	
Endonezya	2004-2009	1999-2011	
Meksika	1999-2003	2001-2008-2013	
Rusya	2002-2006	1998-2004-2014	
Türkiye	1998-2003-2007	2000-2007-2014	

Not: "****" ve "***" sırasıyla %1 ve %5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. Bootstrap olasılık değerleri 100 tekrarlı dağılımdan elde edilmiştir. Asimptotik olasılık değerleri, standart normal dağılımdan elde edilmiştir.

Eşbütünleşme testi bulgularına göre, serilerde kesitler arası bağımlılık mevcut olduğu için bootstrap kritik değerleri dikkate alınmaktadır. Eşbütünleşme ilişkisinin mevcut olduğu üzerine kurulu sıfır hipotezi %5 anlamlılık düzeylerinde reddedilememektedir. Dolayısıyla, yapısal kırılmalı

eşbütünleşme testi sonucunda değişkenler arasında eşbütünleşik bir ilişki olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca Tablo 7’de ülke bazlı kırılma tarihleri bulunmaktadır. Kırılma tarihleri incelendiğinde, ülkelerin genelinde 2008 küresel finans krizinin etkisi dikkat çekmektedir.

Eşbütünleşme ilişkisinin mevcut olması, eşbütünleşme katsayılarının tespitine imkan tanımaktadır. Bunun için Eberhardt & Bond (2009) tarafından önerilen, yatay kesit bağımlılığı ve heterojenliği dikkate alan AMG yöntemi kullanılarak tahminler yapılmıştır. Tablo 8’de eşbütünleşme katsayılarına ilişkin tahmin sonuçları bulunmaktadır.

Tablo 8: Eşbütünleşme Katsayılarına İlişkin Tahmin Sonuçları (AMG)

	β_1			β_2		
	Katsayı	Std. Hata	p-değeri	Katsayı	Std. Hata	p-değeri
AMG	15.49362**	6.781454	0.022	-5.17556	8.628417	0.549
Ülke Sonuçları						
Brezilya	-10.36523	35.65037	0.771	-8.438723	18.04624	0.640
Çin	40.21906	30.18311	0.183	1.514234	4.695793	0.747
Hindistan	-.8438336	1.551266	0.586	6.783217***	2.250441	0.003
Endonezya	34.38102**	13.4626	0.011	-4.857046	3.275796	0.138
Meksika	19.04784***	2.734182	0.000	32.03466**	12.9253	0.013
Rusya	11.81655***	1.246707	0.000	-40.11243***	12.4684	0.001
Türkiye	14.19996	11.13988	0.202	-23.15282***	4.821314	0.000
	β_3			β_4		
	Katsayı	Std. Hata	p-değeri	Katsayı	Std. Hata	p-değeri
AMG	-0.3558197***	1970218	0.071	1.707488	1.757364	0.331
Ülke Sonuçları						
Brezilya	0.0249326	0.327577	0.939	4.859676	3.134211	0.121
Çin	-1.380492***	0.4205043	0.001	-1.733876	1.250781	0.166
Hindistan	-0.1128596	0.5254972	0.830	1818403	1.403565	0.897
Endonezya	-0.076515	0.2911702	0.793	1.373134	3.590069	0.702
Meksika	-0.3034513***	0.0962793	0.002	-5.416838**	2.673746	0.043
Rusya	-0.70408***	0.1375313	0.000	3.921835***	0.5740391	0.000
Türkiye	0.0617271	0.1918788	0.748	8.766646**	3.452021	0.011

Not: “***”, “**” ve “*” işaretleri %1, %5 ve %10 düzeylerinde anlamlılığı ifade etmektedir. Tablo 8’de β_1 LDYB katsayısını, β_2 ile LURB katsayısını, β_3 ile LIS katsayısını ve β_4 ile L65 katsayısını ifade etmektedir.

Tablo 8’deki bulgulardan panel sonucunda; doğuşta yaşam beklentisi katsayısının %5 düzeyinde anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre doğuşta yaşam beklentisi katsayısındaki %1’lik bir artış sağlık harcamalarında yaklaşık %15 artışa neden olmaktadır. Bunun yanında, Karasoy & Demirtaş (2018), Şahin & Temelli (2019) ile Cafri (2020)’nin çalışmalarında elde ettikleri bulgulardan bu çalışmanın sonucunu destekler nitelikte, doğuşta yaşam beklentisinin sağlık harcamaları üzerinde artırıcı ve belirleyici etkiye sahip olduğu ifade edilmektedir.

Yine Tablo 8'deki bulgulardan panel sonucunda işsizlik oranının katsayısının %1 düzeyinde anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre işsizlik oranında meydana gelen %1'lik artış sağlık harcamalarını yaklaşık %0,4 azaltmaktadır. Nghiem & Connaly (2017)'nin çalışmasından elde ettiği işsizliğin sağlık harcamalarını azalttığı sonucu bu çalışmada elde edilen sonucu desteklemektedir.

Bunun yanında Tablo 8'e göre kentleşme oranı ve 65 yaş ve üstü nüfusun katsayısının panel geneli için istatistiki olarak anlamlı olmadığı bulgusu elde edilmiştir. Liu ve diğerleri (2010) ile Tıraş & Türkmen (2020)'nin çalışmalarında da bu sonuçları destekler nitelikte, 65 yaş ve üzeri nüfusun oranının ve nüfusun yaşlanmasının sağlık harcamalarını etkilemediği bulgusuna ulaşılmıştır.

Bu çalışmanın ülkelere ait bireysel sonuçları incelendiğinde ise panel bulgularından farklılıklar olduğu görülmektedir. Doğuşta yaşam beklentisi katsayısı Endonezya, Meksika ve Rusya'da; kentleşme oranı katsayısı Hindistan, Meksika, Rusya ve Türkiye'de; işsizlik oranı Çin, Meksika ve Rusya'da; 65 yaş ve üstü nüfusun katsayısı ise Meksika, Rusya ve Türkiye'de istatistiki olarak anlamlıdır.

Sonuç ve Öneriler

Sağlığa yapılan harcamalar bir taraftan insanların sağlık düzeyini yükseltirken diğer taraftan beşerî sermayeye sağladığı katkılarla gelişmeyi hızlandırmaktadır. Beşerî sermayenin kalkınmadaki öneminin artması ile birlikte ülkeler beşerî sermayenin gelişmesini sağlamak için sağlık alanındaki yatırımlarını artırmışlardır. Bireyin ve toplumun sağlık düzeyinin yükseltilmesi ve devamlılığının sağlanması, gerekli sağlık bakım hizmetlerinin üretilmesi ve harcamaların yapılması ile doğrudan ilişkilidir. Ülkelerin gelişmişlik seviyeleri farklı olsa da sağlık harcamaları tüm ülkeler için önemli harcama kalemlerinden birini oluşturmaktadır. Özellikle gelir ve gelişmişlik seviyesi yüksek olan ülkeler sağlık harcamalarına diğer ülkelere göre daha fazla pay ayırmaktadır.

Bu çalışma ile 1995-2018 döneminde E-7 ülkelerinde, doğuşta yaşam beklentisi, kentleşme, işsizlik ve 65 yaş ve üstü nüfusun oranının sağlık harcamalarına olan etkisi Westerlund (2006) panel eşbütünleşme testinden yararlanılarak analiz edilmiştir. Eşbütünleşme analizi öncesinde yatay kesit bağımlılığının varlığı Breusch & Pagan (1980) LM (Lagrange Multiplier) testi, CD (Cross Section Dependency) testi, CD_{LM} testi (Pesaran (2004)) ile Pesaran vd. (2008) tarafından geliştirilen LM_{adj} (Bias-Adjusted Cross Sectionally Dependence Lagrange Multiplier) testleri ile araştırılmıştır. Kesitler arası bağımlılık tespit edilmiş ve yeni nesil birim kök testlerinden olan Nazlıoğlu & Karul (2017) tarafından önerilen Panel Fourier LM birim kök testi yapılmıştır.

Analizlerden elde edilen bulgular şöyle sıralanabilir;

- Modelde yer alan bağımsız değişkenlerde meydana gelen bir değişikliğin sağlık harcamaları üzerindeki etkisi E-7 ülkelerinin her birinde farklılıklar göstermektedir.
- Değişkenler arasında eşbütünleşik bir ilişki olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

- Ülke bazlı kırılma tarihleri incelendiğinde ülkelerin genelinde 2008 küresel finans krizinin etkisi dikkat çekmektedir.

Panel sonuçlarına göre;

- Doğuştta yaşam beklentisi katsayısının %5, işsizlik oranının katsayısının ise %1 düzeyinde anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre doğuştta yaşam beklentisindeki %1'lik bir artışın sağlık harcamalarında yaklaşık %15 artışa neden olduğu,
- İşsizlik oranında meydana gelen %1'lik artışın ise sağlık harcamalarını yaklaşık %0,4 azalttığı sonucu elde edilmiştir.
- Kentleşme oranı ve 65 yaş ve üstü nüfusun katsayısının ise panel geneli için istatistiki olarak anlamlı olmadığı bulunmuştur.
- Ülke bazlı sonuçlar incelendiğinde panelden farklı bulguların elde edildiği görülmektedir. Buna göre; doğuştta yaşam beklentisi katsayısı Endonezya, Meksika ve Rusya'da; kentleşme oranı katsayısı Hindistan, Meksika, Rusya ve Türkiye'de; işsizlik oranı Çin, Meksika ve Rusya'da; 65 yaş ve üstü nüfusun katsayısı ise Meksika, Rusya ve Türkiye'de istatistiki olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmanın bulgularından E-7 ülkelerinde sağlık harcamalarına etki eden en önemli faktörlerin doğuştta yaşam beklentisi ve işsizlik olduğu, kentleşme ve 65 yaş ve üstü nüfusun oranının herhangi bir etkisinin olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak 65 yaş ve üstü nüfusun oranı tüm dünyada her geçen yıl artmaktadır. Bu durum doğuştta yaşam beklentisinin ele alınan ülkelerde önümüzdeki dönemlerde daha da artacağını göstermektedir. Dolayısıyla gelecek dönemlerde sağlık harcamalarının da artması beklenmektedir. Bu bakımdan ülkelerin iktisadi kalkınma da önemli rol oynayan beşerî sermayenin temel bileşenlerinden olan sağlığa ve sağlık harcamalarına daha fazla önem vermeleri gerekmektedir. Gittikçe yaşlanan nüfusun sağlık bakım maliyetlerini kontrol altına almak ve azaltmak için hükümetlerin, mevcut sağlık sistemleri ve uygulanan politikaları gözden geçirerek iyileştirmesi, yaşlılığa bağlı olarak ortaya çıkan hastalıklar konusunda önleyici ve koruyucu programlar geliştirilmesi, salgın hastalıklar konusunda farkındalığı artırıcı eğitimler düzenleyerek sağlık bilinci oluşturulması, tüm kesimlerin ulaşabileceği etkin ve kaliteli sağlık bakım hizmetlerinin sunulması için gerekli adımları atması önemli görülmektedir. Böylece hem sağlık hizmetlerinin maliyetleri minimize edilebilecek hem de daha sağlıklı ve uzun yaşayan bireylerden oluşan toplumların oluşmasına katkı sağlanacaktır.

Kaynakça

- Abdullah, H., Azam, M. & Zakariya, S. K. (2016). The impact of environmental quality on public health expenditure in Malaysia. *Asia Pacific Journal of Advanced Business and Social Studies*, 2(2), 365-379.
- Adak, N. (2010). Sosyal bir problem olarak işsizlik ve sonuçları. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 21(2), 15-116

- Afşar, M. (2013). İktisada Giriş II. İçinde C. N. Berberoğlu & L. Erdoğan (Eds). *Makro İktisadın Temelleri* (ss 1-28). T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2801, Açıköğretim fakültesi yayını no: 1759, İkinci Baskı.
- Ağır, H. & Tıraş, H. H. (2018). Sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: panel nedensellik analizi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17(4), 1558-1573.
- Akdur, R. (2021). Sağlık harcamaları, piyasacı sağlık politikası uygulayan ülkelerde sağlık harcamaları neden daha yüksektir? <https://docplayer.biz.tr/375679-Saglik-harcamalari-giris-piyasaci-saglik-politikasi-uygulayanulkelerde-saglik-harcamalari-neden-daha-yuksektir-profdr.html> A.pdf (Erişim Tarihi: 12. 02. 2021).
- Antonio, J. & Zamora, C. (2000). Investment in health and economic growth: a perspective from Latin America and the Caribbean. *XXXV Meeting Of The Advisory Committee On Health Research*, Havana, Cuba, 17-19 July, Division of Health and Human Development.
- Baltagi, B. (2008). *Econometric analysis of panel data*. John Wiley & Sons, Chichester.
- Bloom, D. E. & Canning, D. (2000). The health and wealth of nations. *Policy Forum: Public Health*, 287(5456), 1207-1209
- Boz, C. & Sur, H. (2015). Avrupa Birliği üyesi ve aday ülkelerin sağlık harcamaları açısından benzerlik ve farklılıklarının analizi. *Sosyal Güvenlik Uzmanları Derneği Sosyal Güven Dergisi*, 5(9), 23-46.
- Breusch, T. S. & Pagan, A. R. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Cafı, R. (2020). *İktisadi ve İdari Bilimlerde Akademik Çalışmalar*. İçinde Z. Gölen, Y. Akay Unvan & S. Özer (Eds), Türkiye’de sağlık harcamalarının sosyo-ekonomik ve çevresel belirleyicilerinin bir analizi (ss 341-353). I. Basım.
- Chaabouni, S. & Abednnadher, C. (2014). The determinants of health expenditures in Tunisia: an ARDL Boundstesting approach. *International Journal of Information Systems in the Service Sector*. IGI Global, 6(4), 60-72.
- Eberhardt, M. & Bond, S. (2009). Cross-section dependence in nonstationary panel models: a novel estimator. *MPRA Paper* No. 17692, 1-26.
- Ecevit, E., Çetin, M. & Yücel, A. G. (2018). Türki Cumhuriyetlerinde sağlık harcamalarının belirleyicileri: bir panel veri analizi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 10(19), 318-334.
- Eğri, T., (2019). Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sağlık harcamalarının makro belirleyicileri: dinamik panel veri analizi. *ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 423-447. DOI: 10.31679/adamakademi.635704

- Furuoka, F., Yee, B. L. F., Kok, E., Hoque, M. Z. & Munir, Q. (2011). What are the determinants of healthcare expenditure? Empirical results from Asian countries. *Sunway Academic Journal*, 8(12), 12-25.
- Hansen, P. & King, A. (1996). The determinants of health care expenditure: a cointegration approach. *Journal of Health Economics*, 15(1), 127-137.
- Hitiris, T. (1997). Health care expenditure and integration in the countries of the European Union. *Applied Economics*, 29(1), 1-6. <https://doi.org/10.1080/000368497327335>
- Jakab, Z. (2011). Presentation: Designing the road to better health and well-being in Europe. *At the 14 th European Health Forum Gastein*, 7 October, Bad Hofgastein, Austria
- Karasoay, A. & Demirtaş, G. (2018). Sağlık harcamalarının belirleyicileri üzerine bir uygulama: çevre kirliliği ve yönetişimin etkilerinin incelenmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 1917-1939
- Karatzas, G. (2000). On the determinants of the US aggregate health care expenditure. *Applied Economics*, 32, 1085-1099.
- Khanolkar, V., Khan, S. A. & Gamba, M. (2016). An insight on health care expenditure. <https://www.usi.edu/media/3654761/Insight-on-HealthCare-1.pdf> (Erişim Tarihi: 14. 02. 2021).
- Liu, C., Hsu, S. & Huang Y. (2010). The determinants of health expenditures in Taiwan: modeling and forecasting using time series analysis. *Journal of Statistics and Management Systems*, 13(3), 515-534.
- McCoskey, S. & Kao, C. (1998). A Residual-Based test of the null of cointegration in panel data. *Econometric Reviews*, 17(1), 57-84.
- Murthy, V. N. R. & Ukpolo, V. (1995). Aggregate health care expenditure in the United States: new results. *Applied Economics Letters*, 2(11), 419-421.
- Murthy, V. N. R., & Okunade, A. A. (2016). Determinants of U.S. health expenditure: Evidence from autoregressive distributed lag (ARDL) approach to cointegration. *Economic Modelling*, 59, 67-73. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2016.07.001>
- Narayan, P. K. & Narayan, S. (2008). Does environmental quality influence health expenditures? Empirical evidence from a panel of selected OECD countries. *Ecological Economics*, 65(2), 367-374. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0921800907003941>
- Nazlıoğlu, Ş. (2010). Makro iktisat politikalarının tarım sektörü üzerindeki etkileri: gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için bir karşılaştırma (Yayınlanmamış Doktora Tezi). *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*.

- Nazlıoğlu, S. & Karul, C. (2017). Panel lm unit root test with gradual structural shifts. *40th International Panel Data Conference*, July 7-8, Thessaloniki Greece, 1-26.
- Newhouse, J. (1977). Medical care expenditure: a cross national survey. *The Journal of Human Resources*, 12(1), 115-125.
- Nghiêm, S. H. & Connelly, L. B. (2017). Convergence and determinants of health expenditures in OECD countries. *Health Economics Review*, 7(1), 29. <https://doi.org/10.1186/s13561-017-0164-4>
- OECD. (2005). *Health at A Glance, OECD Indicators 2005*, Organization For Economic Co-Operation and Development, http://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migrationhealth/health-at-a-glance-2005_9789264012639-en
- Özbek, S. & Türkmen, S. (2020). Finansallaşma, işsizliği artırıyor mu? E7 ülkelerinden yeni kanıtlar. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(3), 2096-2115.
- Öztürk, S. & Küsmez, T. (2019). Sağlık harcamalarının belirleyicileri: BRICS-T ülkelerinin Analizi. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(1), 31-47.
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *CESifo Working Paper Series No. 1229; IZA Discussion Paper No. 1240*.
- Pesaran, M. H. & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.
- Pesaran, M. H., Ullah, A. & Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted lm test of error cross-section independence. *The Econometrics Journal*, 11(1), 105-127.
- Şahin, D. & Temelli, F. (2019). OECD ülkelerinde sağlık harcamalarının belirleyicileri: panel veri analizi. *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(16), 946-961.
- Tang, C. F. (2011). Multivariate granger causality and the dynamic relationship between health care spending, income and relative price of health care in Malaysia. *Hitotsubashi Journal of Economics*, 52, 199-214.
- Tıraş, H. H. & Türkmen, S. (2020). Sağlık harcamalarının belirleyicilerine yönelik bir araştırma; AB ve Türkiye örneği. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 107-139. DOI: 10.33399/biibfad.742255
- Türkmen, S. & Ağır, H. (2020). Enflasyon ile finansal gelişme ilişkisi: yüksek ve düşük enflasyonlu ülkeler üzerine ampirik kanıtlar. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 577-592.
- WB (WORLD BANK). (2021). Databank, World Development Indicators, <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>.

- Westerlund, J. (2006). Testing for panel cointegration with multiple structural breaks. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 68(1), 101-132.
- Wooi, Y. K. & Selvaratnam, D. P. (2018). Empirical analysis of factors influencing the public health expenditure in Malaysia. *Journal of Emerging Economies and Islamic Research*, (3), 1-14
- Yazdi, S. K., & Khanalizadeh, B. (2017). Airpollution, economic growth and health care expenditure. *Economic Research-Ekonomska Istrazivanja*, 30(1), 1181-1190.
<https://doi.org/10.1080/1331677X.2017.1314823>

ÜÇÜNCÜ BOYUTTA ÜRETMEK: BİR MİMARİ TASARIM STÜDYOSU ÖRNEĞİ

 Filiz SÖNMEZ^a

Öz

Mimarlık tarihi boyunca maketle ifade yöntemi en önemli araçlardan biri olarak kullanılmaya gelmiştir. Mimari nesnenin zihindeki soyut temsili, maket aracılığıyla duyuyla algılanabilen somut bir hale geçerek deneyimlenebilmektedir. Özellikle iki boyutlu tasarım araçlarına destek olarak gelişen maket, günümüzde tasarım eğitiminde yaratıcı bir ifade biçimi olarak tasarım fikrinin üretilmesinde etkili rol oynayan bir öğrenme aracıdır. Mimarlık eğitiminde maket çalışmaları, yaparak öğrenilen mimarlık bilgisinin üretildiği, paylaşıldığı ve son olarak da biçimlendirildiği dinamik bir süreci kapsamaktadır. Dolayısıyla maketin, mimarlık eğitiminde “bir tasarım, uygulama ve sunum aracı” olarak önemli bir rolü bulunmaktadır. Son yıllarda maketin mimarlık eğitimindeki yerinin, değişen tasarım yaklaşımları ve ortaya çıkan yeni mimari temsil araçları ile birlikte dönüşüm geçirdiğini söylemek mümkündür. Özellikle bilgisayar simülasyonlarıyla birlikte maketin sunum aracı olarak önemi azalmış olmasına rağmen, bir tasarım ve uygulama aracı olarak kullanımını halen önemini korumaktadır.

Bu çalışmanın amacı, mimarlık eğitiminde maketle üretmenin önemini vurgulamak ve bir tasarım aracı olarak nasıl işlevlendiğini ortaya koymaktır. Çalışmada *örnek olay incelemesi* kapsamında Erciyes Üniversitesi Mimarlık Fakültesi öğrencilerinin “Mimari Tasarım III” stüdyosunda (2015) ürettiği öğrenci projeleri ele alınmıştır. Proje süreci değerlendirildiğinde, temel bulgu “süreç odaklı tasarım anlayışı” çerçevesinde öğrencilerin maketi bir üretim yöntemi olarak kullanıp arazi analizinden başlayarak üç boyutlu hacimsel niteliği ve topoğrafyası ile ilişkisi içinde düşünmeyi öğrenmeleridir. Bu öğrenimle birlikte proje üretme biçimleri ve yöntemleri iki boyutlu üretimlerden farklılaşmaktadır.

Sonuç olarak tasarım sürecinin en başında maket yaparak araziyi tanımak ve potansiyellerini belirleyerek tasarımı üçüncü boyutta algılamak, mimarlık eğitimini zenginleştirdiği ortaya çıkmıştır. Bu ifadeden yola çıkarak stüdyoda üç boyutlu *yaparak düşünme ve üretimin*, öğrencilere tasarımın bilgi alanı ile yüzleşme açısından katkı sağlayacağı ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mimarlık eğitimi, mimari tasarım süreci, maketle üretmek, mimari maket

^aDoç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, fsonmez@erciyes.edu.tr
Makale Geliş Tarihi: 22.04.2021, Kabul Tarihi: 30.05.2021

PRODUCING IN THE THIRD DIMENSION: A CASE OF AN ARCHITECTURAL DESIGN STUDIO

Abstract

Models have long been used as essential tools. Models allow someone to experience an architectural object from its abstract state in mind to its concrete form. Models, which developed in particular as supports for two-dimensional design tools and allowed for creative expression in the design process, are learning tools that play an essential role in producing design ideas. Model studies include a dynamic process in which architectural knowledge is acquired through a hands-on approach that provides for sharing and is shaped through architectural education. Thus, the model plays an essential role in architectural education as "a design, application and presentation tool." In recent years, it is possible to say that the model has changed with developing design approaches and emerging new architectural representation tools in architectural education. Although the importance of the model as a presentation tool has diminished because of computer simulations, the use of models as a design and application tool is still important and valid in architectural education.

This study focuses on the importance of modeling and its use as a design tool in architectural education. Projects produced by students in "Architectural Design Studio III" at Erciyes University Faculty of Architecture in 2015 were examined as a case study. The critical result of the project evaluation is that students learned to consider three-dimensionally, volumetrically, and relationally by using the model as a production method within the framework of a process-oriented design approach. With this approach, project production methods differ from two-dimensional production.

As a result, architectural education is enhanced by understanding the land through models and perceiving the architecture in the third dimension by evaluating its capacity. Based on this statement, it has been revealed that three-dimensional production in the design studio will contribute to the students professionally.

Keywords: Architectural education, architectural design process, producing with models, architectural model

Giriş

Bu çalışma üç boyutlu temsil araçlarından biri olan maketin mimarlık eğitimindeki kullanımını sorgulamayı amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında Erciyes Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü'nde 2015-2016 Eğitim-Öğretim Güz Yarıyılında Mimari Tasarım III stüdyosunda üretilen öğrenci projeleri değerlendirilmiştir. Stüdyonun tasarım konusu eğimli bir arazide farklı kullanıcıların ihtiyaçları göz önüne alınarak tasarlanacak "tek ev" konusudur. Böylelikle, maketin sadece tamamlanmış bir tasarım ürününü temsil etmediği, daha çok tasarım sürecinin başından sonuna kadar geliştirilmesi bakımından ne denli verimli olduğu çeşitli örneklerle anlatılmaya çalışılmıştır. "Mimarlık eğitiminde üç boyutlu düşünme ve üretim nasıl uygulanıyor? Maket tasarım sürecinde sonuç ürün olarak mı, yoksa tasarım araçlarından biri olarak bir düşünme aracı olarak mı görülmelidir?" soruları etrafında başlayan çalışmada bir tasarım stüdyosundaki üretimler üzerinden analiz yapma yoluna gidilmiştir. İncelenen örnekler kapsamında, bu çalışma, mimarlık eğitiminde maket kullanımını sonuç ürünle ilişkili olarak görmek yerine, bir tasarım aracı, üç boyutlu görsel düşünme ve üretme pratiği olarak görmenin potansiyellerine odaklanmıştır.

Günümüzde sanat, mimari ve tasarım alanlarında, tasarım ve tasarlanan nesnenin sunumu aşamalarında kullanılan modelleme yöntemlerinden biri olan maket yapımının tarihsel kökenini incelediğimizde, mimari maketin kayıt altına alınmış ilk kullanımını, Nick Dunn (2010) kitabında (Architectural Model Making) M.Ö. 5. yüzyıla dayandırmaktadır. Maketin mimari tasarımda bir iletişim aracı olarak kullanımı, Filippo Brunelleschi'nin Floransa Katedrali maketi ile 14. yüzyıl olarak gösterilmektedir. 18. yüzyılda geliştirilen malzeme işleme tekniklerinin de etkisiyle maket, mimarinin yanı sıra sanat eğitiminde de kâğıt üzerindeki iki boyutlu tasarımlara destek olarak, bazen de öncelikli tasarım aracı olarak kullanılmaya başlamıştır (Dunn, 2010). 20. yüzyılda ise artık maket, ünlü sanat ve tasarım okulu Bauhaus'un kurucusu Walter Gropius'un işlerinde de (örneğin Bauhaus Okulunun binasının maketinde olduğu gibi) bir mimari tasarım aracı olarak kullanılmıştır.

Geçmişten günümüze maket birçok farklı şekilde ifade edilmiştir. Örneğin Dunn (2010, s.6) maketi, üç boyutlu mekanı görselleştiren, yaratıcı süreci ve karmaşık görsel ilişkileri anlamaya yardımcı olan şey olarak tanımlarken, Maltzan (2010, s.199) maketi form, programlar arası ilişkiler, mekan, malzeme, detaylar ve strüktür gibi bir çok şeyin temsili olarak tanımlamıştır. Gergin (2015, s.157-168) bir fiziksel durumun yanı sıra maketi, temsil ile gerçekliğin arasında köprü görevi gören bir tasarlama aracı olarak ifade etmiştir. Dolayısıyla maket, yalnızca bir mekânın ya da bir binanın temsili değil, aynı zamanda o mekan ya da binanın *ilişkilerini (ilişkiler ağını)* tanımlayan bir *araçtır*. Burada ilişkiler tasarım sürecini oluşturan bir çeşit konuşma olarak düşünülebilir. Bir yandan maket bir çeşit gerçekliğin içindeki soyutlamayı dönüştüren bir çeviri sistemidir (Moon, 2005, s.61). Öte yandan Spankle'a (2012) göre ise maket; tasarımcının fikri ile gerçeklik arasında ilişki kurmasını sağlayan bir tasarlama aracı ve fiziksel sunumun olmasının yanı sıra, bir nesne olarak da öne çıkmaktadır. "Mimari maketin temsil aracı olarak rolü 20. yüzyıl boyunca artan maket sergileriyle güçlenir."¹ Sonuç olarak maket üzerinden geliştirilen ifadelerde de altı çizili durum, maketin sadece bitmiş bir şeyin temsili değil bir *tasarlama aracı* oluşudur (Asar, 2018, s. 26). Buna göre, literatürdeki tanımlardan da anlaşılacağı üzere, **çoğunlukla temsil ile ilişkilendirilen maket kavramının mimari tasarım sürecindeki yeri yeniden değerlendirilmelidir.**

Mimarlık eğitiminde "dinamik tasarım sürecinde eskizler, fotoğraflar, maketler hatta karalamalar her biri kendi amacına hizmet eden... mimari düşünce ve bilgiyi, farklı düzlemlerde farklı bir ilişki ve anlama biçimiyle üretmeyi..." (Yalınay, 2005, s.33) sağlayan birer *tasarım ve iletişim* araçlarıdır. Bunlardan mimarlık eğitiminde kullanılan maket yapımı, "tasarımın üç boyutlu üretim sürecini" destekleyen önemli bir tasarım ve üretim yöntemi oluşturmaktadır. Maket, tasarım fikirlerinin tüm özelliklerinin daha net ve etkili biçimde aktarılabilmesine olanak sağlama potansiyeline sahiptir (Dunn, 2010, s.5). Bu nedenle mimarlık öğrencileri, eğitimleri boyunca keşfetmek, bulmak, biçimlendirmek, olgunlaştırmak ve geliştirmek gayeli meydana getirdikleri tasarım fikirlerini üç boyutlu olarak ifade edebilmek ve aktarabilmek adına önemli bir araç olarak maket yapmaktadırlar.

Literatür çalışmaları incelendiğinde mimarlık eğitiminde öğrencilerin, mimari tasarım derslerinde tasarladıkları yapıların uygulanabilirliği konusunda bir takım bilgi eksiklikleri gidermek için maket

¹ 1976 yılında New York'ta, Institute for Architecture and Urban Studies'de (Mimarlık ve Kentsel Çalışmalar Enstitüsü) açılan ve farklı mimarların hazırladığı 20 mimari maketin sunulduğu Idea as Model (Model Olarak Düşünce) sergisi düzenlenmiştir (Altan, 2020, s.78).

yaptıkları üzerine yayınlar bulunmaktadır. Örneğin Bodur'un çalışmasında, öğrencilerinin üç boyutlu görsel algılarını artıracak ve edinim biçimlerini geliştirecek maket yapımının mesleki öğrenimde etkililiği ölçülmeye yönelik olarak Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, 2019-2020 Eğitim Öğretim Yılı Güz Dönemi'nde verilen "Yapı Bilgisi I" dersinde yapılan maket çalışmaları ve dersin sonunda öğrenciler ile yapılan anket uygulaması yapılmıştır. Buna göre çalışmada, mimarlık eğitimi süresince öğrencilere yapı ile ilgili destek dersleri verilmekte olduğu, verilen bilgilerin pekiştirilmesi doğrultusunda maket yapımı öğrenmenin önemli bir tamamlayıcısı haline geldiği işlenmiştir (Bodur, vd., 2020 s.143). Benzer şekilde, Kabapınar & Sargın (2014) çalışmasında, maket gibi üç boyutlu materyallerin yapımının öğrencinin gelişimini ve derse karşı bakış açısını nasıl etkilediği anlatılmıştır. Bu makalede ise öğrencilerin tasarım yapacağı araziye üçüncü boyutta tanınması, analiz etmesi ve tasarım kütesinin biçimleniş sürecinde maketin, tasarlama ve konsept geliştirme aracı olarak nasıl kullanıldığı ortaya konulacaktır. Örneklem olarak Erciyes Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü'nde Mimari Tasarım III stüdyosunda üretilen öğrenci çalışmaları seçilmiştir. Stüdyoda planlanan "maketle çalışmak, öğrenmek, üretmek" konusunda *maketin bir tasarım aracı olarak önemi* vurgulanarak, öğrencilerin "üçüncü boyutu deneyimleyebilme" becerilerini kazanmaları hedeflenmiştir.

A. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. Tasarım Aracı Olarak Maket: Mimari Tasarım III Stüdyo Deneyimi

Mimari tasarım süreci; mantık yürütme, imgelerin işlenmesi, tasarımcının zihninde oluşturulan biçimleri ortaya çıkarmak için, iki ve üç boyutlu temsiller ile pek çok diğer zihinsel etkinliklerin kullanımını da içeren özel bir düşünme sürecidir. Buchanan (1995), tasarımsal düşüncenin, pek çok özel alan bilgisi ile birlikte; sözel, görsel, deneyimsel ve benzeri yollarla yürütülebileceğine inanır. Tasarım sürecinde çizimler, maketler ve dijital dosyalar, fiziksel bir yapıyı/biçimi temsil etmek için kullanılan, çoğunlukla değişen derecelerde nesnelere fizikselliğini ve değişmezliğini anlatan temsil teknolojileridir.

Mimarlık eğitiminde kullanılan temsil teknolojilerinden biri de makettir. "Maket, mimarlık üretiminin vazgeçilmez bir parçası olup, yüzyıllardan beri farklı amaçlarla mimari maket üretilmektedir. Maketin muhtelif yapılış nedenleri vardır: Projeyi işverene sunmak, proje düşüncesini sorgulamak, deney yapmak, bir yapıyı ve/veya yerleşkeyi, kenti okunabilir kılmak, tanıtmak, onun aracılığıyla satış yapmak, hatta daha eskiye gidecek olursak maketin inşaatın kılavuzu olarak proje yerine kullanılması" (Derviş, 2020). Maketin, görme ve dokunma duyusuna aynı anda hitap etmesi, üç boyutlu olarak düşüncenin maddileşmesi, maddileşerek bir ölçek kazanması gibi birçok bağlamda etkin bir rol oynadığı (Asar, 2018, s.26) bilinmektedir. Tasarım sürecinde maketin yeniden ve yeniden üretilerek sürekli dönüşebilir olması tasarımcının görsel düşünme olanaklarını zenginleştirmesine ve alternatif fikirler üretmesine imkân sağlamaktadır. Maket yapmak yaratıcı bir eylemdir, ek olarak tasarım fikrinin oluşmasında ve olgunlaşmasında önemli rol oynayan bir öğrenme aracıdır. Ayrıca maket, bir tasarım alanının üç boyutlu nasıl tasarlanabileceğini deneyimlemek ve bununla birlikte mekânları üretme ve düzenleme olasılıklarını araştırmak için bir eğitim aracı olarak önemli bir yere sahiptir. Acar'ında belirttiği gibi, mimarlık okullarında maket, inşa etmenin ilk pratik deneyimidir. Maketler, tasarım süreci boyunca çok yönlü bir keşif ve deney ortamı sunar. Dahası, tasarım sürecinin her aşamasında, maketlerle uygulamalı etkileşim, öğrencilerin düşünmesini ve yapmasını aynı anda sağlar (Acar, 2020, s.13).

Mimarlık eğitiminde özellikle birinci sınıf “temel tasarım stüdyolarında”, maketin bir üretim, keşif ve deney ortamı sunduğu bilinmektedir. İkinci sınıftan itibaren birçok mimarlık okulunda maketin temsil yönünün vurgulanmasıyla birlikte stüdyolarda *ürün odaklı tasarım anlayışı geleneği* sürdürülmektedir. Şahin’in de belirttiği gibi, “mimarlık okullarında dinamik ve interaktif süreç olarak tasarım yerine görsel ve grafik tasarım bağlamında *ürün olarak tasarım* öne çıkmaktadır (Şahin, 2013, s.23). Genellikle mimarlık eğitiminde tasarım stüdyosunda öğrencilerin çizimleri ve maketleri üzerinde durulmaktadır. Projenin geliştirilmesi, değerlendirmeler ve eleştiriler de yine çizimler ve maketler üzerinden yapılmaktadır. Buna göre, mimarlık eğitiminde ürün odaklı tasarım anlayışı geleneği sürmektedir (Şahin, 2013, s.23).

B. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu makalede, Mimari Tasarım III ikinci sınıf stüdyosunda arazi analizinden kütle biçimlenişine kadar maketin bir tasarım ve üretim aracı olarak kullanılmasıyla, *süreç odaklı tasarım anlayışı* ön planda tutulmuştur. Çalışma kapsamında Erciyes Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü’nde 2015 yılı, Mimari Tasarım III stüdyo dersi kapsamında üretilen öğrenci projelerinden örnekler seçilmiştir. Ders içeriğine göre, öğrencilerin yer, bağlam, yapı ve program arasında süregelen karmaşık ilişkileri dikkate aldıkları eleştirel bir tasarım yaklaşımı geliştirmelerini sağlamak üzere, belirlenen tasarım arazisi içinde kullanıcıların beklentilerine göre çeşitlenen eylemleri de içeren “tek ev projesi” adlı bir tasarım konusu belirlenmiştir. Çalışmada yöntem olarak kullanılan örnek olay (durum çalışması) incelemesinde tek bir olayın çeşitli olgularla ilişkilendirilmesi ile araştırılan verilere bütüncül bir nitelik kazandırılması söz konusudur. Örnek olay (durum çalışması) Bogdan ve Biklen (1998) tarafından tek bir olayın, konunun ya da durumun detaylı olarak incelenmesi olarak tanımlanmıştır. Buna göre, mimarlık eğitiminde maketle üç boyutlu üretmenin önemi, bir tasarım stüdyosunda üretilen öğrenci projeleri üzerinden deneyimlenmiştir.

C. BULGULAR

Mimari Tasarım III stüdyosu kapsamında, üç boyutlu olarak araziye tüm katmanlarıyla algılama, potansiyellerini belirleme ve analizi konusunda maket ile birlikte yeni yolların araştırılması hedeflenmiştir. Bu makalede incelenen mimari tasarım stüdyosu ilk olarak 4 evre üzerinden kurgulanmıştır: **Tasarım sürecinin Başlangıç Evresi, Araştırma Evresi, Tasarım Fikri Oluşturma Evresi ve Sonuçlanma Evresi**. Buna göre stüdyoda planlanan evreler; **başlangıç evresi**: çalışma içeriği ve aktarımı evresi, **araştırma evresi**: olgulara odaklanmak ve mevcut durum tanımlaması evresi, **tasarım fikri oluşturma evresi**: yer ve program önerisi evresi, **sonuçlanma evresi**: stüdyo tasarım ürünlerinin gelişmesi ve ilk örnek çözümler evresi olarak belirlenmiştir.

Stüdyoda ikinci aşamadan itibaren öğrenciler maketle çalışmaya başlamış olup, tasarım sürecindeki evreler en başta belirtilen şekilde birbirlerinden keskin hatlarla ayrılan doğrusal bir işlerlik göstermemiştir. Üç boyutlu üretimi temel alan stüdyoda, evrelerde birbirine nüfuz etmiş, eşzamanlı gelişimler ve başa dönüşler deneyimlenmiştir. Birbirlerini dönüştüren tasarım evreleri sonucunda dinamik bir stüdyo süreci ön plana çıkmıştır. Benzer şekilde Lawson (1997), mantıksal olarak ele

alındığında tasarım sürecinin başlangıçtan sonuca, bir ardışıklıkta izlemesi gerektiğini; ama pratikte tasarım evrelerinin tipik olarak dinamik ve esnek olduğunu ve aslında ardışık da olmadığını ifade eder.

Stüdyonun başlangıç ve araştırma evrelerinde öğrenciler “tasarım konusu” ile ilgili örnek projeleri ve arazi verilerini incelemişlerdir. Öğrenciler arazi verilerini sadece haritalar üzerinden incelemekle kalmamış, bunun yanısıra arazi gezisi sırasında tasarım alanının yaşam ve fiziksel gerçeklik bağlamında gizli ya da görünür özelliklerini keşfetmeye çalışmışlardır (Resim 1). Öğrenciler için özellikle tasarım arazisini tanımak, arazinin eksikliklerini ve potansiyellerini belirlemek doğrudan gezi esnasında başlamıştır (Resim 2). Öğrenciler daha sonra stüdyo ortamında arazinin maketini yaparak tasarım alanını üç boyutlu olarak yorumlamışlar ve alanı üçüncü boyutta yeniden üretmişlerdir. Öğrenciler ilk aşamada, ihtiyaç programından bağımsız olarak *arazi analiziyle başlayan yaparak ve deneyimleyerek öğrenmeye* odaklandıkları bir süreci yaşamışlardır. Mimari tasarım stüdyosunda üçüncü boyutta arazi maketinin bir tasarım aracı olarak kullanılması, öğrenciler için yeni bir deneyim olup, bu yöntem öğrencilerin alışageldikleri geleneksel arazi analiz yaklaşımlarının sorgulanmasına olanak sağlamıştır.

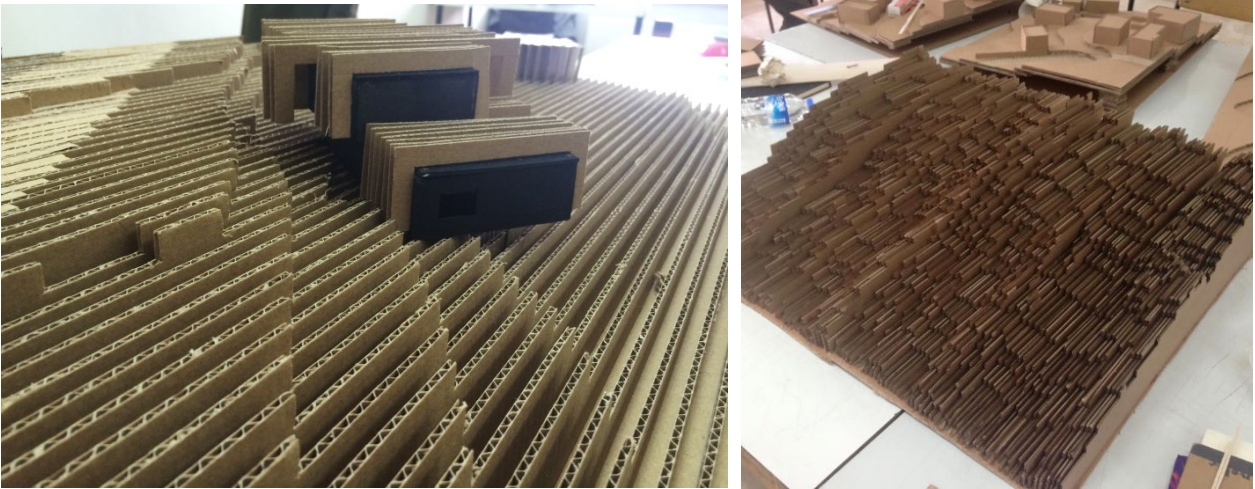

Resim 1. İki boyutlu arazi analiz çalışmalarından örnek fotoğraflar. (Yazar, 2015)

Resim 2. Tasarım arazi gezisine ait fotoğraflar, 2015. (Yazar, 2015)

Öğrencilerin tasarım fikrini geliştirmeleri, doğrudan arazi gezisi sırasında başlamış olup, araziyi bir tasarım verisi olarak soyutlama biçimleri, Resim 3'teki örnek proje fotoğrafları üzerinden okunabilmektedir. Stüdyoda üretilen arazi maketi sadece araziyi temsil etmek için değil, araziyi üç boyutlu olarak yeniden keşfetmek için yapılmıştır. Aksu ve Yılmaz'a göre, "Arazi maketini oluşturmanın ilk noktası, araziyi tüm katmanlarıyla algılamak ve yansıtmaktır" (Aksu & Yılmaz, 2020). Öğrenciler araziye ait çevre verilerini üçüncü boyutta yorumlayarak işlemişlerdir. Burada tasarım arazisi haritalarla birlikte alışlagelen (statik boyuttan) süreçten çıkarılarak maketle birlikte üretilen dinamik sürecin bir parçası haline gelmiştir.

Resim 3. Öğrencilerin tasarım arazisini tasarım verisi olarak soyutlama biçimleri. (Yazar, 2015)

Bu stüdyoda; geleneksel tasarım yaklaşımlarında olduğu gibi arazi verili/sabit olan değil, potansiyelleri ile birlikte yeniden tasarlanacak ve üretilecek bir veri olarak değerlendirilmiştir (Resim 4). Öğrencilere özgür bir alan tanımlayan bu süreç, tasarım arazisine ait mevcut parametrelerin keşfine olanak tanıdığı gibi öğrencilerin alana dair yeni durumların farkına varmalarına ve çeşitli sorular üretmelerine fırsat sunmuştur.

Hardin'in de belirttiği gibi, stüdyo sürecindeki "genel olarak hedefler, öğrencilerin *farkındalık, anlama ve yapabilme* düzeylerini yükseltmektir" (Gökmen & Süer, 2003).

Resim 4. Arazinin maketle birlikte yeniden üretilmesi. (Yazar, 2015)

Stüdyoda öğrenci çalışmalarından da izleneceği üzere, üç boyutlu olarak yorumlanan arazi verileri tasarımın başlangıcından itibaren doğrudan kütlelin/yapının biçimleniş ve konumlanmasını yönlendirmiştir. Dolayısıyla maketle çalışmaya başlamak, sürecin en başından arazi-kütle ilişkisini düşünmeye ve üç boyutlu algılamaya olanak sağladığı gibi, görme ve dokunma eylemleri de içeren mekân algısını dâhil ederek ön tasarım sürecini zenginleştirmiştir.

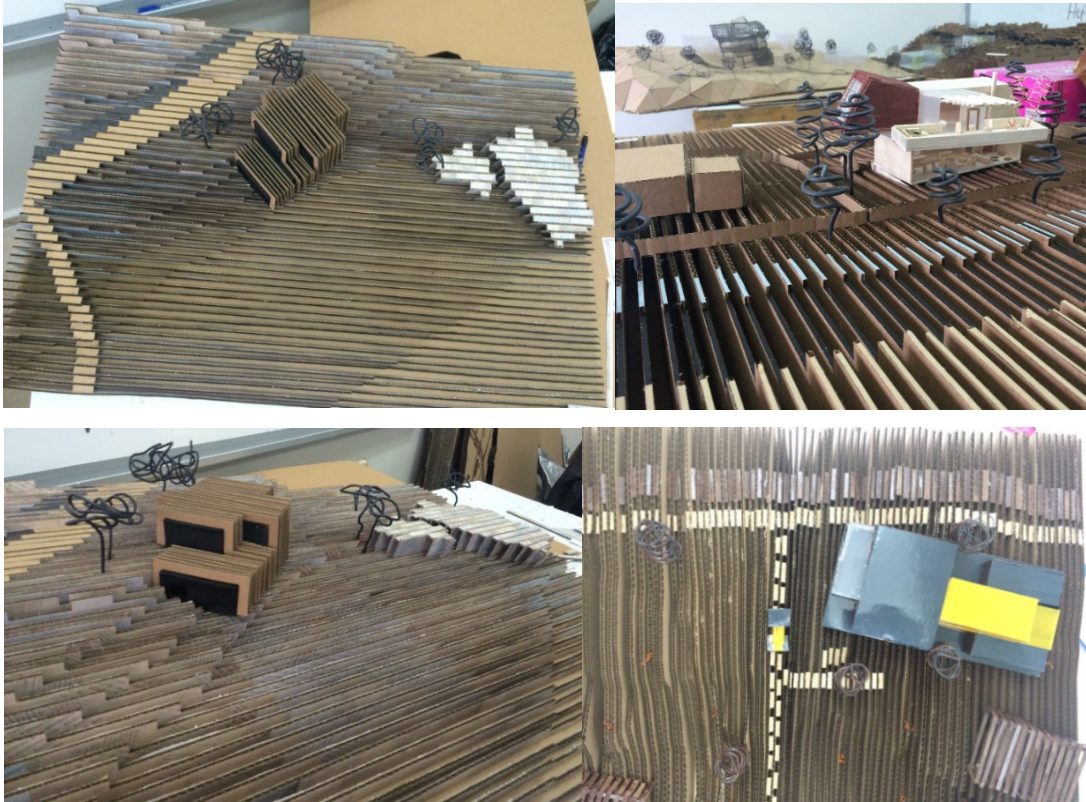
Resim 5. Arazi-kütle ilişkisini örnekleyen bir öğrenci çalışması. (Yazar, 2015)

Tasarım sürecinden beklenen, kütlelerin sadece ihtiyaç programına göre nasıl bir araya geldiğini değil, arazinin tüm bu ilişkilerin/bağlantıların oluşmasında nasıl bir kaynak oluşturduğunun da öğrenciler tarafından deneyimlenmesi olmuştur. Resim 5'te örneklenen proje çalışmasında, şeffaf cam bloklar sayesinde, dinamik yapıyı çevrenin ön plana çıkması, ihtiyaç programının nasıl kurgulandığı ve yapıyı çevrenin tasarımın biçim ve yönünü nasıl tayin ettiği ifade edilmiştir.

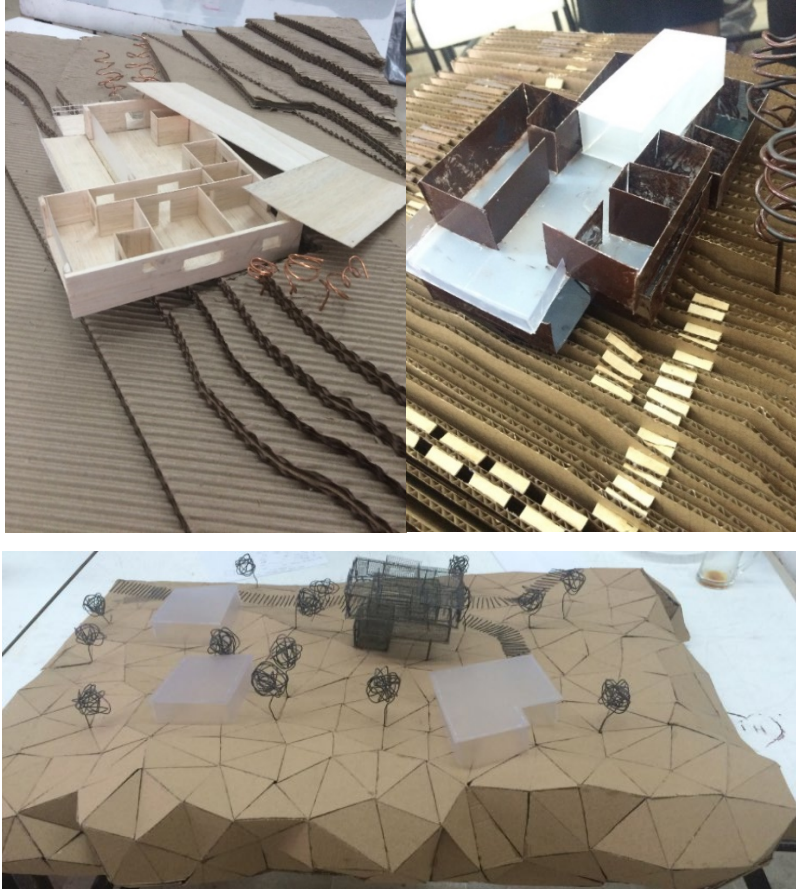
Resim 6. Soyutlanan arazi izohipleri ile tasarlanan kütle arasındaki uyumu gösteren maket çalışmaları. (Yazar, 2015)

Resim 6’da olduğu gibi, araziyi oluşturan izohipslerden kaynaklanan eğrisellik, aynı zamanda kütlelerin çatı örtüsü formunun belirlenmesinde referans olarak kullanılmıştır. Öğrenciler kütle maketlerini yaparken tasarladıkları arazi ile uyumlu farklı biçimsellikler sunabilecek açık uçlu tasarım önerileri geliştirmişlerdir. Resim 7’de görüldüğü üzere, öğrenciler tasarım arazisinde tespit ettikleri öne çıkan yüzey ve objeleri soyutlayıp kütle maketleriyle birlikte ilişkilendirerek daha bütüncül bir tasarım yaklaşımı sergilemişlerdir.

Resim 7. Tasarım kütleleri ve yakın çevresiyle ilişkisini gösteren maket çalışmaları. (Yazar, 2015)

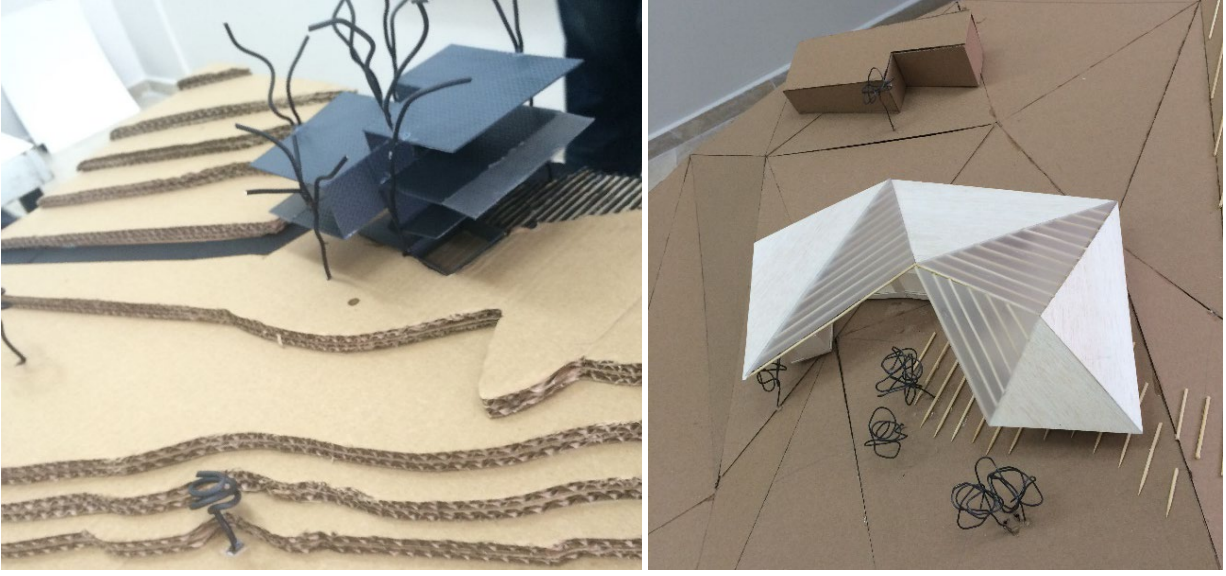
Resim 8'deki maket çalışması örneklerinde de görüldüğü üzere, öğrenciler tasarladıkları mekanların birbirleriyle nasıl bir araya geldiğini ve arazinin mekansal ilişkilerin oluşmasında nasıl bir temel oluşturduğunu deneyimlemiştir. Bir başka deyişle, öğrencilerin deneysel çalışmaları sonucunda üretilen kütlede, geometrik formlar arası oluşturulan ilişkilene, saf matematiksel ya da geometrik bir kurgu değil aynı zamanda bunun arazinin potansiyelini açığa çıkaracak şekilde nasıl işlenebileceği üzerinedir. Stüdyoda üretilen maket çalışmaları, karmaşık tasarım fikirlerini anlaşılır, işleyebilir ve uygulanabilir hale getirmede bir araç olurken aynı zamanda *keşif aracı* olarak da hareket ederek, yeni soruların, fikirlerin, ortaya çıkmasına ve keşfedilecek alternatif çözümlere izin verebilmiştir.

Resim 8. Arazi, kütle, strüktür ve mekan organizasyonunun ilişkisini gösteren maket çalışmaları. (Yazar, 2015)

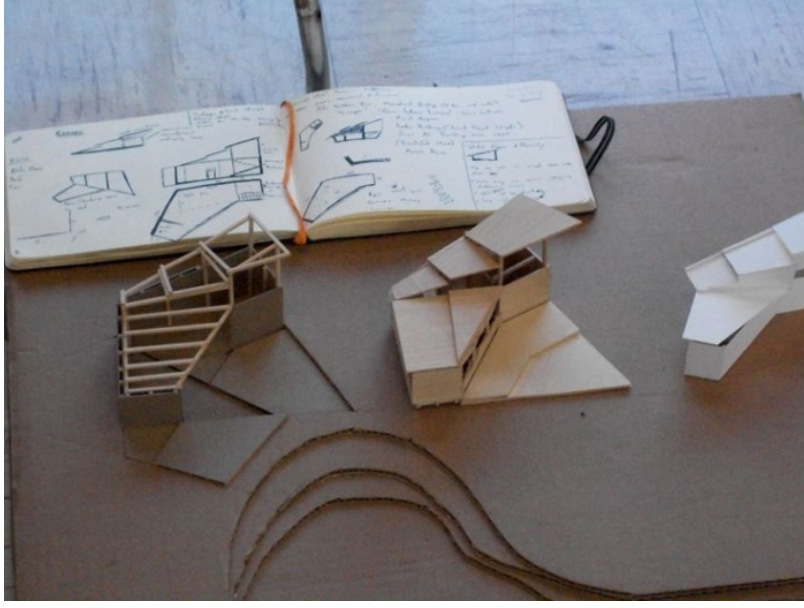

Resim 9. Öğrencilerin farklı maket malzemeleriyle çalışması. (Yazar, 2015)

Resim 10. Arazi, malzeme ve strüktür ilişkisini örnekleyen öğrenci çalışmaları. (Yazar, 2015)

Tasarım sürecinde öğrenciler iki boyutlu çizimler ve diyagramlar da yapmıştır. Stüdyonun ilk evrelerinde öğrencilerin eskiz çalışmaları maketle öğrenme süreçlerini desteklemiştir. Bu çalışmalarla öğrenciler, iki boyutlu eskizler ve üç boyutlu biçim arasındaki ilişkiyi kavramaya başlamışlardır (Resim 11). Öğrenciler eskiz çalışmalarındaki çizgilerini kabataslak (çalışma maketi) bir maket oluşturarak, iki boyutlu çizimlerde belirledikleri formun kısıtlamalarını, maket yaparak aşmaya çalışmışlardır.

Resim 11. Öğrenci eskiz çalışmaları ve kütle maketinin gelişim aşamalarını örnekleyen çalışma. (Yazar, 2015)

Öğrenciler stüdyoda ayrıca *maket malzemesi ve taşıyıcı sistem arasındaki ilişkiyi "yaparak"* öğrenmişlerdir.

Resim 12'de de görüldüğü üzere, her öğrenci farklı maket malzemeleri kullanarak, araziyi farklı biçimlerde yorumlayıp verilen yapı programına uygun tasarım önerileri geliştirmiştir.

Resim 12. Farklı maket malzemeleri ile yapılan öğrenci çalışmaları. (Yazar, 2015)

Tasarım stüdyolarında alışlagelmiş birbirini izleyen etaplar (arazi analizi ve iki boyutlu çizimlerle başlayan tasarım süreci), yani doğrusal ilerleyen süreç, maket ile tasarıma başlayarak birbirini geribeslemeli olarak etkileyen bir döngüsel sürece dönüşmüştür. Maket ile öğrenme sürecinde öğrenciler merak ve heyecan ile inşa edilen ürünün kendisinden çok, görerek, dokunarak ve bozarak yaptıkları deney(im)sel bir öğrenim sürecinin içselleşmesini yaşamışlardır. Buna göre, tasarım stüdyosu sonucunda maket yaparak öğrenme sürecinde ölçeklerin, malzemenin, detayların, temsilin ve olanakların birbiri içine geçtiği; sonuç ürünün ve tasarım sürecinin geleneksel (ürün odaklı) tasarım yaklaşımlarından farklılaştığı izlenmiştir.

Değerlendirme ve Sonuç

Mimari tasarım stüdyosu dersleri, mimar kimliğinin oluşmasında önemli ölçüde belirleyici olmaktadır. Bu nedenle mimari tasarım stüdyolarında, bilinen ve alışlagelen teknikler yerine, farklı ve özgün yaklaşımların stüdyolarda uygulanması gerekmektedir. "Maketin stüdyo derslerinde tasarımın geliştirilmesi sürecinde kullanımı 20. yüzyıl boyunca yaygınlaştıkça maket yapımına odaklı derslerin de mimarlık okullarında yer almaya başladığı görülür" (Altan, 2020, s.76). Alışlagelen tasarım stüdyolarının bitmiş proje niteliğinde ürünlerle sonlanması gereği yani ürün odaklı tasarım anlayışı günümüzde sorgulanmaktadır. 21. yüzyılda mimari tasarım stüdyolarında yeni yöntemlerle deneysel bir ortam sunan süreç odaklı tasarım anlayışı önem kazanmıştır.

Mimari Tasarım III stüdyosunun temel amacı ise; süreç odaklı tasarım anlayışı çerçevesinde öğrencilerin maketi bir tasarım aracı olarak kullanarak üç boyutlu hacimsel ve ilişkisel düşünmeyi öğrenmeleridir. Bu çerçevede öğrenciler, tasarım fikirlerini üç boyutlu olarak tasarım arazisiyle birlikte çalışmaya başlayarak gerçekleştirmiş olup, özgün çalışmalar ortaya koymuşlardır. Mimari tasarım ve maket yapımının birbirinden ayrı süreçler değil, birbirlerini besleyen süreçler olduğunu kavramışlardır. Stüdyoda kazanılan deneyim ile öğrenciler, geleneksel tasarlama etkinliğini yeniden düşünerek, sorgulama fırsatı bulmuşlardır. Buna göre stüdyoda doğrudan tasarım arazisinden üretime başlayarak "yaparak düşünmek, üretmek", "tasarlamak" ve "inşa etmek" kavramları önem kazanmıştır.

Bu bağlamda geleneksel mimarlık eğitimindeki tasarım hiyerarşisindeki (plan-kesit-görünüş üçlemesine dayanan) sıralama değiştiği gibi, maketin sunduğu deneysel stüdyo ortamı da zenginleşmektedir. Böylelikle maket ile düşünmek ve üretmek, eleştirel düşünebilen ve araştırma yapan öğrencilerin gelişmesine yönelik geliştirici ve yenilikçi bir deney ortamı sunarak kapsayıcı bir rol üstlenmiştir.

Mimari Tasarım III stüdyo dersinde "maket ile düşünme ve üretme" sürecinde elde edilen bulguların, mimarlık öğrencilerine katkıları aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Üç boyutlu düşünme becerisi geliştirmek,
- Arazi-kütle uyumunu üç boyutlu kavramak,
- Deneyerek/yaparak öğrenmek,
- Farklı strüktür yöntemleri deneyimlemek,

- Farklı ölçekleri algılamak,
- Malzemenin potansiyellerini görmek ve yapının maddeselliğini keşfetmek,
- Tasarlanan nesnelere dokunabilmek, malzeme, strüktür ve konstrüktif detayların tasarımın ilk aşamalarından itibaren bir arada işlenmesi gerektiğinin ayırımına varmak,
- Maketle birlikte tasarlanacak yapının işlevsel problemleri ve teknik problemleri ile tanışmak,
- Stüdyodaki deneysel yaklaşımın, tasarım sürecinde çeşitlenerek zenginleşmesini deneyimlemek,
- Öğrencileri kentsel nitelikteki yapı çevrelerinin sorunları ile tanıştırmak,
- Bir yapının yapısal ve strüktürel teknik problemlerini maket yaparak çözebilmek,
- Mimarlık disiplinine yönelik farkındalık düzeyinin artması, disipline ilişkin yeni kavramlar ile tanışmak,
- Tasarım stüdyosunda maket ile keşfetmek, düşünmek ve üretmek, mimarlık öğrencilerinin yaratıcı potansiyellerinin ortaya çıkmasına ve mesleki olarak gelişmelerine katkıda bulunmaktır.
- Öğrencilerin maketle birlikte tasarım sürecinin en başından itibaren düşünmeye başlamasıyla birlikte keşfe dayalı bir öğrenme süreci başlamıştır. Maket ile deneyimlenen üç boyutlu üretimin en önemli çıktısı (mimarlık alanına ve tasarım eğitimine yansıyan bir diğer önemli konu) ise mimari stüdyo kurgusunun *sadece ürün odaklı değil, süreç odaklı bir yapıya* bürünmesidir.

Sonuç olarak, stüdyo çalışmalarının ilk aşamasından itibaren maket yaparak araziye tanımak ve potansiyellerini belirleyerek tasarımı üçüncü boyutta algılamak mimarlık eğitimini zenginleştirmektedir. Bu ifadeden yola çıkarak Mimarlık Fakülteleri'nin gerek mimarlık bölüm müfredat içeriği gerekse ders içeriği ve uygulaması üzerine maket çalışması odaklı içerik ve derslere daha fazla yer verilmelidir.

Kaynakça

- Acar, S. (2020). Model architecture: A brief history of models as a design tool, Architectural Models as Learning Tools, Ankara, 9-14.
- Aksu, N.N., & Yılmaz, B. (2020). Reconstructing the site: Studio spaces As the architectural model, Architectural Models as Learning Tools, Ankara, 98-104.
- Altan, E.T. (2020). Mimarlık tarihi bağlamında maket, düşünme ve görselleştirme aracı olarak Türkiye'de mimari maket | 20. yüzyıldan bir kesit, Pelin Derviş yayın projesi, Ofset Yapımevi, İstanbul.
- Asar, H. (2018). Mimari temsil araçlarından maketin tasarım düşüncesindeki yeri, Tasarım Kuram Dergisi 26, 24-35, <https://doi.org/10.23835/tasarimkuram.523210>.

- Bodur, A., Sevim Koşan, N., & Görmüş, Y. (2020). Model in architectural education: a sample building construction lesson practice. *Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi*, 6 (2), 128-145. DOI: 10.47615/iss
- Bogdan, R. C., & Biklen, S. K. (1998). *Qualitative research for education: An introduction to theory and methods* (3rd ed.). Boston: Allyn and Bacon.
- Buchanan, R. (2001). Design research and the new learning, *Design Issues*, 17 (4), 3- 23.
- Derviş, P. (2020). Araştırma ve işbirliği içeren çok yönlü bir proje: 'Türkiye'de mimari maket', VBenzeri, <https://www.vbenzeri.com/mimari/turkiyede-mimari-maket-arastirma-arsiv-isbirligi-iceren-cok-yonlu-bir-proje->, *Erişim Tarihi: 22.12.2020*.
- Dunn, N. (2010). *Architectural model making*, Laurance King Publishing, London.
- Gergin, A. (2015). Sanat ve tasarım alanlarında maket yapımının tasarım, üretim ve sunum aşamalarına etkileri, *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi* 14, 157-168.
- Gökmen, H. & Süer, D. (2003). Mimari tasarım stüdyosunun elemanları, Dosya: Mimarlık eğitiminde tasarım stüdyolarına farklı yaklaşımlar, *Ege Mimarlık Dergisi*, 47 (3), 6-7.
- Kabapınar, Y., & Sargın, T . (2014). Öğrencileri 'Tarihin Mimarları' kılma süreci olarak tarihsel maketler ve işlevleri: "Araştırıyorum, Uyguluyorum, Kendimle Gurur Duyuyorum". *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(1),63-80. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/trkefd/issue/21473/230153>
- Lawson, B. (1997). *How designers think*, The Architectural Press, London.
- Maltzan, M. (2010). The model, in: riedijk, M.eds. *Architecture as a Craft*, SUN: Architecture Publishers, 197-216.
- Moon, K. (2005). *Modeling messages the architect and the model*, The Monicelli Press, New York.
- Spankle, R. (2012). *İç mekan çizimi ve sunumu*, Literatür Yayınları, İstanbul.
- Şahin, A. (2013). *Mimarlık eğitiminde bir stüdyo yöntemi: Tasarla-Yap stüdyosu*, Yüksek Lisans Tezi, İ.T.Ü, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Yalınay Çinici, Ş. (2005). Dijital ortamda mimari tasarım araştırmaları eğitimi, *Mimarlık* 321 (Ocak-Şubat 2005), 33-36.

SIRTO VE LONGA TÜRLERİNİN YAPISAL ÖZELLİKLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

 Muattar Demet DOĞRUÖZ^a

Öz

Müzik disiplininde tür, kültürel, yapısal ve biçimsel özelliklerinin benzerliği oranında küme oluşturacak nicelikte ortaklaşan müzik yaratılarını adlandırmak ve sınıflandırabilmek için kullanılan bir terimdir. Çeşitli müzik türlerinin repertuar içerisinde sınıflandırılabilmesi, çoğunlukla, müzik yaratılarının kesinleşen yapı özellikleri ile mümkün olabilmektedir. Oyun havası başlığı altında sınıflandırılan sirtto ve longa türlerinin geleneğe eş zamanlı olarak eklenmeleri, küçük hacimli türler olmaları, benzer veya birbirinin katı şeklindeki usüllerle bestelenmeleri, ortak coğrafyanın halk dans ve müzik ürünleri olmaları gibi hususlar, iki türün özelliklerinin iç içe geçmesine ve farklılıkların silikleşmesine yol açmıştır. Araştırmanın amacı, sirtto ve longa türlerinin ilişkilerini ortaya koyarak kimlik işaretleyici özelliklerinin değişimini aydınlatmaktır. Bu amaç doğrultusunda, türlerin değişimleri sürece dayalı bir yaklaşımla ele alınmış, incelemeler sonucunda elde edilen veriler bu anlayış çerçevesinde karşılaştırılmıştır. Sürece dayalı yaklaşım, sirtoların ve longaların yapısal özellikleri çerçevesinde, erken dönem yaratıları ile son dönem yaratıları kıyaslayabilmede yardımcı olmuştur. Türlerin değişimine dair yapılan karşılaştırmalar sonucunda elde edilen veriler, nicel kapsamda grafik görselleriyle sunulmuştur. Araştırmada, sirtto ve longa türlerinin erken dönem yaratılarını ayırt etmede öne çıkan kimlik işaretleyici özellikleri saptanmış ve süreç içerisinde bu özelliklerin birbirine doğru nasıl esneklik kazandığı açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk sanat müziğinde türler, Oyun havası, Longa, Sirtto, Müzikte tür incelemesi

COMPARISON OF STRUCTURE PROPERTIES OF SIRTO AND LONGA GENRES

Abstract

In the discipline of music, genre is a term used to name and classify musical creations that are common to form a cluster in proportion to the similarity of their cultural, structural and formal features. Classification of various music genres within the repertoire is usually possible with the definitive structural features of musical creations. The fact that the *sirtto* and *longa* genres, which are classified under the title of *oyun havası*,

^a Öğr. Gör. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, ddemet@mu.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 17.05.2021, Kabul Tarihi: 10.06.2021

are added to the tradition simultaneously, that they are small-volume genres, that they are composed with similar rhythms, that they are folk dance and music products of the common geography, cause the characteristics of the two genres to be intertwined and the differences to be blurred. The aim of the study is to reveal the relationships between *sirto* and *longa* genres and to explain the change of identity marker features. For this purpose, the changes of the genres were explained with a periodic approach, and the data obtained as a result of the investigations were compared within the framework of this understanding. The periodic approach has helped to compare the early compositions with the recent compositions of the structural features of the *sirto* and *longa*. The statistics program was used while making comparisons regarding the change of genres, and the analysis results were presented quantitatively with graphic visuals. In the research, the prominent identity marker features of the *sirto* and *longa* genres in distinguishing the early compositions were determined and it was explained how these features gained flexibility towards each other in the process. The research is important in terms of discussing the distinctive features of the two genres, which are getting more difficult due to the similarity in the process.

Keywords: Genres in Turkish traditional music, Folk dance music, Longa, Sirto, Genre analysis in music

Giriş

Bilgi, insan zihninde “sınıflandırma” olarak isimlendirilen sistematik gruplamalar yoluyla anlamlandırılır. Bu yolla karmaşık veriler bütünü, zihin tarafından gruplandırılarak sadeleştirilir. Tür terimi, karmaşık olguları sınıflandırabilmenin bir birimi olarak, bu ihtiyacın sonucunda varlık kazanmıştır. Aynı gruptaki olguların ayrışma ve benzeşme ayrımında ise “alt tür” ifadesi kullanılır. Dolayısıyla, insan zihninde bilginin sınıflandırılması edimi, tür ve alt tür birimlerine ihtiyaç duymaktadır. Müzik disiplininde tür; kültürel, yapısal ve biçimsel özelliklerinin benzerliği oranında küme oluşturacak nicelikte ortaklaşan müzik yaratılarını adlandırmak ve sınıflandırabilmek için kullanılan bir terimdir. Çeşitli müzik türlerine ilişkin repertuvarların sınıflandırılabilmesi, müzik yaratılarının kesinleşen yapı özellikleri ile mümkün olabilmektedir. Müzik yaratıları, yapısal özellikleri başta olmak üzere; toplumsal bağlamları (köken), bestelendikleri dönem, işlevleri (ortaya çıkış sebebi), sözlü veya çalgısal olmaları, icrâ çalgıları gibi hususlar yardımıyla tarif edilmekte ve sınıflandırılabilirler (Akdoğan, 1996; Ersoy, 2017).

Türk sanat müziğinde yer alan çalgısal türler sınıflandırılırken, kökeni, halk dansı ve müziklerine ait olan türler “oyun havası” başlığı altında sınıflandırılmaktadır. Sirto ve longa türleri, oyun havası başlığı altında yer alan, geleneğe son iki asırda eklenmiş türlerdir. Peşrev, saz semai gibi türlere göre gelenek dairesine yeni eklenmiş bu türlerin kökeni, komşu coğrafyaların halk dansı ve müziklerine dayanmaktadır.

Dünyanın hızlı değişim nabzını simgeleyen 19. asırda, kültürel temaslar sonucu gelenek mensupları tarafından yaratılmaya başlanan sirto ve longa türleri, dans işlevlerini yitirerek gelenek dairesinde varlık kazanmışlardır. Bugün gelinek noktada longa türü ile sirto türünün sıklıkla benzetilmesi, türlerin tasnifinde karışıklıklar gözlenmesi veya yan yana anılması gibi durumlar bilinmektedir. Özellikle; müzik pazarına sunulan ses kayıt ortamlarında, konser, resital ve benzeri sunumlarda sirtolar ve longalar sıklıkla yan yana yer almaktadır. Bu hususla ilgili olarak Dingel (2000, s. 1) şu tespitlerde bulunmaktadır;

“Longalar adını verdiğim kitabımın çalışmaları sırasında longa ve sirtö türlerinin birbirine tamamen karıştığını gördüm. Bu iki tür birbirinden tamamen farklı olmasına rağmen, neredeyse tek bir tür olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Bunun nedeni ise bestecilerin bu türler hakkında sağlıklı bilgi sahibi olmamaları, ya da zaman içinde eserin adının değişikliğe uğraması şeklinde yorumlanabilir”.

Bu minvalde Kahyaoğlu (2016, s. 109), şu hususa dikkat çekmektedir;

“...sirtö ile longa formunun sıklıkla karıştırılması aynı eserin üzerinde bazen sirtö bazen de longa diye yazıldığını pek çok defa görmüşlüğümüz vardır”.

Benzer bir ifadeyle Tüfekcioğlu (2019, s. 178) ise şu bilgiyi vermektedir;

“... Benzerlikleri dolayısıyla zaman zaman bu iki formun birbiriyle aynı adla kullanıldıkları da görülmüştür”.

Longa, Türk Dil Kurumu (2015) tarifinde “Türk müziğinde yörük özellik taşıyan oyun havası” olarak tanımlanmaktadır. Kelime Latince uzun anlamına gelen *lounğa* teriminden gelmektedir ve kökeni Romanya’dır (Öztuna, 1976, s. 365). TSM geleneğinde longa; tek bölümlü ve çoğunlukla üç hane bir mülâzimededen oluşan kavuştaklı bölmelerle tasarlanan, genellikle nim sofyan usûlünde ve usûl darblarına sade bir uyum gösteren ikâ (düzüm) ile inşa edilen, küçük hacimli ve çalgısal bir türdür. Sirtö türü, halk dansları kökenlidir ve geniş bir coğrafyada çeşitli sebeplerle toplum değinimleri yoluyla yayılarak müzikal ortaklıklar çerçevesinde eklendiği kültürlerin özellikleri ile kimlik değiştiren bu dans, hora, sirtaki veya kasap havası gibi isimlerle anılmaktadır. Dans ve müzik gibi halk kültürlerinin millî sınırlar ile ayrıştırılmayacağı noktasından hareketle sirtö, varyantların bileşen coğrafya ve kültür dairelerinde yer alan bir müzik ve dans türüdür. Tür, Türk kültür dairesi kapsamında erken dönemlerde özellikle Kıbrıs coğrafyasında icrâ edilmektedir. Sirtö türü Türk sanat müziği geleneği çerçevesinde yapısal olarak; küçük hacimli, genellikle hane bölmelerine ayrılmadan, hane bölmeleri ile bestelendiğinde ise ağırlıklı olarak dört haneyle bölmelendirilen, tek bölümlü, sırasal ya da kavuştaklı biçim kurgularına sahip, genellikle nim sofyan usûlünde, erken dönem örnekleri dans eşliğine uygun ikâ ile, son dönem örnekleri usûl darblarının sade taksimatları şeklindeki ikâ biçimi ile inşa edilen, çalgısal bir türdür (Doğruöz, 2020, s. 326-327).

Bu araştırmanın amacı, sirtoları ve longaları yapısal bakımdan karşılaştırarak ayrışan/benzeşen özellikleri, ortaya koymaktır. Bu sayede sirtö ve longa türlerinin kimlik işaretleyicisi özelliklerinin benzerliğine ya da farklılığına dair hususların dönemsel bir bakış açısıyla aydınlatılabileceği düşünölmektedir. Bu amaç doğrultusunda şu sorulara yanıt aranmıştır:

1. Sirtolar ve longalar arasında bölüm sayısı farklılığı/benzerliği var mıdır?
2. Sirtolar ve longalar arasında cümlelerin sıralanma hiyerarşisi değişiklik göstermekte midir?
3. Sirtolar ve longalar arasında hanelerle tasarlanma farklılıkları/benzerlikleri bulunmakta mıdır?
4. Sirtolar ve longalar arasında usûl farklılığı/benzerliği bulunmakta mıdır?
5. Sirtolar ve longalar arasında ikâ farklılığı/benzerliği bulunmakta mıdır?

A. YÖNTEM

Araştırmada, nitel çerçevede doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. İnceleme sonucunda elde edilen veriler, nicel olarak grafikler halinde sunulmuştur. Araştırmanın evrenini sirtö ve longa besteleri oluşturmaktadır. Araştırmada örneklem, Doğruöz (2020) tarafından gerçekleştirilen sirtö türüne dair

doktora tezi ve Doğruöz (2021)'ün longa türüne dair makale çalışmalarında yer alan verilerden hareketle, ölçüt örnekleme yaklaşımıyla oluşturulmuştur. Ölçüt örnekleme yaklaşımında, bir araştırmada gözlem birimleri belli niteliklere sahip kişiler, nesnelere ya da durumlardan oluşturulabilir. Bu durumda araştırma için belirlenen ölçütü karşılayan birimler örnekleme alınır (Büyüköztürk vd., 2009, s. 91-92). Bu yaklaşım doğrultusunda örnekleme alınan eserlerin seçiminde, Türk sanat müziği gelenek dairesinde yaygın olarak eserleri icrâ edilen bestecilerin sirtoları ve longaları öncelenmiştir. Ayrıca sirtoların ve longaların değişim gösteren özelliklerinin karşılaştırılabilmesi için, araştırmada dönemsel bir yaklaşım benimsenmiştir. Dolayısıyla, ölçüt örnekleme çerçevesinde seçilen 20 sirtolar ve 20 longa, araştırma kapsamında 19. ve 20. asır doğumlu bestecilere göre iki süreç belirlenerek incelenmiştir.

1. Verilerin Analizi

Sirtolar ve longa türlerinin yapısal özelliklerini karşılaştırmak üzere bu türlere ilişkin yirmişer örnek seçilmiştir. Seçilen örnekler, belirlenen iki dönem göz önünde bulundurularak değerlendirilmiş, her dönemde, iki türe dair onar adet örnek karşılaştırılmıştır. Toplamda kırk eserin birbiri ile karşılaştırıldığı araştırmada incelenen eserler, türleri birbirinden ayırtmaya yarayan belli başlı hususlar odağında değerlendirilmiştir. Bu hususlar, biçim özellikleri (bölüm sayısı, biçim kurgusu, hane tasarımı) ve ritim özellikleri (usûl ve ikâ) kapsamlarında değerlendirilerek longa ve sirtoların yapısal özellikleri karşılaştırılmıştır. Karşılaştırmalı olarak incelenen yapısal özellikler, SPSS istatistik programı yardımıyla grafikler halinde sunulmuştur.

B. BULGULAR

1. Birinci Dönem Sirtolar ve Longa Bestelerinin Yapısal Özelliklerine Dair Bulgular

Araştırmanın bu kısmında Tablo 1 ve Tablo 2'de yer alan veriler, alt başlıklar altında grafikler halinde sunulmaktadır.

Tablo 1. Birinci dönem sirtoların yapısal özelliklerine ilişkin bulgular tablosu.

Besteci / Beste	Bölüm	Biçim	Hane	Usûl	İkâ
Hicaz Sirtolar / Raşit Efendi	1	Dönüşümlü	-	Nim sofyan	Tip 2
Hicazkâr Sirtolar / Sebuhan Efendi	1	Kavuştaklı	3+1	Nim sofyan	Tip 2
Hicaz Sirtolar / Abdülaziz Han	1	Sırasal	-	Sofyan	Tip 2
Uşşak Sirtolar / Emin Efendi	1	Sırasal	-	Nim sofyan	Tip 1
Hicazkâr Sirtolar / Santuri Edhem Efendi	1	Kavuştaklı	3+1	Nim sofyan	Tip 1
Rast Sirtolar / Zati Arca	2	Dönüşümlü	-	d. ^a	Tip 3
Nikrîz Sirtolar / İsmail Hakkı Bey	1	Sırasal	-	Nim sofyan	Tip 1
Hicazkâr Sirtolar / Kadı Fuat Efendi	1	Kavuştaklı	3+1	Nim sofyan	Tip 2
Çargâh Sirtolar / Sedat Öztoprak	1	Sırasal	-	Nim sofyan	Tip 2
Nikrîz Sirtolar / Refik Fersan	3	Sırasal	-	d.	Tip 3

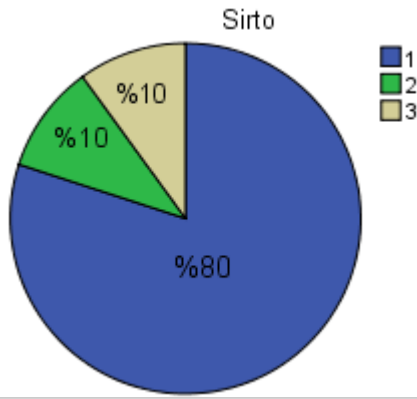
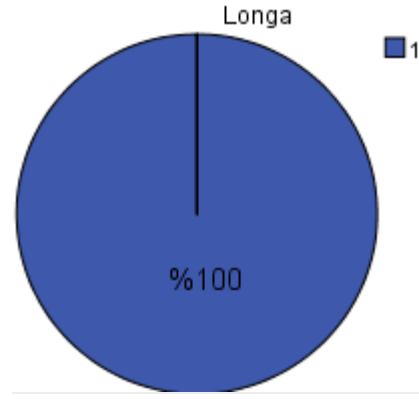
^a d.: Eser içerisinde usûl değiştiren sirtolar.

Tablo 2. Birinci dönem longaların yapısal özelliklerine ilişkin bulgular tablosu.

Besteci / Beste	Bölüm	Biçim	Hane	Usûl	İkâ
Şehnâz Longa / Santuri Edhem Efendi	1	Kavuştaklı	3+1	Sofyan	Tip 1
Acemaşîrân Longa / Hasan Sabri Bey	1	Kavuştaklı	3+1	Nim sofyan	Tip 1
Nihâvend Longa / İsmail Hakkı Bey	1	Kavuştaklı	3+1	Nim sofyan	Tip 1
Hicaz Longa / Kemani Memduh Efendi	1	Kavuştaklı	-	Sofyan	Tip 1
Nikrîz Longa / Tanburi Cemil Bey	1	Dönüşümlü	-	Nim sofyan	Tip 1
Nihâvend Longa / Kevser Hanım	1	Dönüşümlü	2+1	Nim sofyan	Tip 1
Şehnâz Longa / Kemani Serkis	1	Kavuştaklı	3+1	Nim sofyan	Tip 1
Kürdîlihiczakâr Longa / Mehmet Kasabalı	1	Kavuştaklı	4+1	Sofyan	Tip 1
Ferahfezâ Longa / Sedat Öztoprak	1	Kavuştaklı	3	Nim sofyan	Tip 1
Suzinâk Longa / Sadi Erden	1	Kavuştaklı	4+1	Nim sofyan	Tip 1

1.1. Bölüm Sayısı

Araştırma kapsamında birinci dönem olarak belirlenen sirtö ve longa bestelerinin bölüm sayıları Grafik 1 ve Grafik 2 görselleriyle sunularak yorumlanmıştır. Görsellerde yer alan 1, 2 ve 3 sayıları, bölüm sayılarını ifade etmektedir.

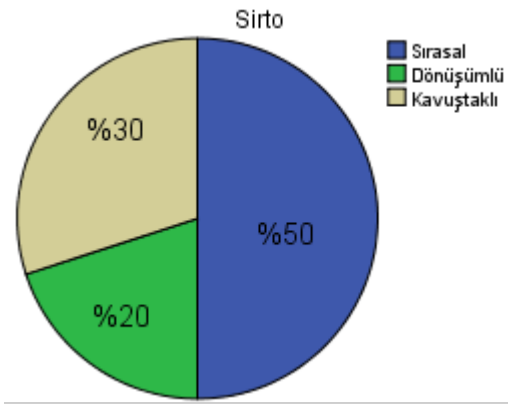
Grafik 1. Sirtölerin bölüm sayıları grafiği.**Grafik 2.** Longaların bölüm sayıları grafiği.

İnceleme sonucunda elde edilen verilere göre; sirtölerin büyük çoğunlukla, longaların ise tamamen tek bölümlü olarak tasarlandığı belirlenmiştir. Sirtölerin %20'sinde gözlenen bölüm sayısının birden fazla olması durumu, eserlerde majör işitsel değişkenler olan makam ve usûl geçkilerinin gerçekleştirildiğine işaret etmektedir.

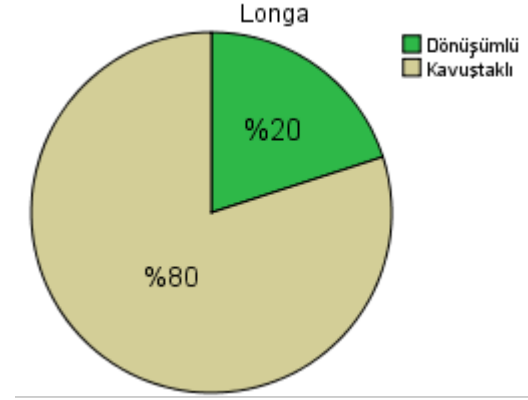
1.2. Biçim Kurgusu

Araştırmada birinci dönem olarak belirlenen sirtö ve longa bestelerinin biçim kurguları, Grafik 3 ve Grafik 4 görselleriyle sunularak yorumlanmıştır. Araştırma kapsamına alınan sirtöler ve longalardaki cümle akışı incelenmiş ve sirtölerde üç tip, longalarda ise iki tip biçim kurgusu ile karşılaşılmıştır. *Kavuştaklı* biçim kurgusu, her cümleden sonra teslim cümlesine dönülen kurguyu ifade etmektedir. *Dönüşümlü* biçim kurgusu, eser tamamlandıktan sonra yinelenen belirli bir kısım ile eserin bitirilmesine dayanmaktadır. *Sırasal* biçim kurgusunda ise eserin cümleleri sırayla icrâ edilerek, dönüş olmaksızın eser

sonlandırılmaktadır (Akdoğan, 1996, s. 75).

Grafik 3. Sirtoların biçim kurgusu grafiği.

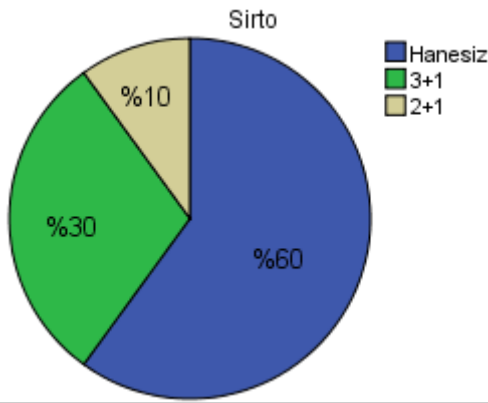

Grafik 4. Longaların biçim kurgusu grafiği.

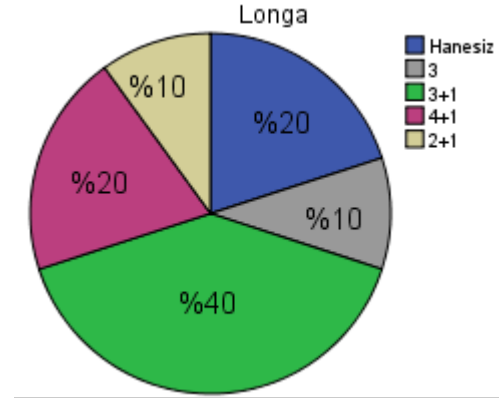
Analiz sonuçlarına göre, sirtoların çoğunlukla sırasal, longaların ise kavuşaklı biçim kurgularıyla bestelendiği saptanmıştır. Bunlara ek olarak sirtolar ve longalarda dönüşümlü biçim kurgusunun aynı sıklıkta kullanıldığı belirlenmiştir. Sirtolar türü besteciye, bölüm sıralama hiyerarşisi bakımından daha geniş seçenekler sunmuştur.

1.3. Hane Tasarımı

Araştırma çerçevesinde, birinci dönem eserleri olarak belirlenen sirtolar ve longaların haneli tasarımları, Grafik 5 ve Grafik 6 görselleriyle sunulmaktadır. Görsellerde yer alan sayılar, hane sayılarını, "+ 1" ifadesi de hane sonunda bulunan mülâzime kısmını ifade etmektedir.

Grafik 5. Sirtoların hane tasarımı grafiği.

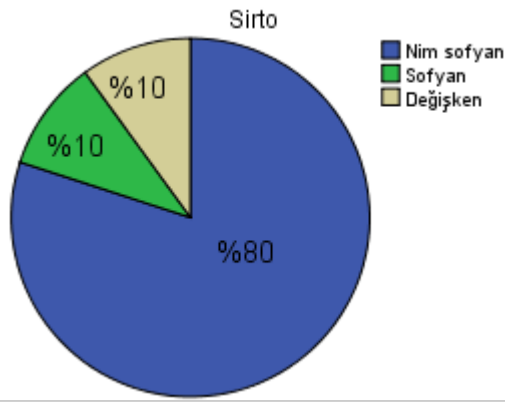

Grafik 6. Longaların hane tasarımı grafiği.

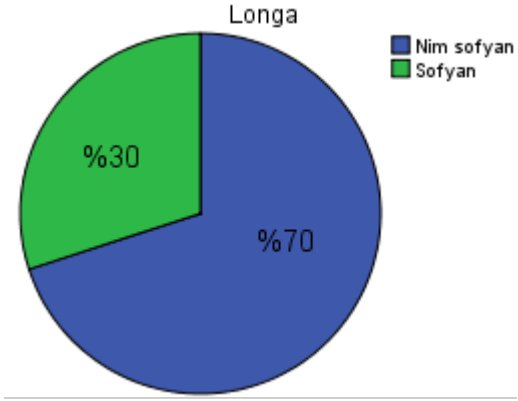
Analiz sonuçlarına göre sirtolarla çoğunlukla hanesiz besteleme davranışı öne çıkmıştır. Haneli bestelenen sirtolar, çoğunlukla üç hane ve bir mülâzimedenden oluşmaktadır. Longalarda ise % 80 sıklıkta haneli tasarlanmış eserler bulunmaktadır. Haneli longalarda, en sık olarak üç hane ve bir mülâzimedenden oluşan eserlere rastlanmıştır.

1.4. Usûl

Araştırma kapsamında birinci dönem olarak belirlenen sirta ve longa bestelerinde kullanılan usûller, Grafik 7 ve Grafik 8 görselleriyle sunularak yorumlanmıştır. Görselde yer alan *Değişken* kelimesi ile eser içerisinde birden fazla usûl kullanılan eserler ifade edilmiştir.

Grafik 7. Sirtoların usûl dağılımı grafiği.

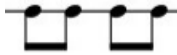

Grafik 8. Longaların usûl dağılımı grafiği.

Analiz sonuçlarına göre, sirta ve longa tasarımlarında çoğunlukla nim sofyan usûlü kullanılmıştır. Her iki türdeki eserlerin tasarımlarında farklı sıklıkta sofyan usûlü kullanılmış olsa da, bu özellik türleri ayrıştırabilecek yoğunlukta değildir. Diğer taraftan longa bestelerinde rastlanmayan, usûle bağlı işitsel etki değiştiriciler, sirtolarda nadiren de olsa görülmektedir.

1.5. İkâ

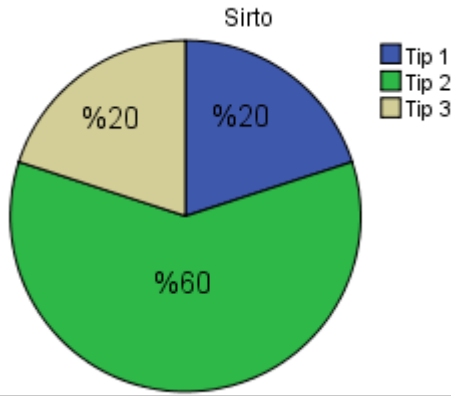
Araştırmada birinci dönem olarak belirlenen sirta ve longa bestelerinde tercih edilen ikâ özellikleri, Grafik 9 ve Grafik 10 görselleriyle sunularak yorumlanmıştır. Grafik görsellerinde yer alan Tip 1, usûl darblarına sade bir eşliği ifade etmektedir;

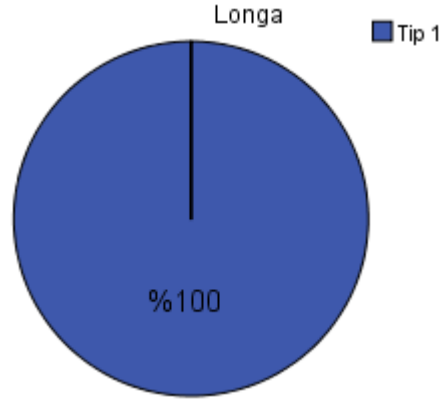
Tip 2, ilk sürenin vurgulandığı ikâ biçimini ifade etmektedir;

Tip 3, eser içerisinde birden fazla ikâ kullanılan eserleri, Tip 4 ise kendi arasında küme oluşturacak nicelikte ortak özellik göstermeyen ikâ biçimini temsil etmektedir.

Grafik 9. Sirtoların ikâ özellikleri grafiği.

Grafik 10. Longaların ikâ özellikleri grafiği.

Araştırma kapsamında elde edilen sonuçlara göre ilk dönem sirtolarında ve longalarda ikâ özelliği ayrıştırıcı bir unsur olarak belirlenmiştir. Longa bestelerinin tamamı usûl darblarına uygun (Tip 1) ikâ ile tasarlanırken, sirto bestelerinin çoğunlukla dansa eşlik işleviyle bağlantılı olduğu düşünülen müziğin ölçülerindeki ilk sekizliğin vurgulandığı ikâ (Tip 2) ile bestelendikleri belirlenmiştir. İlk dönem sirto bestelerinde longa vurgusu ile tasarlanmış eserlerin nadiren de olsa örnekleri bulunmaktadır. Bununla birlikte vurgu değişikliği yapan sirtolar da nadiren görülmektedir. Sirto türü, besteciye ikâ seçimi konusunda da daha geniş bir alan tanımıştır.

2. İkinci Dönem Sirto ve Longa Bestelerinin Yapısal Özelliklerine Dair Bulgular

Araştırmanın bu kısmında, Tablo 3 ve Tablo 4'te yer alan veriler, alt başlıklar altında grafikler halinde sunulmaktadır.

Tablo 3. İkinci dönem sirtoların yapısal özelliklerine ilişkin bulgular tablosu.

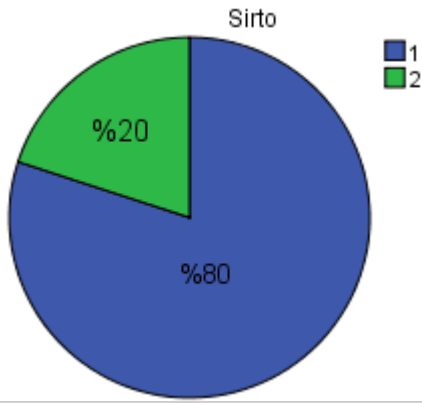
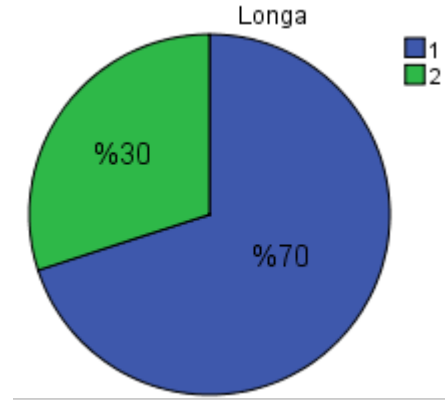
Besteci / Beste	Bölüm	Biçim	Hane	Usûl	İkâ
Sultânîyegâh Sirto / Cevdet Çağla	1	Kavuştaklı	3+1	Sofyan	Tip 1
Nihâvend Sirto / Yesârî Asım Arsoy	2	Kavuştaklı	4+1	Sofyan	Tip 3
Şehnâz Sirto / Mesut Cemil Tel	1	Dönüşümlü	-	Sofyan	Tip 3
Nikrîz Sirto / Neveser Kökdeş	2	Sırasal	-	Nim sofyan	Tip 1
Sultânîyegâh Sirto / Reşat Aysu	1	Dönüşümlü	-	Sofyan	Tip 1
Ferahnümâ Sirto / Cinuçen Tanrıkorur	1	Dönüşümlü	-	Müsemmen	Tip 1
Evcârâ Sirto / Gül Deniz Ekmen	1	Sırasal	-	Sofyan	Tip 2
Eviç Sirto / Hasan Esen	1	Kavuştaklı	3+1	Nim sofyan	Tip 1
Sabâ Sirto / Göksel Baktagir	1	Sırasal	-	Nim sofyan	Tip 2
Gülizâr Sirto / Gülçin Yahya Kaçar	1	Kavuştaklı	4+1	Nim sofyan	Tip 1

Tablo 4. İkinci dönem longaların yapısal özelliklerine ilişkin bulgular tablosu.

Besteci / Beste	Bölüm	Biçim	Hane	Usûl	İkâ
Şedaraban Longa / Yesari Asım Arsoy	2	Kavuştaklı	4+1	Sofyan	Tip 3
Sultâniyegâh Longa / Zeki Duygulu	1	Kavuştaklı	4+1	Nim sofyan	Tip 4
Kürdîlihiczakâr Longa / Akın Özkan	2	Kavuştaklı	3+1	Nim sofyan	Tip 3
Kürdîlihiczakâr Longa / Cinuçen Tanrıkorur	1	Kavuştaklı	3+1	Nim sofyan	Tip 1
Ferahfezâ Longa / Mutlu Torun	1	Kavuştaklı	2+1	Nim sofyan	Tip 1
Hüzzam Longa / Vefik Ataç	1	Kavuştaklı	3	Nim sofyan	Tip 1
Rast Longa / Rifat Kayakök	1	Kavuştaklı	4+1	Nim sofyan	Tip 1
Vecd-i dil Longa / Ruhi Ayangil	1	Kavuştaklı	3+1	Nim sofyan	Tip 1
Acemkürdî Longa / Özdemir Hafızoğlu	1	Kavuştaklı	3+1	Nim sofyan	Tip 1
Bûselik Longa / Göksel Baktagir	2	Dönüşümlü	-	Nim sofyan	Tip 1

2.1. Bölüm Sayısı

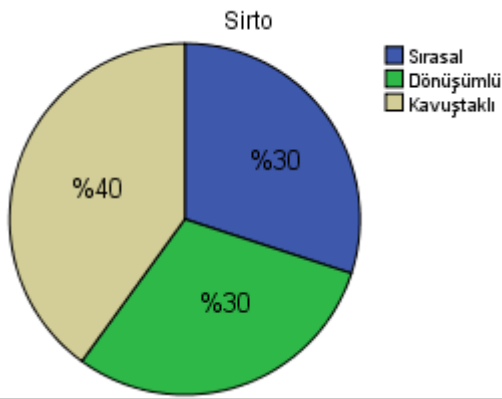
Araştırma kapsamında birinci dönem olarak belirlenen sirta ve longa bestelerinin bölüm sayıları, Grafik 11 ve Grafik 12 görselleriyle sunulmaktadır.

Grafik 11. Sirtoların bölüm sayıları grafiği.**Grafik 12.** Longaların bölüm sayıları grafiği.

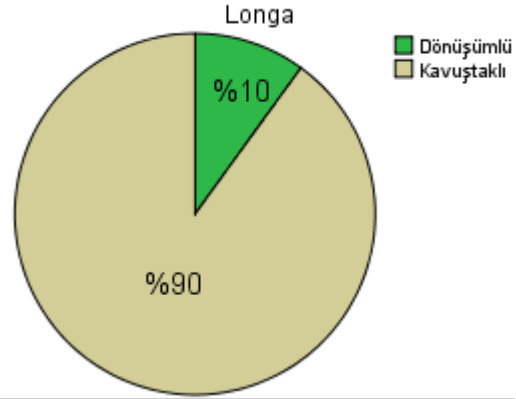
Araştırmada elde edilen analiz sonuçlarına göre sirta ve longa bestelerinin genellikle bir bölümlü olarak bestelendiği görülmektedir. İki bölümlü olarak bestelenmiş örnekler repertuvarda yer alsa da, bu örnekler türleri ayrıştırabilecek nicelikte değildir. Diğer taraftan, longalarda ilk dönemde gözlenmeyen iki bölümlü tasarımların ortaya çıkışı, türün sirtolarla bu dönemde daha çok benzeştiğini göstermektedir.

2.2. Biçim Kurgusu

Araştırmada ikinci dönem olarak belirlenen sirta ve longa bestelerinin biçim kurguları Grafik 13 ve Grafik 14 görselleriyle sunulmaktadır.

Grafik 13. Sirtoların biçim kurgusu grafiği.

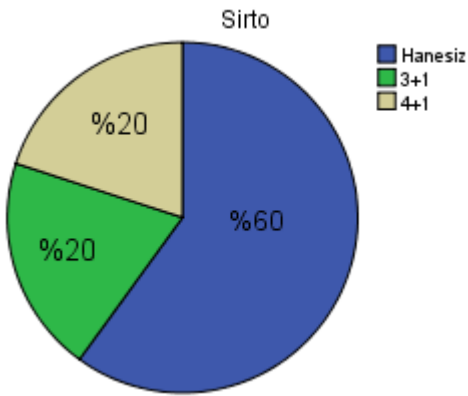

Grafik 14. Longaların biçim kurgusu grafiği.

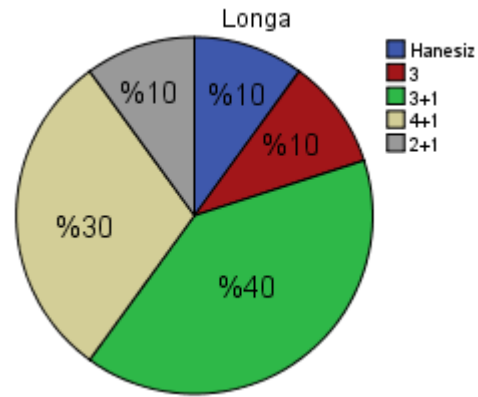
Araştırmada elde edilen analiz sonuçlarına göre, sirtolarda az farklarla her üç biçim kurgusunun da kullanıldığı görülmektedir. Diğer taraftan longa bestelerinde sıklıkla kavuşturaklı biçim kurgusu tercih edildiği, sirtolarda da kavuşturaklı biçim kurgularının yaygınlaştığı tespit edilmiştir. Bu durum, iki türün süreç içerisinde gittikçe benzeşmesi eğilimini desteklemektedir.

2.3. Hane Tasarımı

Araştırma çerçevesinde ikinci dönem olarak belirlenen sirto ve longa bestelerinin haneli tasarımları Grafik 15 ve Grafik 16 görselleriyle sunularak yorumlanmıştır. Hane görselinde yer alan ifadeler, birinci dönem hane görsellerindeki ifadeler ile aynı hususları sembolize etmektedir.

Grafik 15. Sirtoların hane tasarım grafiği.

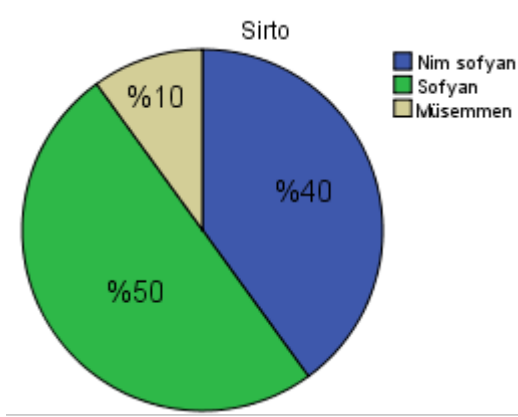

Grafik 16. Longaların hane tasarım grafiği.

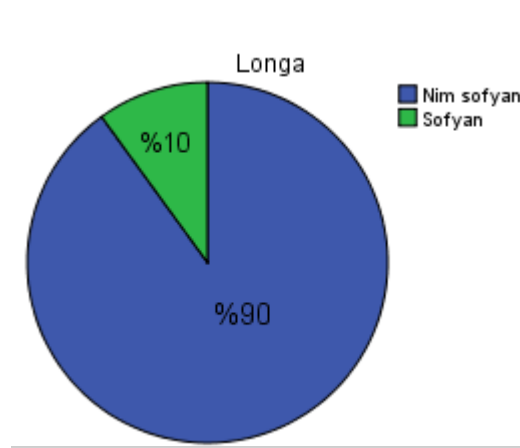
Araştırmada elde edilen analiz sonuçlarına göre sirto tasarımlarında çoğunlukla hane tasarımı kullanılmadığı, kullanılan örneklerde ise 3 hane 1 mülâzime ile 4 hane ve 1 mülâzime bölmelerinin tercih edildiği ortaya konmuştur. Longa tasarımlarında ise %90 sıklıkta haneli olarak besteleme davranışının tercih edildiği belirlenmiştir. Çoğunlukla haneli olarak bestelenen longalarda en sık olarak 3 hane ve 1 mülâzime ve 4 hane ve 1 mülâzime bölmelerinin tercih edildiği saptanmıştır.

2.4. Usûl

Araştırma kapsamında ikinci dönem olarak belirlenen sirto ve longa bestelerinde kullanılan usûller, Grafik 17 ve Grafik 18 görselleriyle sunulmaktadır.

Grafik 17. Sirtoların usûl dağılımı grafiği.

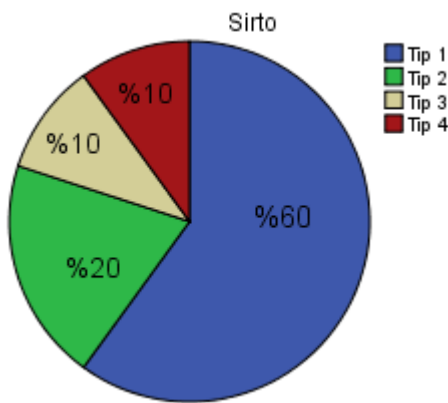

Grafik 18. Longaların usûl dağılımı grafiği.

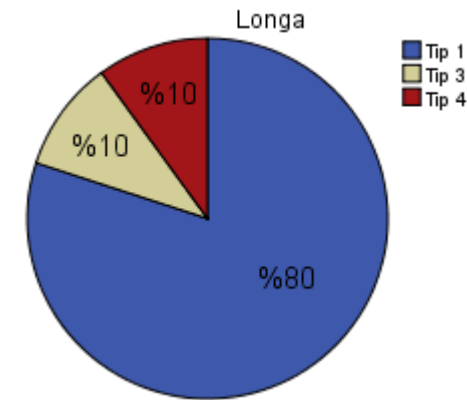
Araştırmada elde edilen analiz sonuçlarına göre sirto bestelerinde sofyan usûlü ile bestelenmiş eserler % 50, nim sofyan usûlü ile bestelenmiş eserler ise % 40 oranında görülmektedir. Longa bestelerinde ise sıklıkla nim sofyan usûlü kullanılmakla beraber, % 10 oranında sofyan ile bestelenmiş örnekler de yer almaktadır. Sirto türünde karşılaşılan usûl çeşitliliği, analizin bu aşamasında dikkat çeken bir husus olmuştur.

2.5. İkâ

Araştırmada ikinci dönem olarak belirlenen sirto ve longa bestelerinde tercih edilen ikâ özellikleri Grafik 19 ve Grafik 20 görselleriyle sunulmaktadır. Grafik görsellerinde yer alan Tip 1, Tip 2 ve Tip 3 sembolleri, birinci dönem başlığı altında incelenen ikâ sembolleri ile aynı ikâ tiplerini ifade etmektedir.

Grafik 19. Sirtoların ikâ özellikleri grafiği.

Grafik 20. Longaların ikâ özellikleri grafiği.

Araştırmada elde edilen analiz sonuçlarına göre sirtto ve longa bestelerinin ikâ özelliğinin ikinci dönemde benzerlik gösterdiği saptanmıştır. Sirttolarda % 20 oranında Tıp 2 ile bestelenmiş örnekler longa türünde görülmemektedir.

Sonuç

Araştırmanın amacı doğrultusunda, sirtto ve longa türlerinin yapısal özellikleri arasındaki farklılıklar ve benzerlikler, araştırma kapsamında belirlenen örneklem dahilinde ortaya konmuştur. Bu amaca ulaşabilmek için cevapları aranan birinci soru cümlesine ilişkin; iki asırlık süreç boyunca her iki türün de sıklıkla bir bölümlü olarak inşa edildiği, dolayısıyla bu özelliğin ayırt edici olmadığı belirlenmiştir.

Araştırmada cevabı aranan ikinci soru cümlesi doğrultusunda, sirtto türünde iki süreçte de sırasal, dönüşümlü ve kavuşaklı tasarımların birbirine yakın oranlarda tercih edildiği belirlenmiştir. Diğer taraftan longaların sıklıkla kavuşaklı bestelendiği, nadiren de dönüşümlü bestelendiği ortaya konmuştur. Longa türünde kavuşaklı besteleme biçimi öne çıksa da sirtto türünde de bu biçim kurgusu kullanıldığından, bu özelliğe dair güncel bir farklılık göze çarpmamaktadır.

Araştırmanın üçüncü soru cümlesi doğrultusunda, sirttolar ve longalar arasında haneli tasarım farklılığı gözlenmiştir. Bu çerçevede sirttoların iki asırlık süreç boyunca daha çok hanesiz, longaların ise süreç boyunca genellikle hane tasarımıyla bestelendiği ortaya konmuştur. Diğer taraftan, ikinci dönemde sirtto bestelerinde haneli tasarlanmış örneklerin çoğalmaya başladığı görülmektedir. Bu özelliğe dair, iki tür arasında, bugün gelinen noktada, net bir şekilde ayırım yapılamamakla beraber, haneli tasarımın daha çok longa türünde kullanıldığı söylenebilir.

Araştırmada cevabı aranan dördüncü soru cümlesi doğrultusunda, birinci dönemde sirttolarda ve longalarda genellikle nim sofyan usûlü kullanıldığı belirlenmiştir. İkinci dönemde longa türünde aynı sıklıkta nim sofyan usûlü kullanıldığı, sirttolarda ise sofyan usûlünün kullanımının belirgin bir şekilde artış gösterdiği saptanmıştır. Diğer taraftan bu husus, iki türü ayırt etmeye yarar nicelikte değildir.

Araştırmada cevabı aranan beşinci soru cümlesi doğrultusunda, birinci dönemde sirttoları ve longaları ayırtıran başat unsurun ikâ özelliği olduğu belirlenmiştir. İkinci dönemde ise sirtto türünün ikâ özelliğinin longa türüne benzer olarak evrim geçirdiği, dolayısıyla iki türün birbirinden ayırtılmasını sağlayan bu hususun silikleştiği saptanmıştır.

Araştırma sonucunda, erken dönemde üretilmiş sirtto ve longa yaratılarını birbirinden ayırtırmaya yarayan yegâne unsurun ikâ özelliği olduğu, bununla birlikte son dönem yaratılarında bu hususun silikleştiği, dolayısıyla, bölüm, biçim kurgusu, hane ve usûl özelliklerine bağlı elemanların benzerliğinin de eklenmesiyle iki türün özelliklerinin iç içe geçtiği belirlenmiştir. Sirttolarda dans işlevinin yitirilmesi, türün geleneğe eklendikten bugüne dek geçen süreçte ikâ çeşitliliğine sebep olmuş ve sonuç olarak iki tür birbirinden ayırt edilemez hale gelmiştir. Tarihsel bakış açısı ile değerlendirildiğinde, geleneğe eklendikleri dönemde bu iki türü ayırtırmaya yarayan ikâ özelliği ve haneli tasarım özelliklerinin kimlik işaretleyicisi olduğu, diğer taraftan bugün bu hususların netliğini yitirdiği ortaya konmuştur.

Türk sanat müziği repertuvarında yer alan peşrev gibi türlere göre longa ve sirtö gibi geleneğe daha yakın dönemde dâhil olan türlerdeki yapısal değişimler, daha hızlı/görünür ve koşulları da daha esnek olmaktadır. Bunun sebebi, ortak coğrafyanın ürünü olan ve halk dansları kökenli türlerin sanat müziği geleneği içerisinde yerleşmeye ve şekillenmeye devam etmeleri ve eklendikleri geleneğin yaratı biçimlerine doğru esneklik kazanmalarıdır. Bu araştırmada özellikle son dönem yaratılarında bu türlerin ayırt edici unsurlarının belirginliğini yitirdiği gözlenmiştir.

Her iki yüzyıla ilişkin veriler değerlendirildiğinde, sirtö türünün yapısal özelliklerinin daha fazla çeşitlendiği, bir başka deyişle besteciye tasarım anlamında daha geniş bir alan tanıdığı anlaşılmıştır. Longa türünde ise, değişerek çeşitlenme daha kısıtlı bir alanda ve hızda gerçekleşmiştir. Analiz sonuçlarına göre, iki asırlık süreç içerisinde bu türlerin iç içe geçmelerinde longaların bölüm sayılarının sirtölere, sirtölerin ikâ özelliklerinin ve biçim kurgularının da longalara yaklaşması etkili olmuştur. Her iki türün de gelenekte oyun havası olarak tanınması, icrâ ortamlarının ve icrâcılarının ortaklığı, araştırma kapsamında altı çizilen benzer özelliklerin paylaşılmasına zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla, sirtölerin ve longaların bağlam özellikleri bu türleri birbirinden ayırmaktan ziyade kaynaştırmıştır.

Etik Kurul İzni: Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Kaynakça

- Akdoğu, O. (1996). *Türk müziğinde türler ve biçimler*. Ege Üniversitesi Basımevi.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Yayınları.
- Dinge, A. (2000). *Geleneksel Türk sanat müziğinde sirtöler*. Senfoni Müzikevi.
- Doğruöz, M. D. (2020). *Türk sanat müziği geleneğinde sirtöler*.Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğruöz, M.D. (2021). Süreç ekseninde bir tür araştırması: Türk sanat müziği geleneğinde longalar. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.
- Ersoy, İ. (2017). Müzikte tür kavramı: müzik türleri sınıflandırılmasında yeni bir model önerisi. *Türk Musikisi Konservatuvarı Dergisi*, (11), 1-16.
- Kahyaoğlu, Y. (2016). GTSM bağlamında saz müziğinde karşılaşılan sorunlar. *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi*, 2(1), 107-111.
- Öztuna, Y. (1976). *Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi (Cilt I)*. İstanbul: MEB Yayınları.
- TDK (Türk Dil Kurumu). (2015). Genel Açıklamalı Sözlük. Ankara: TDK Yayınları.
- Tüfekçioğlu, S. (2019). Osmanlı'da yenilikçi hareketlerle birlikte Türk mûsikîsine eklenen yeni türler ve bu türlerin teori-pratik ikilemi. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, (42), 173-182.

UZAKTAN EĞİTİM SÜRECİNDE ÖZEL YETENEKLİ LİSE ÖĞRENCİLERİNİN ÖZ DÜZENLEME KAPASİTESİTELERİNİN İNCELENMESİ

 Hilal BOYRAZ^a

 Mustafa GÜÇLÜ^b

 Sezer İNAN^c

Öz

Zeka, yaratıcılık, liderlik, sanat, motivasyon ve akademik alanlarda yaşıtlarına göre yüksek düzeyde performans gösteren öğrencilere özel yetenekli öğrenci denilir. Öz düzenleme, kişinin davranışlarını gözleyip, ölçütleriyle karşılaştırarak belli bir yargıda bulunması, gerekli ise kendi davranışlarını ölçütlerine uyumlu hale getirmesidir. Birçok organize olmuş davranışımızın arkasında içsel süreçler önemli ölçüde rol oynamaktadır. Pandemi sürecinde birçok insan yaşadıkları aşırı kaygı nedeniyle kendi performanslarını ve motivasyonlarını kontrol etmede zorluk yaşadı ve bu da onların bilişsel sürecini zorladı. Çalışmadaki amaç pandemi nedeniyle ilk defa eğitim-öğretim sürecinde geçtiğimiz uzaktan eğitim sürecinde akademik alanda, yaratıcılıkta yaşıtlarına göre başarılı ve öğrenme için yüksek motivasyona sahip olan tanılanmış özel yetenekli lise öğrencilerinin kendi öğrenme sorumluluğunu alıp bu süreci kontrol edebilme becerilerini incelemektir. Araştırmada “Uzaktan eğitim sürecinde özel yetenekli olan lise öğrencileri kendi öğrenme sorumluluğunu alarak kendi öğrenmelerini nasıl düzenlediler?” problem cümlesine çözüm arandı. Araştırmada Kayseri’de farklı lise türlerinde okuyan 35 özel yetenekli BİLSEM öğrencisine yarı yapılandırılmış görüşme formu uygulandı. Araştırmada nitel yöntem kullanıldı. Katılımcılardan elde edilen görüşme verileri betimsel analiz yoluyla analiz edildi. Elde edilen veriler doğrultusunda uzaktan eğitim sürecinde özel yetenekli öğrencilerin büyük çoğunluğu kaygı düzeyini kontrol ederek ve motivasyon sağlayarak kendi öğrenme sorumluluğunu aldılar. Bu süreçte ben nasıl öğrenirim sorununu kendileri çözdüler, zamanı etkili kullanmada başarılı oldular, kendi öğrenmelerini düzenlediler. Araştırma şu ana kadar akademik başarılarında öne çıkan özel yetenekli öğrencilerin böyle bir zor durumda kontrolü sağlayarak öz düzenleme kapasitelerinin ortaya çıkarılması için önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Öğrenmeyi düzenleme, Öz düzenleme, Özel yetenekli öğrenci, Uzaktan eğitim

^a Uzman., Çetin Şen Bilim ve Sanat Merkezi Kayseri, hilalkay38@hotmail.com

^b Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi, mguclu@erciyes.edu.tr

^c Uzman, Çetin Şen Bilim ve Sanat Merkezi, sezerinan38@hotmail.com

Makale Geliş Tarihi: 29.04.2021, Kabul Tarihi: 17.06.2021

EXAMINING THE SELF-REGULATORY CAPACITY OF SPECIAL SKILLED HIGH SCHOOL STUDENTS IN THE DISTANCE EDUCATION PROCESS

Abstract

Specially talented students are individuals who show a high level of performance in intelligence, creativity, leadership, arts, motivation and academic fields compared to their peers. Self-regulation is the individual's making judgments by observing his own behaviors, comparing them with his own criteria and, if necessary, adjusting his behaviors according to his criteria. Internal processes play an important role behind many of our organized behavior. During the pandemic process, many people had difficulty controlling their own performance and motivation due to the extreme anxiety they were experiencing, which strained their cognitive process. The aim of the study is to examine the ability of high school students with special talents, who are successful in academic field, creativity and high motivation for learning, to take responsibility for their own learning and to control this process during the distance education process, which we passed in the education and training process for the first time due to the pandemic. In the study, "How did high school students with special talents organize their own learning by taking responsibility for their own learning?" The solution was sought for the problem statement. In the study, a semi-structured interview form was applied to 35 specially talented BİLSEM students studying in different types of high schools in Kayseri. Qualitative method was used in the research. The interview data obtained from the participants were analyzed through descriptive analysis. In line with the data obtained, most of the gifted students took the responsibility of learning by controlling their anxiety level and providing motivation during the distance education process. In this process, they solved the problem of how to learn themselves, they were successful in using time effectively, they organized their own learning. The research is important for revealing the self-regulation capacities of specially talented students who have stood out in academic achievements so far, by providing control in such a difficult situation.

Keywords: Organizing learning, Self-regulation, Gifted student, Distance education

Giriş

Üstün yetenekli bireylerin özelliklerin yararlanma geleneği insanoğlunun varolduğu günden beri uğraş alanı olmuştur. Çağdaş psikolojik ve eğitsel testlerin kökeni geçmişin antik Çin (MÖ 2200) ve klasik Yunan medeniyetlerine uzanır. Üç önemli gelişme, psikolojik testlerin başlangıcını belirlemiştir (Özgüven, 1994). Çin'de ve daha sonra Yunanistan'da devlet hizmetlerinde çalıştırılacak/orduya alınacak kamu görevlileri ve askerler için kullanılan seçme sınavları. Okul ve üniversitelerde başarı değerlendirmesi için geliştirilmiş ölçme araçları, Avrupa ve ABD'de 19. yüzyılda davranış bilimcilerinin başlattığı ölçme değerlendirme çalışmalarıdır (Karagöz, 2016). Üstün yeteneklilerin eğitimi konusunda Osmanlı Devletinde uygulanan Enderun mektebi sistemi bu konudaki uygulamalar en iyi örnektir. II. Murad tarafından kurulan ancak II. Mehmet döneminde teşkilatlanarak gerçek kimliğine kavuşan Enderun Mektebi, Osmanlı sarayı içerisinde devletin askeri ve mülki kadrosunu yetiştiren bir okul olduğu gibi aynı zamanda üstün yetenekli olduğu düşünülen çocuklara yönelik eğitim veren bir kurumdur. Bu yönüyle değerlendirildiğinde dünyada ilk sistemli çocuk üniversitesi şeklinde değerlendirilebilir. Lucette Valensi,'ye göre Enderun Mektebi "Enderun, yaman değerlileri seçme, beden ve kafaları yapılandırma makinesidir." Olarak tanımlanmıştır (İhsanoğlu,1999; Karagöz, 2020).

Cumhuriyet öncesi dönemde başlayan eğitimde yenileşme hareketleri ülkemizde eğitimde öğrenci, öğretmen, şekil-yapı, sistem-teşkilat, öğretimde yöntem ve teknikler konularında olduğu gibi eğitimde bireysel özelliklerinde incelenmesini zorunlu hale getirmiştir (Karagöz,2016).

MEB'e göre 2000'li yıllardan sonra ülkemizde üstün yetenekli olarak da bilinen özel yetenekli öğrenci, zeka yaratıcılık, liderlik, sanat, motivasyon ve akademik alanlarda yaşıtlarına göre yüksek düzeyde performans gösteren birey olarak ifade edilmektedir. Özel yetenekli öğrenciler yaşıtlarına göre daha hızlı öğrenirler. Bu bireylerin tanılanması işlemi Rehberlik ve Araştırma Merkezleri (RAM), erken çocukluk dönemi işlemleri ise resmi ya da özel sektörde çalışmakta olan psikologlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu öğrenciler eğitimlerine okulların yanı sıra BİLSEM'lerde ve destek eğitim odalarında devam etmektedirler.

BİLSEM'ler örgün eğitim kurumlarına devam etmekte olup genel zihinsel yetenek, görsel sanatlar ve müzik yetenek alanlarında özel yetenekli olarak tanılanmış öğrencilere yeteneklerini geliştirmelerinde destek olmak amacıyla açılan Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğüne bağlı eğitim kurumlarıdır. BİLSEM'ler 81 ilde faaliyetlerine devam etmekte olup Türkiye'de halen hizmet veren 182 BİLSEM kurumu bulunmaktadır. Bu çalışmada Türkiye'de özel yeteneklilerin desteklenmesi için geliştirilen ve giderek yaygınlaşan BİLSEM modelinde mevcut durum ve uygulamalar ayrıntılı olarak ele alınmakta ve geleceğe yönelik projeksiyonlar yapılmaktadır (Özer, 2021).

Öz düzenleme, çocukların okul ortamına uyumunu iki yönde etkiler. Genç bireyler yetişkinlik hayatına yönelmeye hevesli olsalar da acemilik dönemi henüz devam etmektedir. Bu dönemde zamanı planlayabilmeleri, yapmaları gereken işleri önem sırasına göre düzenleyebilmeleri, problem çözme becerilerini kullanabilmeleri beklenmekle birlikte bu beceriler bir anda ortaya çıkmaz. Bu nedenle plan yapmalarına yardımcı olmak, hedef belirlemeleri için yol göstermek (öncelikle ergen için keyifli olan durumlar ile ilgili hedefler belirlemesi) ve o hedefe ulaşmak için izleyecekleri basamakları belirlemelerine yardımcı olmak gerekebilir. Peki özel yetenekli olarak bildiğimiz yaratıcılığı, öğrenme için motivasyonu, akademik başarısı yüksek olan öğrenciler de kontrol ve düzenlemeyi sağlarken yardıma ne derecede ihtiyaç duyar? Öz düzenleme aslında bireyin çevreden gelen uyaranlara en uygun şekilde tepki vermesini sağlayan birçok beceriden oluşan karmaşık bir süreçtir. Öz düzenleme en genel tanımıyla duygularımızı, düşüncelerimizi ve davranışlarımızı kontrol edebilmekle ilgilidir. Öz düzenleme bireyin düşünerek, bilinçli ve farkında olarak davranabilmesi için gerekli olan becerileri kapsar. Bilişsel ve duygusal düzenleme becerileri birbirlerinden bağımsız alanlar değildir. Tam tersine düşünceler duyguları, duygular da düşünceleri etkiler. Bu nedenle kaygı ya da hayal kırıklığı duygusu ile baş etmekte zorlanan bir birey öğrenme için gerekli bilişsel faaliyetlere odaklanmakta zorlanır, düşüncelerini ve bilişsel becerilerini düzenlemekte sorun yaşar. Kaygı ile baş etmeyi ve düşünme becerilerini düzenleyebilmek, kişilerin zorluklar karşısında yılmadan denemeye devam etmesini ve böylece yeni becerileri öğrenebilmesini mümkün kılar (Öz Düzenleme Kapasitesi Nedir, 2018).

Günümüzde önemi artarak devam eden uzaktan eğitimin daha nitelikli hale getirilmesinde öğrencilerin öz düzenleme becerileri gereklidir. Çünkü başarılı bir uzaktan öğrenme deneyimi için gerekli koşullardan biri öz-düzenleme becerilerine sahip bir öğrenen olmaktır. Bilindiği gibi uzaktan eğitim, öğrenmenin yüz yüze yapıldığı öğrenme ortamlarına göre daha esnek, daha fazla öğrenen

sorumluluğundadır ve daha fazla otonomi içerir. Öz düzenleme becerilerini henüz uygulayamayan öğrenciler için zorlukları beraberinde getiriyor. Uzaktan eğitim uygulamalarında yaşanabilecek en önemli sorunların başında öğrencilerin motivasyonu, zamanı yönetimi ve sorumluluğu alabilmeleri gelmektedir (Kaplan, 2020).

Uzaktan öğretimin her ne kadar yukarıda belirtilen faydaları ve yararları yanında gerek alt yapı eksikliğinden kaynaklı ve gerekse de kullanıcılarından kaynaklı olarak dezavantajları veya

yetersizlikleri de mevcuttur. Uzaktan öğretimin dezavantajları konusunda özellikle psikolojik danışma gerektiren alanlarla ilgili olarak elde edilen diğer bulgular ise “öğretim elemanlarındaki tecrübesizlik, uygulamalı dersleri geri planda bırakması, tekrar izleme imkânı vermesi ve bu durumun öğrencileri rehavete sevk etmesi, bireyleri iletişimden sosyalleşmeden yoksun bırakması ve bireyleri yalnızlığa itmesi sonucu öğrencilerin depresyon ve stress yaşaması, öz disiplin ve özdenetimi olmayan öğrenciler açısından verimsiz bir uygulama olması, ev ortamının rahatlığı uzaktan öğretimde derse odaklanmayı güçleştirmesi, öğrenme sürecinde karşılaşılan öğrenme güçlüklerinin anında çözülmesine katkı sağlayamaması, duyuşsal ve psikomotor alanda yetersiz kalması, sağlık açısından olumsuz etkisinin olması ve ailelerin uzaktan eğitim konusunda duyarsızlığı” şeklinde belirtilmiştir. Öğrencilerin başarılarını değerlendirmede önemli olan “başarı değerlendirmesinin

Tortop ve Topal’ a (2016) göre özel yetenekli bireylere uygulanan ÜYEP (üstün yeteneklilerin eğitimi programı) bu bireylere akademik bilgi kazandırmanın yanı sıra bireylerde öz düzenleme kapasitesinin de oluşmasında etkilidir. Tortop ve Topal (2016), BİLSEM’lerde uygulanan bu programlarla eğitim gören bu öğrencilerin öz düzenleme kapasitesine sahip olduklarını on dokuz özel yetenekli öğrenciye uyguladıkları ön test ve son test ile ortaya koymuşlardır.

Hemen her ülke, geçmişten günümüze üstün veya özel yeteneklilerin eğitimine özel önem vermektedir. Çoğu ülke, özel yeteneklilerin tam potansiyelini ortaya çıkartarak ekonomik kalkınma ve rekabet edebilirliklerini artırmada sağlayabileceği katkıdan yararlanmak istemektedir. Bu kapsamda özel yetenekli bireyler potansiyellerini ortaya çıkartabilmeleri için farklı yöntemlerle desteklenmeye çalışılmaktadır (Özer, 2021). Özer de yaptığı çalışmada özel yetenekli bireylerin eğitimine vurgu yapmıştır.

Çalışmayla ülkemiz için önemli olan üstün yetenekli olarak da bilinen özel yetenekli öğrencilerin eğitiminde uygulanan ÜYEP (üstün yeteneklilerin eğitimi programı)’e de destek olarak öz düzenleme becerisini geliştirici etkinlikler yapılması konusunda katkıda bulunmak istenmektedir. Bu çalışma da bu alanda yapılan çalışmalara katkı sağlayarak yeni çalışmalara ışık tutacaktır. Normal eğitim dönemi dışında ilk defa ortaya çıkan pandemi ile beraber okuldan ve BİLSEM’lerden uzaklaşan özel yetenekli öğrencilerin öz düzenleme kapasitelerini ortaya çıkarmak amacıyla yapılan çalışma bu açıdan önem taşımaktadır.

A. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu araştırmanın amacı uzaktan eğitim sürecinde akademik alanda, yaratıcılıkta yaşlılarına göre daha başarılı ve öğrenme için yüksek motivasyona sahip, tanınmış özel yetenekli lise öğrencilerinin

kendi öğrenme sorumluluğunu alıp bu süreci kontrol edebilme becerilerini incelemektir. Bu amaç çerçevesinde şu sorulara cevap aranacaktır:

1. Üstün yetenekli öğrenciler ilk defa karşılaştıkları uzaktan eğitimdeki sorunlarını nasıl çözdüler?
2. Üstün yetenekli öğrenciler öğrenmeleri ve ders kaynakları için planlamalarını nasıl yaptılar?
3. Üstün yetenekli öğrenciler öğrenme eksiklerini nasıl gidermektedirler?

B. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

1. Çalışma Grubu

Araştırmaya Kayseri’de farklı lise türlerinde okuyan ve BİLSEM’de eğitim gören MEB tarafından tanılanmış, görüşme için 35 özel yetenekli öğrenci lise öğrencisi katılmıştır. Araştırmada basit seçkisiz örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu örnekleme yönteminde evrendeki tüm birimler, örneğe seçilmek için eşit ve bağımsız bir şansa sahiptir (Büyüköztürk vd., 2014).

Tablo 1: Görüşmedeki katılımcıların özellikleri

Katılımcı özellikleri		f
Cinsiyet	Kadın	19
	Erkek	16
Yaş	14	9
	15	10
	16	12
	17	4

Tablo 2: Çalışma grubunda yer alan katılımcıların okul türlerine göre dağılımları

Okul türü	f
Fen Lisesi	10
Anadolu Lisesi	13
Sosyal Bilimler Lisesi	2
Anadolu İmam Hatip Lisesi	4
Özel Lise	6

Tablo 3: Çalışma grubunda yer alan katılımcıların sınıflara göre dağılımı

Sınıf	f
9	8
10	13
11	10
12	4

2. Veri Toplama ve Analiz Süreci

Araştırmanın verileri, çalışma grubuna alınan öğrencilerden mülakat yöntemi ile toplanmıştır. Mülakat sürecinde sorulan sorular için uzman görüşleri alınmış, sorular amaca uygun hale getirilmiştir. Elde edilen veriler betimsel analiz süreciyle değerlendirilmiştir.

3. Araştırmanın Modeli

Araştırma, nitel bir çalışmadır. Görüşmeye katılanlardan elde edilen verilerin analizi nitel çalışmalarda daha çok tercih edilen betimsel analiz yöntemi ile yapılmıştır. Katılımcıların kimliklerini gizli tutmak için katılımcılar Ö1, Ö2,... şeklinde kodlanmıştır.

C. BULGULAR

1. Korelasyon Analizi

Bu bölümde araştırmanın alt amaçlarına paralel olarak elde edilen verilere yer verilmiştir.

3.1. Öğrenciler ilk defa karşılaştıkları uzaktan eğitimdeki sorunlarını nasıl çözdüler?

"1.Pandemi nedeniyle uzaktan eğitime geçtik. Bu dönemde eğitimde sizi en çok zorlayan sorun neydi? Nasıl çözdünüz?" sorusuna verilen yanıtlar:

Ö1: "Daha önce teknolojik aletlerle çok zaman geçirmiyordum bu beni zorladı karşıma bir problem çıktığında nasıl çözeceğimi bilmiyordum bu problemi de deneme yanılma yoluyla çözdüm, bilen insanlara sordum"

Ö3: "Odaklanma sorunuydu, bu sürecin geçici olduğunu düşünerek çözdüm..."

Ö7: "Daha hocalarla falan tanışmadığımızdan dolayı sorularımı rahat soramıyordum ama alıştıkça sorunum kendiliğinden çözüldü"

Ö11: "Derslerde anlamadığım yerleri sormakta çok güçlük çekiyordum bu sorunu arkadaşlarla dersten sonra yayın açıp birbirimize konuyu anlatarak çözdüm"

Ö13: "Beni zorladı, çünkü ilk defa okuldan uzak kaldım. Ama durumun geçici olduğunu düşündüm."

Ö22: "Zorlayan bir şey yoktu"

Ö23: "Zorlansam da sonrasında alıştım ve kendimi bu durumun geçeceğine inandırdım."

Ö31: "Online eğitimin ders saatlerinin karmaşık olması düzensiz olması zorladı. İnternette video izleyerek ve konu anlatıma çalışarak çözdüm."

İlk defa geçilen uzaktan eğitimde öğrencilerin bir kısmı zorlandığını ancak sorunlarını çözdüğünü söylerken bir kısmı ise zorlanmadığını ve kendileri için bir yol bulduklarını ifade etmişlerdir.

“2.Pandemi döneminde kendi öğrenme sorumluluğunuzu aldığınıza inanıyor musunuz? Aldıysanız nasıl aldınız? Neler yaptınız?” sorusuna verilen yanıtlar:

Ö2: “Kendi çalışma yolumu bildiğim için öğrenme sorumluluğumu aldım.”

Ö7: “Yeteri kadar alamadım ama zorunda olduğum için kendi kendime çalışmak alıştığım bir şey oldu.”

Ö9: “İnanıyorum. Çalışma programı ve konu anlatım videoları ile açığımı kapatıyorum.”

Ö15: “Evet, derslerde odaklanamam da sonraları konu eksiklerimi kapattım. Okuldaki eksikliğimi daha fazla çalışarak telafi ettim.”

Ö16: “Kendi kendimi eğitmekten başka çarem yoktu bende öyle yaptım birçok kaynaktan faydalandım çok çalıştım.”

Ö21: “Evet, çünkü beni hedefe götürecek tek şey benden başkası değildi”

Ö28: “Kendi öğrenme sorumluluğumu aldığımı düşünüyorum. Anlayamadığım özellikle sözel dersler konusunda kendi kendime yaptığım tekrarlar ve çalışmalar benim için faydalı oldu.”

Ö30: “Yani suçluluk duygusu olduğu için kendime karşı evet denedim sorumluluk almayı ama bence hala bir şeylerin farkında olup yapmam gereken kadarını yapamıyorum”

Ö32: “Evet programlı çalışıyorum. Gayet güzel bir şekilde eğitim yapılabilir uzaktan eğitimde fakat dediğim gibi moralimin düştüğü zamanlar olabiliyor.”

Verilen yanıtlara bakıldığında öğrenciler kendi öğrenme sorumluluklarını aldıklarına inanıyorlar ve bu süreçte öğrenmelerini sağlama konusunda çaba göstermişlerdir.

3.2. Öğrenciler öğrenmeleri ve ders kaynakları için planlamalarını nasıl yaptılar?

“3.Gün içinde eğitiminize kaç saat ayırdınız? Bu saatlerde eğitim için neler yaptınız? Planlamayı yaparken birine ihtiyaç duydunuz mu? Neden?” sorusuna verilen yanıtlar:

Ö2: “Okul dersi dışında ortalama 4 saat çalışıyorum. Eksik konuları çalıştığım için programla değil de çalışmam gereken derse göre gidiyorum”

Ö5: “Ortalama 2-3 saat ayırıyorum. Konu anlatım ve testler çözüyorum. Planlama yaparken birine ihtiyaç duymadım.”

Ö10. “Online ders saatleri dışında 3 saat ayırdım 11.sınıf konuları ve tyt eksiklerim için. Planlamamı kendim yaptım.”

Ö13: “Okulun 8 saat sürmesinin yanında günlük yaklaşık 5 saat kendim çalışıyorum. Bu 5 saatte konu eksiklerime odaklanıyorum. Planlamayı yaparken yardım almam gerekti çünkü kendi başıma yaptığım programlara uyamıyorum.”

Ö17: "12 saat ayırdım zaten 8 saatini okulum planladı kalan 4 saati planlamak için birine ihtiyaç duymadım çünkü ne yapmam gerektiğini bildiğimi düşünüyorum"

Ö20: "Okulun online dersleri dışında günde ortalama 4 saat ders çalışıyorum (konu anlatımı dinleme test çözme vb). Genelde akşamları çalışıyorum. Planlama yaparken herhangi birinden yardım almadım. Kendi kendime halledebildiğimi zannediyorum"

Ö22: "Okul derslerim teneffüslerle beraber günde 8 saat sürüyor. Dersler dışında 4 saat zorunlu çalışmam var. Planlamaları yaparken genelde kendim yapmayı tercih ediyorum genelde fakat okul buna izin vermediği için kendi programımı ve okul programını beraber uyguluyorum."

Ö25: "Her gün yaklaşık 5 saat dersimiz var zaten dersten sonra ara verip akşam 6 saat çalışıyorum."

Ö29: "Hayır birine ihtiyaç duymadım. Kendimi benden daha iyi kimse tanıyamaz sonuçta."

Ö30: "Gün içinde olmasa da haftanın 3 günü üçer saat çalışıyorum. Genellikle konu eksikim olduğu için konu tekrarları yaptım. Planlama için yardımcı olan öğretmenlerim olsa da benim için pek faydalı olmadı."

Ö35: "8 - 9 saat ayırdım. Canlı derslere ayırdım ve ayrıca kendim de çalıştım. Planlamayı kendime göre oluşturdum."

Verilen yanıtlara göre öğrenciler genellikle kendilerini iyi tanıdıkları düşüncesiyle zamanlarını kendileri planladıkları görülmektedir.

"4.Uzaktan eğitim sürecinde eğitimde kullandığınız kaynaklar yüz yüze eğitime göre değişti mi? Nedenini açıklayınız." sorusuna verilene yanıtlar:

Ö1: "Pek değiştiği söylenilemez. Hala fiziksel kitapları tercih ediyorum çünkü ekran başında fazla olmak başımı ağrıtıyor."

Ö4: "Kaynaklar tabii ki değişti, ders kitabı vb. el ile tutulur kaynaklar gitti, yerine dijital kaynaklar geldi. Artık ödevleri yaparken bile kağıt kalem kullanmıyoruz, her şey bilgisayar üzerinden düzenleniyor. Çünkü uzaktan eğitim bizi alışkın olduğumuz düzeni bozmaya zorladı. Eğitimdeki en faydalı yol buydu."

Ö8: "Benim için bir kaynak değişimi olmadı. Okul açıkken de bilgisayardan ders çalışıyordum."

Ö11: "Okulda da kitap kullanıyorduk, şimdi değişen tek şey süre oldu benim için. Bilgisayarda daha çok vakit geçirmek zorunda kalıyorum. Bu yüzden ders çalışırken genelde kitapları tercih ediyorum."

Ö15: "Değişti, uzaktan eğitime geçince artık dijital kaynaklar kullanmaya başladım"

Ö20: "Evet değişti mesela neredeyse hiç defter tutmamaya başladım çünkü her şeyi telefonda ekran görüntüsü alıyorum."

Ö21: “Teknolojik aletlere daha çok yöneldik çünkü hijyen tedbirlerinden dolayı kütüphanelerden kitap vs. almaya çekindik”

Ö27: “Dijital kaynaklara yöneldim. İletişim nedeni.”

Ö30: “Değişmedi, çünkü eğitim için gerekli olan kaynaklar hala aynı”

Ö34: “Hayır değişmedi. Derste her zamanki gibi işliyoruz okul varmış gibi. Test kitapları da okul olsa da çözeceğim kitaplar”

Öğrencilerin yukarıda yer alan soruya verdikleri cevaplara bakıldığında öğrencilerin bir kısmı dijital kaynaklara yönelirken bir kısmının okul kitaplarını kullanmaya devam ettikleri ve bir kısmının da bilgisayarda daha çok vakit geçirdiği için kitaplara ihtiyaç duydukları görülmektedir.

3.3. Öğrenciler öğrenme eksiklerini nasıl ve hangi yollarla giderdiler?

“Uzaktan eğitimle beraber kendi öğrenmenizi sağlama konusunda panik oldunuz mu? Öğrenme eksiklerinizi gidermek için ne yaptınız? Bunları hangi yollarla sağladınız?” sorusuna verilene yanıtlar:

Ö3: “Panik olmadım. Öğrenme eksiklerimi kitaplardan veya online platformlarda paylaşılmış olan videolardan gideriyorum.”

Ö8: “Panik olmadım. Öğretmenlerin anlattığı konular ve gözlerimizle gördüğümüz kaynaklar değişmedi. Benim için kendi öğrenimimi en çok etkileyen şey derslerin yeterince etkileşimli olmaması. Bunu çözmek için herhangi bir şey yapmadım.”

Ö12: “Hayır. Konu anlatımlarımdan faydalandım.”

Ö18: “Başlarda panik oldum ama sonradan geçti eksiklerimi gidermek için bol tekrar yaptım evde olduğumuz için bol zamanımız var”

Ö21: “Fazlasıyla panik oldum. Belirli saatlerde kendimi sıkmadan çalışmaya ve duruma iyi yönlerinden (pek iyi yönü yok ama) bakmaya çalıştım.”

Ö25: “Hayır panik olmadım. Bol bol tekrar yaptım. Ders videoları seyrettim.”

Ö29: “Hayır, çalıştım, kitap bilgisayar ve telefon”

Ö30: “İlk başta oldum bu dönemin sınava kadar bitmeyeceğine ve kendimi buna alıştırmam gerektiğine inanarak atlatmaya çalıştım”

Ö34: “Bir plan oluşturana kadar karışıklık hakimdi. Öğrenme eksiklerimi üstüne giderek, farklı ders videoları izleyerek gidermeye çalıştım.”

Verilen cevaplara bakınca öğrenciler genellikle panik olmadıklarını ve kendilerine öğrenme eksikliklerini gidermek için bir yol bulduklarını söylemişlerdir. Panik olanlar ise zamanla bu durumun geçeceğine inanarak kendilerini telkin etmiştir. Pandeminin en başında her şeyin karışık olduğu dönemde zorlandıklarını ifade ederken sonrasında bu süreci yoluna koymuşlardır.

“6.Öğrenme eksiklerinizi tamamlarken başka birine ihtiyaç duyduunuz mu? Duyduysanız kimlerden yardım aldınız? Bu yardımlara sürekli ihtiyaç duyduunuz mu? Nedenini açıklayınız.” sorusuna verilene yanıtlar:

Ö4: “Kendi başıma hallettim. Benim eksiklerimi sadece ben anlayabilirim çünkü.”

Ö10: “Eksiklerimi gidermek konusunda sınıf arkadaşlarımdan ve internetten yardım aldım. Ancak sürekli bir ihtiyaç duyduğumu düşünmüyorum.”

Ö15: “Başka birine ihtiyaç duydum, bu durumda arkadaşlarım bana yardım ettiler genelde. Herkes birbirinin eksiğini kapattı, bunu sürekli olmasa bile her hafta sonu yapıyoruz”

Ö19: “Hayır YouTube da her şey var artık. Tekrar tekrar farklı öğretmenlerden dinleyebiliyoruz. “

Ö20: “Genelde kendim hallettim her şeyi.”

Ö26: “Hayır başkasına ihtiyaç duymadım. Kendi başıma halledebileceğimi düşünüyorum.”

Ö28: “Daha çok kendim tamamladım eksiklerimi bazı durumlarda örneğin planlama gibi durumlarda yardım aldım”

Ö33: “Youtube'daki ders videolarına ihtiyaç duydum.”

Ö35: “Öğrenme eksiklerimi karşılarken dijital ortamda araştırmalar yaptım. Kaynak araştırması.”

Öğrencilerin vermiş oldukları cevaplar incelendiğinde bir kısmının genellikle dijital kaynaklardan ve akran öğretiminden yararlandıkları bir kısmının ise yardım almadıkları görülmektedir.

“7. Zamanı etkili kullanma konusunda bu süreçte ne yaptınız? Bunları yaparken başka birinin desteğine ihtiyaç duyduunuz mu? Neden?” sorusuna verilene yanıtlar:

Ö4: “Birine ihtiyaç duymadım. Gün içinde evde çok vaktim olduğu için kitap okuma, dersler, video izleme vb. için planlama yaptım.”

Ö6: “Sorumluluklarımı yerine getirip diğer isteklerimi gerçekleştirdim. Birine ihtiyaç duymadım.”

Ö9: “Haftalık plan hazırlama yoluna gittim. Bu sayede zamanı daha etkili kullanabildim. Planı hazırlarken destek aldım”

Ö17: “Sabah saat 3 te kalkıp 8 de yatmayı denedim güne erken başlayınca zamanı daha verimli kullandığımı fark ettim. Herhangi bir desteğe ihtiyaç duymadım.”

Ö21: “Zamanı etkili kullanma konusunda pek bir şey yapmadım ancak zaman kavramı edindim ve günlük de olsa kafamdan plan yapmaya başladım. Bunlar zamanımı daha etkili kullanmama yardımcı oldu. Birinin desteğine ihtiyaç duymadım.”

Ö15: “Sabahları okula gidiyormuş gibi erken kalkarak, gün içinde yapacaklarımı planlayarak ve sosyal medya hesaplarımı kısıtlı kullanarak zamanımı daha verimli değerlendirmeye özen gösteriyorum. Bunun için bir desteğe ihtiyaç duymuyorum”

Ö21: “Sorumluluğu yerine getirmenin verdiği mutluluk ve rahatlığı düşünerek zamanımı kullanıyorum”

Ö27: “Zamanı planlamaya çalıştım. Başka birine ihtiyaç duymadım.”

Ö33: “Plan yaptım ve gayet de etkili oldu. Onu da kendim yaptım.”

Ö34: “Ders, okuma, eğlenme dengesini kurdum, evet, öyle gerekti”

Verilen cevaplar incelendiğinde öğrencilerin genellikle zamanı etkili kullanma konusunda kendilerini iyi tanıdıkları düşüncesinden hareketle kendilerinin planlama yaptıkları görülmektedir. Yine öğrenciler yaptıkları planlamanın da etkili olduğu yönde görüş belirtmektedirler.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Özel yetenekli öğrencilerin öz düzenleme becerilerine yönelik literatürde az sayıda çalışmaya rastlanmıştır. Bunlardan eğitimle ilgili olanlardan Özsoy (2014) yaptığı araştırmada katılımcılardan “üstün yetenekli öğrenci” kavramına yönelik metafor oluşturmalarını istemiştir. Çalışma sonucunda Bilim ve Sanat Merkezi öğretmenlerinin, üstün yetenekli öğrencilerin ve onların velilerinin “üstün yetenekli öğrenci” kavramını; yüksek performans gösteren, uygun eğitime gereksinim duyan, anlamak için çaba gerektiren, değerli, yaşatlarından farklı görünen, geniş kapasiteli ve çok yönlü olarak algıladıkları görülmüştür.

Bakioğlu ve Levent (2013) ise yaptıkları araştırmada üstün yetenekli öğrencilerin eğitime yönelik okul dışı eğitim olarak uzaktan eğitimin önemli olduğundan bahsetmiştir.

Tortop ve Topal (2016) çalışmalarında 19 öğrenci üzerinde ÜYEP (Üstün Yetenekliler Eğitim Programı)’in bilim öğrenmede öz düzenleme kapasitesine etkisini ortaya koymuşlardır. Yapılan çalışmada özel yetenekli bireylerin eğitiminin bireyde öz düzenleme becerilerini geliştirmede etkili olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Karagöz(2021)’ün PDR’son sınıf lisans öğrencilerine yönelik yapmış olduğu araştırmada ise uzaktan eğitimin öz disiplin ve öz denetimi olmayan öğrenciler açısından verimsiz bir uygulama olduğu görülmüştür. Bu duruma neden olan etmenler olarak, öğretim elemanlarındaki tecrübesizlik, uygulamalı dersleri geri planda bırakması, tekrar izleme imkânı vermesi ve bu durumun öğrencileri rehavete sevk etmesi, bireyleri iletişimden sosyalleşmeden yoksun bırakması ve bireyleri yalnızlığa itmesi sonucu öğrencilerin depresyon ve stress yaşaması, ev ortamının rahatlığı uzaktan öğretimde derse odaklanmayı güçleştirmesi, öğrenme sürecinde karşılaşılan öğrenme güçlüklerinin anında çözülmesine katkı sağlayamaması, duyuşsal ve psikomotor alanda yetersiz kalması, sağlık açısından olumsuz etkisinin olması ve ailelerin uzaktan eğitim konusunda duyarsızlığı şeklinde belirtilmiştir(Karagöz, 2021). Türksöy ve Karabulut (2020)’a göre EBA özel yetenekli öğrenciler için tek başına yeterli olamadığı, EBA’nın özel yetenekli öğrenciler için geliştirilmesi gerektiğini

vurgulamışlardır. Bakan Selçuk'un yaptığı açıklamaya göre EBA, yeniden tüm öğrenciler için düzenlenmiş ve bütün öğrencilerin faydalanabileceği bir sistem haline geldi.

Yapılan çalışmada Tablo 1'de de belirtildiği gibi 19 kadın ve 16 erkek öğrenci olmak üzere toplam 35 farklı özel yetenekli lise öğrencisine görüşme uygulandı. Tablo 2'de de belirtildiği gibi bu öğrencilerden 10 kişi Fen Lisesine, 13 kişi Anadolu Lisesine, 2 kişi Sosyal Bilimler Lisesine, 4 kişi Anadolu İmam Hatip Lisesine ve 6 kişi de Özel Liseye devam etmektedir. Elde edilen verilere göre özel yetenekli öğrencilerin çoğunluğunun okuldan ilk kez uzak kalınan uzaktan eğitim sürecinde başlangıçta zorlandıkları sonrasında kendi öğrenme sorumluluklarını alarak kendi öğrenmelerini planladıkları ve planlamayı yaparken başka birinden yardım almaya ihtiyaç duymadıkları ortaya çıkmıştır. Bazı öğrenciler ilk defa geçilen bu süreçte panik olurken süreç içerisinde bu durumun geçeceğine inanmış ve kendi öğrenme sorumluluklarını almak için farklı yollar bulmuşlardır. Yüz yüze eğitime göre uzaktan eğitimde kullanılan kaynaklar çoğunlukla dijital uygulamalar, videolar ve akran öğretimi etkin olmuştur. Kimi öğrenciler ise okul kitaplarını kullanmaya devam etmiştir. Çoğu öğrenci zamanı etkili planlama konusunda kendilerini yakından tanıdıklarını düşünerek başka birinin yardımına ihtiyaç duymamışlardır. Kendi öğrenme sorumluluğunu alan özel yetenekli öğrenciler kendileri için öğrenme yolunu bulup en ben nasıl öğrenirim sorusunun cevabını bulmuşlardır.

Çok sayıda öğrenci kendileri için doğru öğrenme yolunu kendi yeteneklerinin farkında olarak belirleyebilmekteler. Öğrenme konusunda araştırma yapıp eksiklerini tamamlamak için bir kaynak bulabilmekteler. Sonuçlara bakıldığında yaratıcılık, öğrenme için motivasyon ve performansın üst düzeyde olduğu özel yetenekli öğrencilerde öz düzenleme kapasitesinin, öz kontrolün, öz denetimin de üst düzeyde olduğu görülmektedir.

Ülkemizi sanayi, teknoloji, bilim, sağlık, eğitim, savunma, İHA ve birçok alanda aydınlık yarınlara ulaştırmada etkin rol alacak özel yetenekli öğrencilerin ilk defa okuldan uzak kaldığı bu dönemde kendi öğrenmelerini düzenleme ve öz düzenlemelerinin üst düzeyde olduğu bu çalışmayla birlikte ilk kez ortaya çıkmıştır. Bu bireylerin eğitiminde rol alan üstün yetenekliler eğitim programına yeni ve ilk kez bir bakış kazandıracak bu çalışma önem taşımaktadır. Bireyde öz düzenleme becerilerinin kontrol edilmesi üst düzey bir biliştir. Özel yetenekli öğrencilerin bu bilişe sahip oldukları zor bir süreç olan pandemi döneminde okuldan uzakta bu çalışmayla ilk defa ortaya çıkarılmıştır. Bu becerinin verilen eğitim programı ile geliştirileceği göz önüne alınırsa kararsız kalan ve olumsuz yanıt veren öğrencilerin de öz düzenleme kapasitesinin geliştirilebilir olduğu söylenebilir. Bütün bu açılardan becerilerin ortaya çıkarılmasında bu çalışma hem başka akademik çalışmalara hem de MEB üstün yetenekli öğrencilerin eğitim programına ışık tutacaktır.

Araştırma sonuçlarından hareketle araştırmacılara ve program geliştirme uzmanlarına aşağıda yer alan öneriler getirilebilir:

Araştırmacılara öneriler;

Özel yetenekli öğrenciler ile ilgili araştırmalar sadece belli bir alandaki öğrenmelerle sınırlı kalmamalıdır. Bu öğrencilerin farklı yönleri de araştırmalarda ele alınmalıdır.

Başka bir araştırmada üst biliş beceriler ayrıntılı olarak ele alınabilir.

Öz denetim becerilerinin akademik başarı üzerine etkisi incelenebilir.

Eğitim programcılarına öneriler;

Özel yetenekli öğrencilerin eğitiminde uygulanan ÜYEP (üstün yeteneklilerin eğitimi programı) geliştirme çalışmalarına öz düzenleme becerileri entegre edilebilir.

Özel yeteneklilerin eğitiminde süreç boyunca öz düzenleme kapasitesini, öğrenmeyi düzenlemeyi, öz kontrolü, öz denetim becerilerini geliştirmeye yönelik eğitim etkinliklerine yer verilebilir.

Öğrencilerin öz düzenleme becerileri öğrenim süreci boyunca bir programla izlenebilir.

Kaynakça

- Bakioğlu A. ve Levent F. (2013). Üstün yeteneklilerin eğitiminde Türkiye için öneriler. *Üstün Yetenekli Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 31-44.
- Büyüköztürk, Ş.: Çakmak, E.; Akgün, Ö.; Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Yayınları.
- İhsanoğlu, E. (1999). *Osmanlı eğitim ve bilim müesseseleri*. Ekmeleddin İhsanoğlu (Editör), Osmanlı Medeniyeti Tarihi, Cilt 1.
- Karagöz, S. (2016). Cumhuriyet öncesi dönem Türkiye'ye psikolojik testlerin girişi üzerine bir inceleme. *OPUS – Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 6(10), 271-285.
- Karagöz, S.(2020). *Tarihsel Süreç İçinde Özel Eğitime Gereksinim Duyan Bireyler Açısından Çocuk Üniversitelerinin Düşünsel Temelleri ve Bazı Uygulamalar*. Türkiye'de Çocuk Üniversiteleri (Edit: Mustafa KILINÇ ve İlker KÖSTERELİOĞLU), Pegem Yayınları.
- Karagöz, S (2021). Evaluation of Distance Education: The Sample of Guidance and Counseling Students (Example of Aksaray University) . *The Universal Academic Research Journal* , 3 (1), 18-25. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tuara/issue/62346/919126>
- Kaplan, P. (2020). *Öz düzenleme becerileri nedir, çocuklara nasıl kazandırılır?* <http://www.pervinkaplan.com/detay/oz-duzenleme-becerileri-nedir-cocuklara-nasil-kazandirilir/11613>, Erişim tarihi. 15.04.2020.
- MEB(2013).*ÖzelYetenekliÖğrenci*.https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2013_11/25034903_zelyete-neklibireylerineitmistrategijiveuygulamaklavuzu.pdf Erişim tarihi: 20.12.2020
- MEB (2020). Bakan Selçuk, Koronavirüs'e Karşı Eğitim Alanında Alınan Tedbirleri Açıkladı. Retrieved from <https://www.meb.gov.tr/bakan-selcuk-koronaviruse-karsi-egitimalaninda-alinan-tedbirleri-acikladi/haber/20497/tr>, Erişim tarihi: 21.03.2021

CİNSİYETLER ARASI İTKİSEL (DÜRTÜSEL) SATIN ALMANIN FARKLILIKLARI ÜZERİNE NİTEL BİR ANALİZ: MODA SEKTÖRÜ TEMELİNDE BİR DEĞERLENDİRME

 Ayşe BİCAN ŞEN^a

 Aybeniz AKDENİZ AR^b

Öz

Son yıllarda yaşanan değişim ve gelişmelerle birlikte tüketici eğilimleri, satın alma alışkanlıkları ve davranışları değişmektedir. Sürekli yenilenen moda sektörünün öznesi tüketicidir ve bu sektör pazarlama dünyasında satın alma davranışlarını şekillendirmektedir. Günümüzde tüketiciler planlı satın almanın yanı sıra itkisel (dürtüsel) satın alma eylemleri de gerçekleştirmektedir. Bu süreçte demografik özelliklerin anlaşılması önemlidir. Bu çalışmanın amacı; itkisel satın alma davranışının moda sektörü üzerindeki etkilerini ele alarak, cinsiyetler arası farklılıklarının değerlendirilmesinde nitel bir bakış açısı ile ortaya koymaktır. Derinlemesine görüşme tekniği uygulanan çalışmada 5 kadın ve 5 erkek katılımcıya yer verilmiştir. Her iki cinsiyet için moda ürünlerine yönelik itkisel satın alma davranışı giyim ürünleri ve ayakkabı üzerinde gerçekleşmektedir. Sonuçlar bu moda ürünlerine yönelik, kadın ve erkek katılımcıların itkisel satın alma kararlarında istek ve ihtiyaç noktası, ürün kategorileri ile durumsal faktörler, mağaza atmosferi ve dışsal faktörler, satın alma sonrası yaşanan duygular bakımından birtakım benzerlik ve farklılıklar olduğunu göstermektedir. Ürünün görselliği ve renkleri, indirimler, mağazanın ortam kokusu, çalınan müzik, satış personelinin ilgisi ve vitrin tasarımı itkisel satın alma davranışını etkilemektedir. Ayrıca bu plansız satın alma eylemleri tüketicinin bildiği markalara ait ürünlere yönelik gerçekleşmektedir. Çalışma ile literatüre katkı sağlamak ve işletmelere pazarlama yönetimi alanında öneriler geliştirilerek rehber olunması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: İtkisel satın alma, Tüketici davranışı, Cinsiyet, Moda

A QUALITATIVE ANALYSIS ON THE DIFFERENCES OF IMPULSIVE BUYING INTER GENDERS: AN EVALUATION ON FASHION

Abstract

Related with recent changes and developments, consumer trends, purchasing habits and behaviour have been changing. Consumer is the subject of fashion sector renewed continuously and this sector shapes the

^a Doktora Öğr., Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, SBE, bicanayse@gmail.com

^b Doç. Dr., Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, İİBF, aar@bandirma.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 31.03.2021, Kabul Tarihi: 20.06.2021

purchasing habits in marketing field. Consumers have been purchasing impulsively besides planned buying nowadays. Within that period demographic specifications are important to be understood. Aim of this study is presenting a qualitative point of view on evaluation of gender differences discussing the effects of impulsive buying on fashion sector. 5 women and 5 men participants are included in this study, which is formed with depth interview. Impulsive buying behaviour to fashion products for both gender generally have been occurring for wearing products and shoes. Results show some similarities and differences on impulsive buying decision of men and women consumers to this fashion products in terms of shop atmosphere and external factors, product categories and situational factors, request and needs and feelings after shopping. Image and colour of product, smelling of shop, discounts, the music, interest of salesperson and window dressing also have effects on impulsive buying behaviour. Additionally these unplanned purchasing happens for the familiar brands by the consumers. It is aimed to contribute the literature and to guide the companies developing advices in marketing management field in this study.

Keywords: Impulsive buying, Consumer behavior, Gender, Fashion

Giriş

Son yıllarda pazar koşullarının giderek zorlaşması ve rekabetin artması ile birlikte işletmeler varlığını koruyabilme ve sürdürülebilirliğini yollarını aramaya başlamıştır. Bu süreçte tüketicilerin satın alma davranışlarının nedenlerinin belirlenip analiz edilmesi ve satın alma sonrası sürecin incelenip duruma uygun stratejiler geliştirilmesi başvurulan bir yöntem olmaktadır (Tüfekçi vd., 2015, s. 588). Pazarlama alanında tüketici davranışı konusu dinamik bir süreç olma özelliği taşımakta ve aynı zamanda karmaşık bir yapının varlığını ifade etmektedir.

Günlük yaşamda satın alma faaliyetlerini gerçekleştiren tüketiciler kimi zaman planlı kimi zaman ise anlık satın alma davranışlarında bulunmaktadır. Bu davranışlarda ihtiyaçların oluşmasından ziyade, satın alma eylemlerinde anlık karar veren bir tüketici profili ortaya çıkmıştır. Günümüzde bu tüketici profilinin değişim göstermesiyle tüketici davranışları konusu farklı boyutlara taşınmaktadır. Dolayısıyla bu alanda belirlenen stratejiler ile hem pazarlama uygulamaları yeniden şekillenmekte hem de akademik alanda günden güne önemi gittikçe artan bir konu haline dönüşmektedir.

İçinde bulunduğumuz süreç yaşanan yoğun rekabet, değişen ve artan müşteri beklentileri sebebiyle pazarlama dünyasını farklı bakış açılarını benimsemeye yönlendirmektedir. Pazarlama yöneticileri özellikle istek ve ihtiyaçların karşılanması ve üst düzey bir başarının yakalanması noktasında müşteri tercihlerinin üzerine odaklanmaktadır (Gandhi, 2020, s. 42). Pazar rekabetinin yüksek olduğu ve işletmelerin farklı pazarlama uygulamaları gerçekleştirdiği günümüz piyasa koşullarında tüketim malları üzerinde ani satın almanın teşvik edilmesi güçlü bir rekabet avantajı haline gelmektedir (Virvilaite vd., 2009, s.101). Özellikle son yıllarda moda ürünleri ve endüstrisi, araştırmacıların ilgisini çekmeye devam etmekte ve oldukça rekabetçi bir yapıda olması nedeniyle günümüz çalışma konularının odak noktasını oluşturabilmektedir.

Cinsiyet değişkeni, pazarlama alanında oldukça sık başvurulan en yaygın bölümlendirme ölçütlerinden birisidir (Putrevu, 2001, s. 1). İtkisel (dürtüsel) satın alma konusunda gerçekleştirilen

çalışmalarda demografik unsurlar içerisinde yer alan cinsiyet, diğer demografik değişkenlere kıyasla plansız ve ani olan satın alma davranışlarında bir adım daha öne çıkmaktadır (Özgüven Tayfun, 2015, s.93). Bu çalışma, itkisel satın alma faaliyetlerini moda sektörünü ele alarak, cinsiyetler arası farklılıkların değerlendirilmesini nitel bir bakış açısı ile ortaya koymayı amaçlamaktadır.

A. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. İtkisel Satın Alma Kavramı

Tüketici davranışı heterojen ve çok katmanlı yapısı sebebiyle pazarlamanın en karmaşık konusu olarak nitelendirilmektedir. Pazarlama alanındaki potansiyeli ve tüketici davranışlarının değerlendirilmesi noktasında ise itkisel satın alma önemli bir araştırma konusudur (Gandhi, 2020, s. 42). İtkisel satın alma kavramı ile ilgili birçok tanım yapıldığı ve tanımların çok eski tarihlere dayandığını ifade etmek mümkündür. Bu konuda Stern'in (1962) planlı, saf / tamamen, hatırlatıcı ve öneriyle yapılan itkisel satın alma davranışlarını dört başlıkla konumlandığı çalışması en eski çalışmalardan birisidir. Sonrasında Rook (1987) bu kavramı daha da geliştirerek itkisel satın almanın bir tüketicide ani olarak ortaya çıkan, genellikle güçlü ve ısrarlı bir satın alma dürtüsünün yaşanmasıyla gerçekleşen bir durum olduğunu ifade etmiştir. Dış uyaranların itkisel satın alma kavramına etkisini öneren ilk kişi olan Applebaum (1951) yaptığı tanımlamada yalnızca promosyon ve uyarıcıları dikkate aldığı için oldukça dar bir değerlendirmede bulunmuştur. Piron (1991) bu kavramı daha ayrıntılı olarak açıklamış, satın almanın planlı olmadan bir uyarıcıya maruz kalınarak gerçekleştiğini ve yerinde karar verme anlayışına dayandığını ifade etmiştir. Hoch ve Loewenstein (1991) yaptığı çalışmada itkisel satın almayı "tüketicilerin bir ürünü ivedilikle satın almak için ani, genellikle güçlü ve ısrarlı bir dürtü yaşanması durumu açığa çıkan satın alma faaliyeti" olarak tanımlamış, satın alma dürtüsünün hedonik açıdan karmaşık olduğunu ve duygusal çatışmayı tetikleyebileceğini belirtmiştir.

Genel bir ifadeyle itkisel satın alma çevredeki bir uyarıcıya tepki olarak fazla düşünmeden, planlanmadan, yerinde yapılan bir satın alma faaliyeti olarak tanımlanmıştır. Bu kavram ayrıca satın alma işleminden sonra duygusal ve bilişsel bir tepki gerektirmesi gibi unsurları dikkate aldığından bütünsel bir yapıya hitap etmektedir (Wadera & Sharma, 2019, s. 58). Özetle, yapılan tanımlar itkisel satın almanın karmaşık duygusal doğasını vurgulamaktadır ve bu satın alma davranışına göre tüketici satın alma eylemini gerçekleştirmeden önce neleri satın alacağını kararlaştırmamıştır (Tendai & Crispin, 2009; Sofi & Nika, 2017).

2. İtkisel Satın Alma'nın Türleri

Rana ve Tirthani (2012) itkisel satın almanın tüketicinin mağazada bir ürün gördüğünde o ürüne sahip olabilmek için güçlü bir dürtünün oluşması ile çok az veya hiç düşünmeden satın alması durumunda gerçekleştiğini ifade etmektedir. Virvilaite ve arkadaşlarının (2009) yaptığı bir çalışmada bu kavramın, tüketicinin rasyonel karar verme modeline karşılık gelmediğine, ihtiyaç ortaya çıktığında tüketicinin dürtüsel olarak satın alıp alternatifler için arama yapmadığına dikkat çekilmektedir. Yine bu konuda Clover (1950) itkisel satın almayı birçok türün bir karışımı olarak değerlendirmektedir. Stern (1962) ise bu satın alma davranışının ekonomik, benlik, zaman, mekan ve kültürel unsurlar tarafından

etkilendiğini ifade ederek dört farklı türün varlığından bahsetmektedir (Villi & Kayabaşı, 2013, s. 48; Özgüven Tayfun, 2015, s. 88; Madhavaram & Laverie, 2004, s. 59):

- **Tamamen itkisel satın alma:** Bu satın alma türünde normal bir satın alma modelini ve eylemini bozan bir yenilik söz konusudur. Tüketici normal satın alma faaliyetinin dışında bir davranış göstermektedir.
- **Hatırlatıcı itkisel satın alma:** Bu satın alma türünde ise tüketici ürüne dair bir bilgiye sahiptir. Ürünün görülmesi ve hatırlanmasıyla birlikte, o ürüne dair evdeki stoğun azaldığı ya da bittiğinin akla gelmesi sonucunda bu satın alma oluşmaktadır. Çoğunlukla tüketicinin ihtiyacı olduğu ancak alışveriş listesine eklemeyi unutup görünce hatırlaması sonucu gerçekleştirdiği satın alma eylemidir.
- **Öneriyle yapılan itkisel satın alma:** Tüketici bir ürünü ilk kez gördüğünde ve o ürüne dair ihtiyacı görselleştirdiğinde ortaya çıkmaktadır. Bu satın alma türünde ürüne dair değerlendirmeler satış noktasında gerçekleşmektedir. Öncesinde hissedilmeyen bir ihtiyacı tatmin eden bir ürünle karşılaşıldığında duygulardan ziyade, rasyonel veya fonksiyonel tarafın ağır bastığı bir durum söz konusudur.
- **Planlı yapılan itkisel satın alma:** Tüketicinin belirli bir ürün veya markayı satın alma kararı ile gittiği halde özel fiyat teklifleri, kupon ve benzeri fırsatlar sunulması durumunda diğer markaların çekiciliğine odaklanması ile ortaya çıkan bir satın alma türüdür. Çoğu zaman bu satın alma eylemi tüketicinin bir alışveriş merkezini dolaştığı esnada kendini göstermekte ve sunulan fırsatlardan etkilenilmesi ile satış noktasında o an içerisinde gerçekleşmektedir.

Genel bir ifadeyle itkisel satın alma davranışına istinaden tüketiciler kendilerini cezbeden bir ürünün yeniliğine bağlı olarak ürünleri satın aldıklarında, bu eylemin arkasındaki sebep “sadece o ürüne sahip olmak” şeklinde olursa tamamen itkisel satın alma davranışı ortaya çıkmaktadır. Tüketicilerin bir ürüne ihtiyaç duyduklarının aniden fark edilmesiyle birlikte ürünü gördüklerinde ve satın aldıklarında bu tür bir satın alma davranışı hatırlatıcı itkisel satın alma olarak ayırt edilmektedir. Öneriyle yapılan ve hatırlatıcı itkisel satın alma eylemine yönelik bu iki davranış arasındaki fark; tüketicilerin ürün hakkında önceden bilgi sahibi olmadıklarında ve ürünü gördüklerinde beklenmedik bir şekilde ihtiyaç duyduğunda öneriyle yapılan satın almanın gerçekleşmesi şeklinde açıklanabilir. Konuya dair Stern (1962)'in itkisel satın alma davranışı konusundaki görüşü tüketicilerin belirli bir ürünü satın almayı planlamadığı, bunun yerine ürünü promosyon gibi belirli avantajlar nedeniyle satın aldığı planlı itkisel satın alma davranışının akıllı alışveriş olarak adlandırılabilceği Nesbitt'in görüşüne benzemektedir (Pradipto vd., 2016).

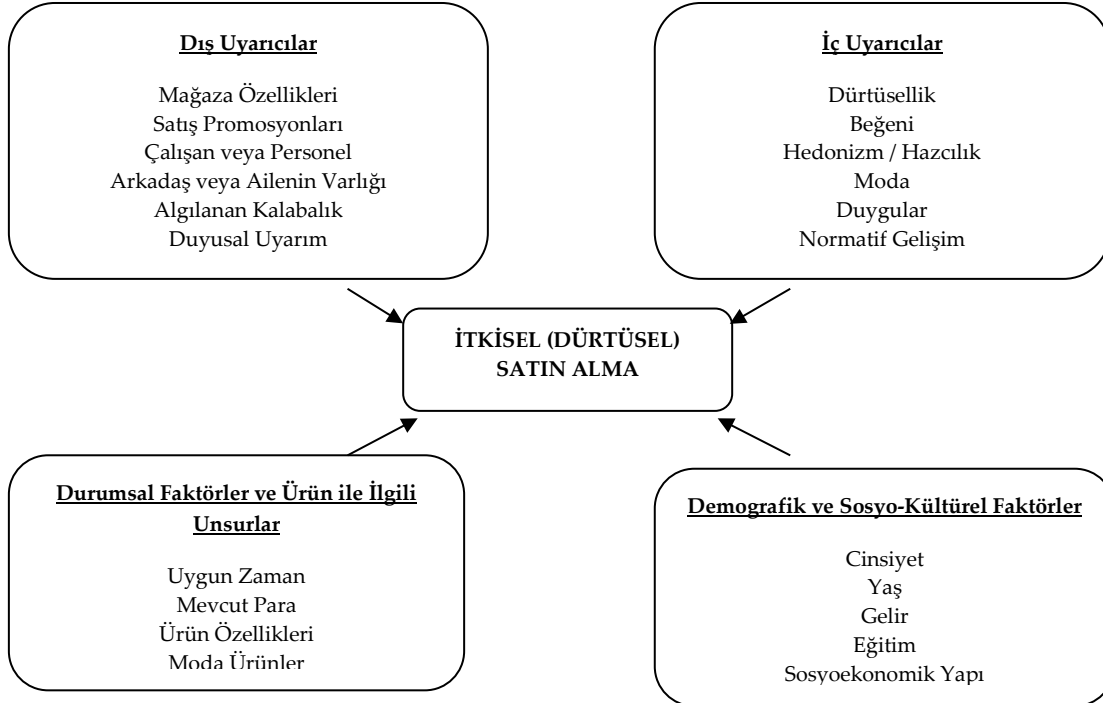
3. İtkisel Satın Alma Davranışını Etkileyen Faktörler

Tüketici davranışı ve pazarlama araştırmaları konusunda itkisel satın almayı etkileyen ortak faktörlerin belirlenmesi önem arz etmektedir. Söz konusu bu faktörleri tüketicilerin ve satın alma ortamının özellikleri, durumsal faktörler ve ürünlerin özellikleri şeklinde gruplamak mümkündür (Virvilaite vd., 2009):

- Tüketicilerin özellikleri (yaş, cinsiyet, kültür, ruh hali, içgüdüsel satın alma eğilimi...),
- Satın alma ortamının özellikleri (mağaza ortamı, mağaza atmosferi, mağaza çalışanı / personel...),
- Durumsal faktörler (zaman, ürün incelemeleri ve sağlanan kolaylıklar, referans grupları...),
- Ürünlerin özellikleri (ürün kategorileri, ürünün taşıdığı sembolik anlam, fiyatlar...) olmak üzere dört grupta incelenebilir.

Tüfekçi ve arkadaşları (2015) çalışmasında moda alanındaki içgüdüsel satın alma davranışına etki eden faktörleri kıtık algısı, perakendecilere yönelik tutum ve düşük fiyat algısı olarak sıralamış, tüketicide oluşan aciliyet duygusunun dürtüsel nitelikli satın alma davranışını etkilediğini ifade etmiştir. Kacen ve Lee (2002) itkisel satın almanın kültürel faktörler ile şekillendiği üzerinde durmaktadır. Rook'un (1987) belirttiği gibi satın alma dürtülerinin doğası gereği büyük ölçüde evrensel olduğu varsayılır ancak yerel pazar koşulları, çeşitli kültürel güç ve değişimlerin tüketicileri etkilediği gerçeği de göz ardı edilmemelidir. Bu sonuca istinaden kültürün, itkisel satın alma davranışı üzerinde etkisi olduğu görülürken kültürel farklılıkların tüketici davranışlarını analiz ederken dikkate alınmasının gerekliliği üzerinde durulmaktadır.

Muruganatham ve Bhakat'ın (2013) son yıllarda tüketici davranışlarına yönelik araştırmalarda temel olarak farklı ülkelerde itkisel satın almaya neden olan faktörlerin belirlenmesine odaklanıldığını dile getirmektedir. Bu açıdan, gelişmekte olan ekonomiler ile gelişmiş ekonomiler karşılaştırıldığında mevcut kültürel farklılıklar sebebiyle harcanabilir gelir, yaşam tarzı gibi etkenler göz önüne alındığında dürtüsel satın alma alışkanlıklarının incelenmesi büyük önem taşımaktadır. İtkisel satın almayı etkileyen faktörler Şekil 1'de ayrıntılı olarak kategorize edilmiştir:

Şekil 1. İtkisel satın alma davranışını etkileyen farklı faktörler (Muruganatham & Bhakat, 2013, s. 156)

Şekil 1’de yer aldığı üzere itkisel satın almayı dış uyarıcılar, iç uyarıcılar, durumsal faktörler ve ürün ile ilgili unsurlar, demografik ve sosyo-kültürel faktörler olmak üzere dört ana başlık üzerinden pek çok faktörün etkilediği görülmektedir. Dürtüsel satın almanın analiz edilmesi noktasında yapılan bu sınıflandırma ile karmaşık bir yapıya sahip olan tüketici davranışlarının anlaşılması konusunda yorumlamalarda bulunmak muhtemeldir. Kaldı ki, moda sektörü söz konusu alanın komplike olması sebebiyle bazı zorlukların varlığını gündeme getirmektedir. Ancak günümüzde büyüyen bir pazar olarak ve moda ile giyim ürünlerine olan talep doğrultusunda, işletmelerin belirleyeceği doğru strateji ve uygulamalarla tüketicilerin itkisel satın alma davranışlarına yanıt verilebileceği ifade edilmektedir (Gandhi, 2020, s. 49).

4. Moda Sektörü ve İtkisel Satın Alma

Moda, tüketicilerin sosyalleşebilmek adına taklit ettikleri sosyal bir davranıştır. Günümüzde modaya olan ilgi giderek artmış ve moda önemli bir ekonomik güç haline gelmiştir. Söz konusu bu sektör pazarlama dünyasında bireylerin satın alma davranışları üzerinde de önemli bir etkiye sahiptir. (Alagöz, 2009,s. 535).

Tüketicilerin modaya olan bakış açıları sahip oldukları yaşam tarzı ile ilgilidir. Özellikle giyim, aksesuar gibi görünürlüğü yüksek olan ürünler tüketicilerin kendilerini ifade etme biçimi olarak yansımakta ve yaşam tarzlarının bir göstergesi olmaktadır (Bilgen Kocatürk, 2017, s. 73). Dolayısıyla moda, günümüz tüketicilerinin ilgilendiği vazgeçilmez ilgi alanlarından biri haline gelmektedir. Pazarlama alanında moda ürünlerine yönelik gerçekleştirilen satın alma faaliyetleri ise bu noktada hem araştırmacılar hem de uygulayıcılar için önem arz etmektedir.

Moda ürünlerinin anlık satın alma eylemini teşvik etmesinde tüketiciler için pozitif ruh hali yaratan bir mağaza atmosferinin sunumu dürtüsel satın almayı tetikleyebilir. Satın alma noktasında kullanılan renkler, ürün teşhirleri, mağaza tasarımı gibi uygulamalarla bir üründen daha fazlasıyla ilgilenen tüketiciler için hoş bir deneyim yaratılabilir (Joo Park vd., 2006, s.442). Ayrıca, tüketicilerin anlık satın alma faaliyetlerinin anlaşılmasında ürün nitelikleri ve özellikleri dikkate alınmalıdır. Dittmar ve arkadaşlarının (1995) on üç tüketim ürününü ele aldığı çalışmasında giyim anlık olarak satın alınması en muhtemel ürünler listesinin başlarında yer almıştır. Giyim ürünlerinin temel iki işlevi bulunmaktadır. İlki, tüketicinin giyinmeye dair temel ihtiyacına hizmet etmesidir. Diğer bir işlev ise sürekli değişen ve yenilenen bir tüketim yaratmasıdır ki, bu durum “moda” anlayışını ortaya çıkarmaktadır ve dürtüsel satın almayı yaratmaktadır (Chen, 2008, s.75-76).

Han ve arkadaşları (1991) moda odaklı itkisel satın almanın tüketicinin bir ürünü yeni bir stil ya da tasarım olarak değerlendirip söz konusu ürünü satın almaya karar verdiğinde gerçekleştiğini ifade etmektedir. Bu tanım Stern (1962) tarafından öneriyle yapılan satın alma olarak adlandırılmakla birlikte, tüketici yeni bir ürün görüp satın aldığı anda gerçekleşir ve yeni bir ürün alma önerisiyle motive edilir. Bu satın alma türü, bir tüketicinin yenilikçi bir tasarım, giyim tarzının yeniliği veya modaya uygunluğu konusundaki farkındalığını göstermektedir. Bu doğrultuda günümüz tüketicileri ihtiyaç duyduklarından çok, istedikleri şey konusunda farklılaşabilmektedir (Han vd., 1991).

5. Literatür İncelemesi

İtkisel satın alma ve tüketici davranışları ekseninde alan yazındaki çalışmalar değerlendirildiğinde, 1980'li yılların sonunda bu konuyla ilgili çok daha net ve kesin bir bakış açısıyla araştırma ve tartışmaların yapılmaya başlandığı söylenebilir (Yiğit & Yiğit, 2020). Rook (1987) mevcut konuya yönelik değerlendirmesinde dürtüsel satın almanın bir dizi özellik sergileyen bir kavram olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca karşı konulmaz bir güç hissi, ürünün hemen satın alınmak istenmesi, satın alma işleminden sonra olumsuz sonuçların görmezden gelinmesi, heyecan, kontrol ve hoşgörü arasındaki çatışma gibi unsurların bu yapıyı şekillendirdiğini vurgulamaktadır. Dürtüsel satın alma kararlarına güçlü duygular eşlik etmektedir ve bu satın alma faaliyetleri tüketicinin satın alma işlemini gerçekleştireceği ortama girdikten sonra verdiği kararlar neticesinde ortaya çıkmaktadır (Weinberg & Gottwald, 1982).

Putra ve arkadaşları (2017) Endonezya'daki bir alışveriş merkezinin tüketicisi olan katılımcılarla gerçekleştirdiği çalışmada ürün özelliklerinin önemli ve olumlu bir etki yarattığının, alışveriş merkezi tüketicilerinin % 58,6'ya varan oranda dürtüsel davrandığının sonucuna ulaşmıştır. Duygusal tatmin ve modayla ilgilenim itkisel satın alma davranışının önemli yordayıcıları olarak belirlenmiştir. Tüketicilerin özellikle duygusal yanına seslenebilmenin mümkün olmasıyla birlikte, moda ve giyim alışverişlerinde dürtüsel satın alma fırsatlarının yaratılabileceği ifade edilmektedir (Dhurup, 2014).

Dittmar ve arkadaşları (1995) çalışmada öz kimliğin özellikle erkekler için, sosyal kimliğin ise kadınlar için önemli olduğunun altını çizmektedir. İtkisel satın alma modelinde genel hatlarla kompülsif alışveriş yapanların ağırlıklı olarak kadınlar olduğu belirtilmiştir. Plansız satın alma davranışlarında bu satın alma tarzı yalnızca kadınları etkilememekle birlikte, erkeklerden daha fazla kadınlar üzerinde bir etki yarattığı gözlemlenmektedir. Ayrıca anlık satın alma davranışı ile cinsiyet arasındaki ilişkinin özellikle sosyal yapının tanımlanması açısından daha kapsamlı bir şekilde araştırılmasının gerekliliği üzerinde durulmaktadır (Faber & O'Guinn, 1992). Kaldı ki moda kavramı, bireylerin zevklerini ve değerlerini toplumdaki diğer bireylere sunan bir tüketim davranışını içermekle birlikte, belirli bir zamanda bir grup insan tarafından kabul edilen ve sosyal kimliği ifade eden, farklılık ve ayrımı gündeme getiren bir nitelik taşımaktadır (Gronow, 1997).

İtkisel satın alma eylemlerinde bu satın alma eğiliminin demografik özelliklere göre farklılık gösterdiği, bu özellikler arasından ise medeni durum dışında cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, meslek grubu, gelir düzeyi gibi unsurlarda anlık satın alma eğiliminin farklılaştığı ifade edilmektedir (Türk, 2018). Barakat (2019)'ın araştırması tüketicilerin kişisel özellikleri, durumsal değişkenler, demografik özellikler ile kredi kartı kullanımı, uygun zaman, alışveriş keyfi ve dürtüsel satın alma eğilimi arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu sonucunu yaratmıştır. Yine, mağazanın satış promosyonları ve dürtüsel satın alma eğilimi arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu görülmüştür. Kadın tüketicilerin dürtüsel satın alma eğiliminin erkek tüketicilere göre daha fazla olduğu, genç tüketicilerin daha fazla dürtüsel satın alma eğilimi gösterdiği belirtilmiştir. Ayrıca, yüksek gelirli tüketicilerin düşük gelirli tüketicilere göre dürtüsel satın alma eğiliminin daha fazla olduğu görülmektedir. Rana ve Tirthani (2012) Hint tüketicilerin katılımı ile gerçekleştirdiği çalışmada, tüketicilerin eğitim ve gelirlerinin cinsiyete göre itkisel satın alma davranışını etkileme olasılığının daha yüksek olduğuna dikkat çekmektedir. Yine,

demografik değişkenlere ilişkin olarak Nadeem ve arkadaşları araştırmasında (2017) cinsiyet, eğitim ve yaşın dürtüsel satın alma davranışı üzerinde önemli etkisi olduğu sonucuna varmıştır. Ayrıca, tüketicinin duygusal zekasının itkisel satın alma ve bireyin yaşı, cinsiyeti ve eğitim düzeyi üzerinde önemli bir etki yarattığı da vurgulanmaktadır.

İtkisel satın alma ile cinsiyet temelli çalışmalarda kadınlar beğenilmek için daha fazla istek duyma eğilimindedir. Bu duruma istinaden genellikle moda ve güzellikle ilgili ürünleri dürtüsel olarak satın almaktadır (Chen-Yu & Seock, 2002). Özellikle kozmetik ürünlerinde kadınların dürtüsel satın alma davranışlarının değerlendirilmesinde mağaza atmosferi ile birlikte arkadaş çevresi, duygusal durum ve promosyonların bu satın almayı etkilediği ifade edilmektedir (Villi & Kayabaşı, 2013). Moda sektörü ile ilgili Pentecost ve Andrews (2010)'un değerlendirmesi, kadınların moda ürünleri için dürtüsel satın almaya eğilim gösterdiği yönündedir. Ayrıca, erkeklerin kadınlar kadar sık alışveriş yapmasa da, yaptıklarında daha fazla para harcama ihtimalinin yüksek olduğu belirtilmiştir. Yine moda endüstrisinde dürtüsel satın alma davranışı temelinde genel mağaza ortamı ve düşük fiyatların önemli bir rol oynadığı görülmekle birlikte, erkeklerin kadınlara kıyasla daha dürtüsel olarak alışveriş yapma eğiliminde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tüketicilerin özellikle ayakkabı ve giyim ürünlerine karşı olumlu bir dürtü davranışı gösterdiği dikkat çekmekte, indirim ise önemli bir etken olarak değerlendirilmektedir (Gandhi, 2020). Benzer şekilde, moda ve giyimde sunulan promosyon teklifleri, indirimler ve fırsatlar ile tüketicinin göz gezdirme etkinliği arasında önemli bir ilişki olduğu görülmektedir. Satın alma eylemi esnasında göz atma sürecinin dürtüsel satın alma olasılığını artıran bir istek uyandırdığına dikkat çekilerek, tüketicilerin ürünlere göz atarken ne kadar çok zaman harcarsa daha çok çeşit ürün satın alma dürtüsü hissedebileceği üzerinde durulmaktadır (Wadera & Sharma, 2019).

Karahan ve Şahin (2020) mağaza ortamının (koku, ışık, satış personeli, müzik ve vitrin) ve satın alma eğiliminin anlık satın alma davranışı üzerindeki rolünü değerlendirdiği çalışmasında özellikle vitrin düzenlemesinin ve müziğin anlık satın alma davranışını etkilediğini tespit etmiştir. Benzer bir çalışma ile Badgaiyan ve Verma (2015) mağaza müziği dışında seçilen tüm durumsal değişkenlerin dürtüsel satın alma davranışını önemli ölçüde etkilediğini ifade etmiştir. Ayrıca para mevcudiyeti, arkadaş, mağaza çalışanı ve kredi kartı kullanımı ile dürtüsel satın alma davranışı arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunduğu görülmüştür. Cinsiyetin dürtüsel satın alma davranışını etkilemediğini, yaşın ise bu satın alma davranışı ile anlamlı ve negatif bir ilişkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır.

Tendai ve Crispen (2009) fiyat ve kupon gibi ekonomik yapıdaki faktörlerin arka plan müziği ve koku gibi atmosferik faktörlere göre dürtüsel satın almayı etkileme olasılığının daha yüksek olduğunu ifade etmiştir. İtkisel satın alma davranışında mağaza ortamının yarattığı etki erkek ve kadın tüketicilerde farklı anlamlar barındırmaktadır. Kadın tüketicilerin erkek tüketicilere göre doğası gereği oldukça materyalist oldukları ve cazip olarak değerlendirilen bir mağaza ortamından oldukça motive oldukları için itkisel satın alma davranışları sergiledikleri görülmektedir (Atulkar & Kesari, 2018). Son derece teşvik edici ve hoş bir mağaza ortamı satın alma dürtüsünü arttırmakla birlikte Mattila ve Wirtz (2008)'in ifade ettiği gibi heyecan verici olarak algılanan mağaza atmosferinin planlanmamış satın alma davranışı üzerinde olumlu etkisi mevcuttur. Foroughi ve arkadaşları (2013) bir mağazanın fiziksel

uyarıcılarının ve ortamının tüketicide olumlu bir ruh hali yaratmasına ve itkisel satın alma eğilimini tetikleyebileceğine dikkat çekmiştir. Bu sayede hedef kitleye yönelik sunum ve konseptlerin uyarlanarak daha fazla satın alma dürtüsünün yaratılması ile satışların artabileceği vurgulanmaktadır.

Kadınların erkeklere göre marka bağlılığının, hedonik ve plansız satın alma eğilimlerinin daha yüksek olduğu Tifferet ve Herstein (2012)'in çalışmasında değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda, kadın tüketiciler için yüksek kaliteli markaların teşvik edilmesi, mağazalarda duyuşsal unsurların vurgulanması, ürünlerin dokunsal ve görsel olarak deneyimlenmesi gibi bazı önemli ipuçları elde edilmiştir. Zia ve arkadaşları (2018) kadınların dürtüsel satın almaya daha meyilli olduklarını ifade ederek satışların artırılabilmesi adına kadın tüketicilerin kültürel yönlerinin ve alışveriş eğilimlerinin anlaşılabilmesinin gerekliliğine dikkat çekmektedir. Kültürlerarası nitelik taşıyan farklı bir bakış açısıyla Türkiye ve Almanya'daki üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirilen çalışmada, öğrencilerin giyim alışverişlerinde içgüdüsel satın alma eğilimlerini etkileyen faktörler arasında benzerlik ve farklılıklar olduğu sonuçlara yansımıştır (Tuzcu & Büyüker İşler, 2018).

Szczepaniak (2015) Türkiye'deki genç yetişkinler arasındaki moda tüketici profillerini belirlediği çalışmasında dört yapının varlığını ortaya koymuştur. Bu dört yapı moda bağlılığı, moda yenilikçiliği, moda yoluyla kendini ifade etme ve dürtüsel satın almadır. Tüketici gruplarının belirlenmesinde ise "kayıtsız, dikkatli / tedbirli yenilikçiler ve meraklı" şeklinde üç küme belirlenmiştir. Bu çalışma ile moda alanında Türk şirketlerin pazarlama yöneticilerinin yanı sıra, portföyünü Türkiye'ye genişletmek isteyen uluslararası şirketler için bazı ipuçlarının sağlanması da hedeflenmiştir.

Turizm ve konaklama sektörü ile ilgili olarak Boz ve Koç (2018) çalışmasında, para ve zaman müsaitliğinin tüketicileri itkisel olarak tatil paketi satın alma eğilimine yönlendirdiği sonucuna ulaşmıştır. Boz (2019) bir başka çalışmasında tüketicilerin içinde bulunduğu duygudurum düzeyi ile itkisel ve takıntılı satın alma davranışı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin bulunmadığını ifade etmiştir. Ancak, takıntılı satın alma davranışından sonra tüketicilerin daha çok satın alma sonrası pişmanlık yaşadığı sonuçlarda görülürken, takıntılı, itkisel ve hazcı satın alma davranışlarından sonra tüketicilerin satın alma eylemi sonrasında pişmanlık yaşamadığı görülmektedir.

B. YÖNTEM

1. Araştırmanın Problemi

İtkisel satın alma davranışının moda ürünleri ve sektörü üzerinde cinsiyetler arasında nasıl bir farklılığa sahip olduğu, kadın ve erkek tüketicilerin satın alma eylemlerini nasıl şekillendirdiği araştırmanın problemini oluşturmaktadır. Çalışma konusuna dair yapılan literatür taraması ve araştırma sorusuna istinaden mevcut araştırmanın soruları aşağıdaki şekilde hazırlanmıştır:

- 1- İtkisel satın alma davranışı moda endüstrisinde kadın ve erkek tüketiciler arasında nasıl farklılıklar göstermektedir?
- 2- İtkisel satın alma davranışını etkileyen faktörler cinsiyetler arasında nasıl bir farklılığa sahiptir?
- 3- İtkisel satın alma moda alanında farklı ürün kategorilerine yönelik nasıl bir etki yaratmaktadır?

- 4- İtkisel satın alma faaliyetleri sonrasında kadın ve erkek tüketiciler nasıl bir davranış sergilemektedir?

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Demografik değişkenlerin itkisel satın alma eylemi üzerinde etkisi olduğu literatür incelemesinde yapılan çalışmalarla desteklenmiştir. Bu çalışmada, cinsiyetler arası olmak üzere kadın ve erkek tüketicilerin itkisel satın alma davranışları farklılıklarının moda sektörü temelinde değerlendirilmesinde nitel yöntem kullanımıyla katılımcı iç görüşlerinin yorumlanması amaçlanmıştır.

Çalışmanın yapılan literatür taraması ve araştırmada elde edilen veriler ışığında alan yazına ve pazarlama yöneticilerine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Belirlenecek olan stratejilerde kadın ve erkek tüketicilerin moda alanında itkisel satın alma eylemlerine yönelik nasıl bir satın alma davranışı gösterdiği benzerlik ve farklılıklar temelinde karşılaştırma yapılmasına olanak sağlayacak ve tüketici davranışının cinsiyet değişkeni ekseninde nasıl şekillendiğiyle ilgili yeni bir bakış açısı sunacaktır.

3. Araştırmanın Deseni ve Örneklemin Belirlenmesi

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Genel hatlarıyla nitel araştırma kavramını “gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma” şeklinde tanımlamak mümkündür (Yıldırım & Şimşek, 2008, s.39). Nitel yöntemler derin ve ayrıntılı konularda çalışmaya imkan sunmakta, özellikle keşfetmeye, meydana çıkarmaya ve tümevarımsal mantığa yönelmektedir (Patton, 2018, s.56). Araştırmanın deseninde ise, fenomenolojik yaklaşım benimsenmiştir. Fenomenolojinin amacı insan deneyimini anlamaktır. Fenomenoloji, insanların belirli bir fenomen veya kavramla ilgili anlayışlarını, duygularını, bakış açıları ve algılarını ifade etmelerini sağlayan ve bu fenomeni nasıl deneyimlediklerini tanımlamak için kullanılan nitel bir araştırma yöntemidir (Tekindal & Uğuz Arsu, 2020, s.156).

Araştırmanın evrenini Bursa ilinde ikamet eden tüketiciler oluşturmaktadır. Örneklemin belirlenmesinde katılımcılara daha kolay ve daha kısa zamanda irtibata geçilebilmesi hedeflendiğinden rastgele amaçlı örneklem tekniğine yer verilmiştir. Katılımcıların oluşturulmasında özellikle moda alanında sık sık planlı olmayan satın alma davranışında bulunan ve satın alma eyleminde beğeniye ön planda tutan tüketicilere yer verilmiştir. Çalışmanın örneklemini 5 kadın ve 5 erkek tüketici olmak üzere toplam 10 katılımcı oluşturmaktadır.

4. Verilerin Toplanması

Çalışmanın verileri nitel veri toplama tekniklerinden biri olan yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği ile elde edilmiştir. Katılımcılarla görüşme sırasında öncesinde hazırlanan Görüşme Formu kullanılmıştır. Görüşme sırasında katılımcılara araştırma problemi ve çalışmanın amacı doğrultusunda oluşturulan 9 soru yöneltilmiştir. Katılımcılarla bir kez görüşme yapılmış olup, görüşmenin başlamasından önce uygun oldukları saat ve günün belirlenmesi için iletişime geçilmiştir. Yapılan görüşmeler her katılımcı için farklılık göstermekle birlikte yaklaşık olarak 45 dakika ve 1 saat aralığında gerçekleştirilmiştir. Araştırmada derinlemesine görüşme tekniğine yer verilmiştir. Derinlemesine

görüşme araştırılan konunun bütün boyutlarını kapsayan, daha çok açık uçlu soruların sorulduğu ve detaylı cevapların alınmasına imkan veren, yüz yüze, birebir görüşülerek bilgi toplanmasına olanak tanıyan bir veri toplama tekniğidir. Karşıdaki kişinin duygu, bilgi, tecrübe ve gözlemlerine görüşme yoluyla ulaşılmaktadır. Derinlemesine görüşme nitel yöntemde özel bir yere sahiptir ve nitel yöntemin en güçlü tekniklerinden biridir (Tekin, 2006, s. 101). Verilerin görüşmeler yoluyla elde edilmiş olması ve niteliksel olarak analiz edilmiş olması, araştırma kapsamında kendileriyle görüşülen kişilerin gerçek düşüncelerinin derinlemesine incelenmesine olanak vermiştir (Yıldırım, 2011, s. 193). Katılımcılara görüşme öncesinde çalışmaya dair konu ve amaç ile ilgili bir bilgilendirme yapılmıştır. Görüşmeler ise yüz yüze ve online nitelikte yapılmış olup, tamamen gönüllülük esasına dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Görüşme süresince katılımcılarla gerçekleştirilen konuşmalarda sesli kayıt sistemine yer verilmiştir ve açık uçlu soruların yönlendirilmesiyle gerekli görülen yerlerde notlar tutulup, sonrasında raporlanmıştır.

5. Görüşme Soruları

Çalışmada ifade edildiği gibi veri toplama yöntemi olarak açık uçlu soruları içeren, yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Görüşmeyi yapan kişi, katılımcının yanıtlarından hareket ederek soracağı soruları daha da açarak yanıtların daha ayrıntılı bir şekilde alınabilmesi imkanını sağlayabilir (Büyüköztürk vd., 2010). Çalışmada yapılan literatür incelemesi ve araştırmanın amacı doğrultusunda katılımcılara yöneltilen açık uçlu sorular aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur:

- Satın alma dürtüsünü tanımlayabilir misiniz? Planlı satın almadan farklı mıdır?
- Dürtüsel satın almanın tipik özellikleri var mıdır? Tipik bir dürtüsel satın alma olayını tanımlayabilir misiniz?
- Moda ürünlerine yönelik satın alma faaliyetlerinizde dürtüyle bir ürün satın aldığınızı düşünüyor musunuz? Hangi moda ürünlerinde dürtüsel bir satın alma işlemi gerçekleştirirsiniz?
- Satın alma faaliyetlerinizde hızlı bir alıcı olduğunuzu düşünüyor musunuz?
- Düşünmeden satın alma eylemi gerçekleştirdiğiniz durumlarda nasıl bir süreç işliyor?
- Bir mağazaya gittiğinizde sizi etkileyen uyarıcılar neler olmaktadır?
- Satın alma faaliyetlerinizde o anki ruh haliniz satın alma davranışlarınızı etkiler mi?
- Hangi duyguları yoğun olarak yaşadığınızda satın alma eylemi gerçekleştirirsiniz?
- Zaman ve gelir durumunuz moda ürünlerine yönelik satın alma faaliyetlerinizi nasıl şekillendirir?
- Dürtüsel bir satın almada satın alma sonrası nasıl bir duyguya sahip olursunuz?

C. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

1. Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

İtkisel satın alma davranışında cinsiyetler arası farklılıkların moda sektörü üzerinden ele alındığı ve nitel yöntemin kullanıldığı araştırmada, katılımcılara ait demografik bilgiler Tablo 1’de özetlenmiştir:

Tablo 1. Katılımcılara Ait Demografik Özellikler

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Meslek
1.Katılımcı	Kadın	23	Psikolojik Danışman
2.Katılımcı	Erkek	39	Yönetici
3.Katılımcı	Erkek	32	Kimyager
4.Katılımcı	Kadın	37	Ev Hanımı
5.Katılımcı	Kadın	45	Mühendis
6.Katılımcı	Erkek	34	Yönetici
7.Katılımcı	Kadın	43	Muhasebe Sorumlusu
8.Katılımcı	Kadın	31	Memur
9.Katılımcı	Erkek	22	Öğrenci
10.Katılımcı	Erkek	43	Öğretmen

Katılımcıların demografik özellikleri incelendiğinde 5'i erkek, 5'i kadındır. Yaşları 22 ile 45 arasında değişmektedir ve farklı meslek gruplarına sahiptir. Katılımcılarla moda alanında itkisel satın alma davranışlarına yönelik oluşturulan sorular yarı-yapılandırılmış görüşme temelinde sorularak bir mülakat gerçekleştirilmiş ve elde edilen verilere istinaden temalar belirlenerek, ankete katılan tüketicilerin doğrudan ifadelerine yer verilmiştir.

2. Verilerin Değerlendirilmesi ve Yorumlar

Mevcut çalışmada elde edilen verilerin değerlendirilmesi katılımcılarla gerçekleştirilen görüşme esnasında araştırma konusuna yönelik hazırlanan sorulara alınan yanıtların yorumlanması ve analiz edilmesi neticesinde gerçekleştirilmiştir. Görüşmeye dahil olan kadın katılımcılar (KK) ile erkek katılımcıların (EK) yanıtları çerçevesinde doğrudan alıntılara yer verilerek bir değerlendirme oluşturulmuştur.

2.1. İstek-İhtiyaç Noktası

İtkisel satın almanın planlı satın alma davranışından farklı olduğunu dile getiren katılımcıların konuyla ilgili görüşlerini doğrudan alıntılarla ifade etmek mümkündür. Burada ön plana çıkan temalar "görsellik ve beğeni" olarak karşımıza çıkmaktadır. Görüşmeye katılan kadın tüketicilere ait görüşler alıntılar halinde sıralanmıştır:

KK(1): *Örneğin çok fazla kazağım var ama mağazada gördüğüm bir kazağı ihtiyacım olmadığı halde modaya uygunluğundan, renginden dolayı alabiliyorum. Tam da istediğim şey demeden bile aldığım oluyor.*

KK(4): *Bazı ürünlerde ihtiyacım olmasa da satın alıyorum. Sadece görselliğine bakıp değerlendirerek satın aldığım zamanlar oluyor.*

KK(5): *Tarzım olan bir ürün olursa ve rengi de hoşuma giderse moda olup olmadığına bakmadan ihtiyacım olmasa da satın alırım.*

KK(7): *Genelde ihtiyacım doğrultusunda satın alırım ama ürün çok hoşuma gittiyse ve beğendiysen karar vermekte çok zaman geçirmem. İstisnai de olsa ihtiyacım olmasa da aldığım zamanlar oluyor.*

KK(8): Bir mağazada ürünlere bakarken eğer çok beğendiysen ihtiyacım dışında da satın aldığım zamanlar olmuştur. Ancak bütçeme uygunsu alırım. Uygun olmadığımı düşünürsem beklerim ve bir sonraki zaman alırım.

Moda alanında itkisel satın alma davranışına yönelik gerçekleştirilen görüşmeye katılan erkek tüketicilerin görüşleri sırasıyla şu şekildedir:

EK(2): Bir mağazaya girerken ne alacağımı bilerek giderim. Almak istediğim ürün ihtiyacımdır ve bellidir. Satın aldığım markaların adı da bellidir. Alışveriş merkezine giderim, satın alacağım mağaza örneğin 2. kattadır, ürünümlü alırım ve çıkarım. Bütün mağazaları gezmem. Satın alma davranışım %90 böyledir.

EK(3): Benim için beğeni ön plandadır. Beğendiğim bir ürünü ihtiyacım olmasa da satın alırım. Gerçekten çok beğendiysen alabilir miyim diye kendime sormadan, irdelemeden ve çok düşünmeden satın alırım, araştırmam da.

EK(6): Bir ürünü sadece beğenmiş olmam ya da bir ürünün (örneğin bir pantolonun) o dönem için moda olması ihtiyacım olsun olmasın satın almamda etkilidir. Giyim ürünleri ile ilgili alışverişimin çoğu plansız ve anlık olarak gerçekleşir.

EK(9): Genelde ihtiyacım doğrultusunda ve eksiklik gidermeye yönelik alışveriş yaparım. Öncesinde aşağı-yukarı ne aradığımı bilirim. Bir mağazaya gidip aradığımı bulup çıkmam çok zaman almıyor. Örneğin uzun hırka tarzı giyimi severim. Bu tip ürünlerde görüp beğendiğim ve kasaya yöneldiğim olabiliyor. Kimi zaman ise düz beyaz gömlek gibi temel kıyafetler diyebileceğim ürünleri anlık olarak satın alabiliyorum. Dürtüsel anlamda satın alma davranışlarım bu şekilde olmaktadır.

EK(10): Giyimde hoşuma giden, indirimde ve kampanyada olan ya da fiyat olarak yüksek olmadığını düşündüğüm ürünlerde anlık bir satın alma isteği oluşabiliyor. Alışverişlerimin planlı ve programlı olduğu çok nadirdir. Alırken çok düşünmem, ihtiyacım olmasa da bir ürünü beğendiysen ve gözüme hoş geldiyse çok incelemeyen direkt alırım.

2.2. Mağaza Atmosferi ve Dışsal Faktörler

Mağaza atmosferi ve mağaza ortamını oluşturan unsurlar tüketicilerin satın alma davranışlarını etkilemektedir. Bu tema doğrultusunda “indirimler, ortam kokusu, satış personelinin ilgisi, vitrin tasarımı ve müzik” olarak boyutların oluşturulması mümkündür. Kadın katılımcıların konuya dair görüşleri aşağıdaki haliyle doğrudan alıntılar şeklinde ifade edilmiştir:

KK(1): Satın alma davranışlarımı etkileyen unsur en çok indirimler olmaktadır. Mağazada yer alan büyük indirim yazıları, kırmızı etiketler gördüğüm zaman istemsizce mağazalara yöneldiğim oluyor. İkinci olarak, mağazanın ortam kokusudur. Bazı markaların kendi kokusu vardır. Twist ve İpekyol'da kullanılan koku mağaza dışına kadar yayılır ve hafızanızda kalır. Alışveriş yaparken satış personelinin kimi zaman ısrarlı olarak müdahalede bulunmasını istemem.

KK(4): Mağazanın kokusu, indirim yapmış olması, personelin giyimi ve yaklaşımı satın alma davranışımı etkiler. Örneğin İpekyol mağazasının çiçeksi-pudra kokusu mağazada daha çok kalma hissi yaratıyor. Özellikle giyim ürünlerini devamlı olarak almayı tercih ettiğim bir markanın mağazasına yalnızca o kokuyu hissetmek için bile gidiyorum. Mağazanın ortam kokusu mağazada daha çok vakit geçirme isteği yaratıyor. Personelin ilgisi de

benim için önemlidir. İlgi göstermeyen bir satış danışmanı olması durumunda mağazadan çıkarım. Bu durum bende markaya karşı olumsuz bir tutum yaratır.

KK(5): Mağazanın ortam kokusunu önemli buluyorum. Giyim sektöründe çoğunlukla lüks markaların ortam kokusunun güzel olduğunu düşünüyorum. Bir alışveriş merkezinde gezerken güzel bir koku hissettiğimde hangi mağazanın olduğunu merak ederim. Personelin yardımcı olması hoşuma gider ancak mağaza içinde rahatça dolaşmak isterim. Gerekli zamanlarda satış personeline danışırım. Örneğin, özel bir yerde giyeceğim bir kıyafet seçiminde personelin ilgisi önemli olur benim için. Vitrin tasarımında da beğendiğim bir ürünü yakalayabiliyorum. Sevdiğim renk tonlarında tasarlanması beni etkiler.

KK(7): Mağaza ortamında ortamın sıcaklığı ve satış personelinin yaklaşımını önemserim. Bazen, kendime yakıştırmadığım ürünleri satış elemanının iknasıyla aldığım olmuştur. Vitrinde görüp mutlaka denemeliyim dedikten sonra satın aldığım durumlar vardır. İndirimlerin olduğu dönemde mağazalara bakarım ama hoşuma giden bir ürün olmazsa benim için bir anlam ifade etmez. Mağazaların ortam kokusunu beğendiğim yerler oluyor ama bu durum bir ürün almam için neden oluşturmuyor.

KK(8): Bir giyim mağazasında tasarıma ve renk uyumuna dikkat ederim. Renkler çok kullanıldıysa o mağazaya girmeyi pek tercih etmem, sadeliğe önem veririm. Personelin güler yüzlü olmasını beklerim ama mağaza içinde rahatça gezinmek isterim. Genellikle bir sorum olması durumunda benimle ilgilenilmesini isterim. Vitrinlerde mankenler üzerinde yapılan kombinler dikkatimi çeker. Mağazadaki ürünü denemem konusunda beni etkiler. İndirimleri de bir fırsat olarak görürüm ve mevsim durumuna göre alışverişimi yaparım.

Görüşmeye dahil olan erkek tüketicilerin konuyla ilgili görüşlerini ise şu şekilde sıralamak mümkündür:

EK(2): Promosyon ve indirim satın almamı etkiler. Beğendiğim bir ürün indirimde girdiğinde ve bana bilgilendirmesi yapıldığında satın almaya yönelebiliyorum. Mağazada kullanılan koku, çalınan müzik ve vitrin dizaynının marka içinde paralel olarak geliştiğini düşünüyorum. Örneğin Vakko mağazasında kurumsal olarak kullanılan koku, seçilen müzik bellidir ve bu şekilde kurumsal olan markalar bu detayları düşünür. Vitrin beni çok etkilemez. Alacağım ürün için markalar zihnimde bellidir. En uygun olanı hangisiyse, indirim varsa tercihim o yönde olur.

EK(3): Mağaza atmosferi ve ortamı tabii ki önemlidir. Satış personelinin ilgisi, güler yüzlü olması dikkatimi çeker. Mağazanın vitrin tasarımına bakarım. Şık, gösterişli ve albenisi olan ürünlerin olması yeterlidir. İndirim olması durumuna çok dikkat etmem. Benim için öncelikli olan karşılama, markanın renkleri (örneğin Benetton markasının renklerinde olduğu gibi, canlı renklerin olması kendimi iyi hissettiriyor), ürünlerinin kaliteli olması, mağazanın temiz olmasıdır. Ancak müzik ve kokuya çok dikkat etmem. Şu an giyim ile ilgili belirli markalardan satın alıyorum ve o markalarla uyum sağladığıma inanıyorum.

EK(6): Bir giyim mağazasına girdiğimde personelin ilgisi ve yönlendirmesi kararlarımda etkilidir. Özellikle klasik giyimde bir satış danışmanının yardımcı olmasını beklerim. İndirimin olduğu dönemlerde zamanımın uygun olması durumunda alışveriş yapmayı düşünürüm. Mağazada sunulan koku ve özellikle de arka fonda çalınan müziğe dikkat ederim ama bu unsurlar satın alma kararımı etkilemez.

EK(9): Mağaza ortamında çalan müzik beni çok etkiler. Bunun dışında ürünlere rahat bakabilmek ve dolaşabilmek isterim. Satış danışmanlarının fazla ilgisinden rahatsız olduğum zamanlar olabiliyor. İndirim dönemlerini bilinçli olarak takip etmem ancak denk geldiğim zamanlarda yararlanmaya çalışırım.

EK(10): İndirimler satın almamı etkiler. Bilerek indirim günlerini takip etmiyorum ama tesadüfen denk geldiğimde ilgileniyorum. Mağaza ortamında öncelikle kendim araştırıp inceleyip bir ürüne odaklandıktan sonra satış personelinin yardım almayı tercih ederim. O anda çalan müzik, ortamın kokusu veya çevremdeki insanlardan ziyade mağazanın vitrin tasarımı beni etkilemektedir. Vitrinde yer alan bir ürünü görüp beğenirsem çeldirici olabiliyor ve satın almamı direkt etkileyebiliyor. İndirimlerde ve özellikle gömlek gibi ürünlerde anlık olarak satın alma davranışım olabiliyor.

2.3. Ürün Kategorileri ve Durumsal Faktörler

Moda alanının odak noktası alındığı mevcut çalışmada kadın ve erkek tüketicilerin itkisel satın alma çerçevesinde ürün kategorilerine yönelik satın alma kararlarında benzerlik ve farklılıkların görülmesi muhtemeldir. Bu temanın boyutları "giyim ürünleri, moda uygunluk, renk tercihleri, markanın bilinmesi ve fiyat/bütçe" olarak ifade edilebilir. Görüşmede yer alan kadın katılımcıların düşünce ve görüşlerine yer verildiğinde;

KK(1): Giyim ürünlerinde planlamadan genellikle elbise ve ayakkabı satın alırım. Benim için moda ve tarzıma uygun olması önemlidir. Özellikle kırmızı ve siyah renk alışveriş yaparken beğendiğim ve sevdiğim renklerdendir.

KK(4): Satın almada bulunduğum zaman örneğin tasarım ürünler, ürünün sınırlı sayıda olması beni oldukça cezbeder. Genellikle modadan çok etkilenmem, kalite benim için önemlidir ve kendime yakışanı alırım. Ceket, kaban, gömlek ve elbise gibi giyim ürünlerini daha çok satın alırım. Anlık alışverişlerim genelde giyim ve ayakkabıda oluyor. Rengini (özellikle kırmızı ve siyah) ve desenini beğendiğim ürünleri alırım. Denemek ve ürüne dokunmak da önemlidir. Bilmediğim bir markanın ürünlerini alma konusunda ani satın alma kararlarım olmuyor. Genelde bildiğim yerden alırım.

KK(5): Giyim konusunda oldukça kararsızım aslında. Planlamadan satın aldığımda genellikle beyaz ve pembe rengi gördüğüm bluz ve tişörtler ilgimi çekebiliyor. Fiyatı uygun ve kalıbını beğendiğim elbiselerde de anlık satın alma davranışı gösteriyorum. Giyim ile ilgili bilmediğim bir markanın ürününü pek tercih etmem. Anlık olarak bir ürün satın aldıysam yine o markaya ait oluyor. Ayakkabı alışverişlerimde de yine belirli markaları tercih ederim, hatta internetten satın aldığımda da aynı markanın sitesinden alıyorum.

KK(7): Çalışma hayatı içinde olduğum için ceket, elbise ve kazak ürünlerini çoğunlukla satın alıyorum. Modayı da çok takip eden bir insan değilim. Benim için moda bana yakışanı hissettiğim şeydir. Var olan kıyafetlerimi kombine edeceğim ürünler olduğunu düşündüğümde hemen satın alıyorum. Dönem dönem renkler de etkili oluyor. Bir ara giysi dolabım kırmızıydı, sonrasında turkuaz rengine dönmüştüm. Son zamanlarda ise siyah ve gri renk giyinmeyi seviyorum. Belki psikolojik belki de yaş ile ilgilidir ama model ve rengin uyum sağlaması benim için önemlidir.

KK(8): Giyimde bütçeme uygun olduğunu ve beğendiğimi düşündüğüm her ürünü satın alabilirim, bir ayırım yapamam. Modaya göre giyinmem ve üzerime yakışanı alırım. Giyimde tercih ettiğim ve öncelikli gittiğim

mağazalar vardır. Daha çok işlemeli, göz alıcı ürünleri beğenirim ve farklı olduğunu düşündüğüm, başka yerde görmediğim ürünleri tercih ederim.

Erkek katılımcıların konuya dair görüş ve düşünceleri ise sırasıyla alıntılar halinde sıralanmıştır:

EK(2): İş ile ilgili olduğu için daha çok klasik giyim, takım elbise, gömlek, kravat gibi ürünleri satın alırım. Alışverişimde uzun uzun düşünmem. Alacağım ürün çok spesifik bir şey değilse hiç düşünmem. Takım elbise gibi ürünlerde de beğendiğim ve güzel bulduğum için aldığım olur. Giyim ürünlerinde lacivert rengin beni olumlu yönde etkilediğini söyleyebilirim.

EK(3): Özellikle giyim ürünlerinde mutlaka marka ararım ve hoşuma gittiği sürece hiç tereddüt etmeden satın alırım. Lüks markaların hayranıyım da denebilir. Ürün çeşidi olarak ayırt etmeden o markanın çorabından montuna kadar her ürünü değerlidir benim için. Pantolon ve mont konusunda hoşuma giden bir ürün olması durumunda (beğenirsem fiyat da önemli değildir) düşünmeden satın alırım.

EK(6): İş yaşamı dışında giyeceğim ürünleri genellikle anlık olarak satın alırım. Bu ürünler de çoğu zaman gömlek ve kazak seçiminde oluyor. Mavi, lacivert ve yine bu renklerin tonları giyimde satın almamı etkileyen renkler arasındadır. Belirttiğim tarz giyim ürünleri satın alırken de benim için belirli olan ve bildiğim markaları tercih ettiğimi söyleyebilirim.

EK(9): Mevsimsel duruma göre muhakkak kararlarım değişir. Bu dönem için özellikle hırka ve kazak, yaz mevsimi için de tişört ürünlerine karşı bu tarz satın alma davranışlarım oluyor. Özellikle tişört ve ayakkabıda baskın olarak beyaz renk beni etkileyebiliyor. Diğer ürünlerde renk çok etkilememekle birlikte, daha koyu renkleri tercih ediyorum. Giyim konusunda marka ve etiket olsun şartı aramam. Spesifik olarak indirimde olsa dediğim bazı markalar oluyor. Genelde ürünün fiyatı yüksek geldiğinde satın almayı ertelerim.

EK(10): O an karar verip aldığım ürünler genellikle iş hayatında giydiğim ürünlerde oluyor. Ayakkabı ve gömlekte çok ani olarak aldığım olmuştur. Alışveriş merkezinde gezerken beğenip aldığım zamanlar yaşarım. Öncesinde pişmanlık yaşadığım için bilmediğim markanın ürünlerini pek tercih etmem. Günlük yaşamda ve iş hayatında benim için ön planda olan markalar bellidir. Örneğin bir gömleği satın alırken model, desen ve rengine bakarım. En çok mavi ve tonlarını beğenirim. Farklı ürünler giymeyi severim. Bir ortama girdiğimde dikkat çekebilecek bir renk ya da model gibi. Bir de yeni ürünleri denemeyi severim. Gömlek, takım elbise gibi giysilerde o anda yeni çıkan bir model ve ürün varsa üzerine odaklanıp çeşit aramaya başlıyorum.

2.4. Satın Alma Faaliyeti Sonrası

Tüketicilerin itkisel satın alma faaliyetleri sonrasında olumlu veya olumsuz sonuçlar yaşandığı görülebilmektedir. Moda ürünlerine yönelik kimi zaman pişmanlık duygusu hakim olurken, bazen pişmanlığın duyulmadığı da ifade edilmektedir. Bu duruma istinaden “pişmanlık duygusu ve ürünü geri verme/iade etme” gibi iki temanın varlığından söz etmek mümkündür. Katılımcıların dürtüsel nitelikli bir satın alma davranışı sonrası yaşadığı duygular alıntılar şeklinde belirtilmiştir. Kadın katılımcıların görüşlerine sırasıyla yer vermek mümkündür:

KK(1): Planlamadan bir alışveriş yaptığımda satın alma davranışı sonrasında genelde pişmanlık duyuyorum. Örneğin ihtiyacım olduğunu düşünerek alıyorum ve eve geldiğimde kazağın bir-iki ton renk açığını

aldığımı fark ediyorum. Bu durum bazen suçluluk duygusuna itebiliyor. Yaşadığım pişmanlık duygusundan sonra ürünü geri verme davranışında da bulunmadım şimdiye kadar, yine de kullanırım diyorum.

KK(4): *Giyim ürünlerine yönelik herhangi bir pişmanlık yaşamam. Parfüm, makyaj ürünleri gibi daha çok kozmetik ürünlerinde pişmanlık yaşayabiliyorum. Özellikle kozmetik mağazasında denediğimde ya da beğenip aldığımda eve geldiğim zaman aynı durmadığını fark ediyorum ve beğenmiyorum.*

KK(5): *İlk anda pişmanlığım olmuyor ancak sonrasında yaşayabiliyorum. Genellikle günlük yaşamdan ziyade, özel günlerde giyebileceğim şık ve abiye tarzı giysiler giysi dolabında duruyor, alıp da giymediğim oluyor.*

KK(7): *Satın alma sonrasında hiç pişmanlık duymam. Bir ürünü almadan önce almalı mıyım diye düşünürüm, aldıktan sonra çok da üzerine düşmem. Mağazada ödemeyi yapıp çıktıktan sonra benim için bitmiştir.*

KK(8): *Genelde pişmanlık hissetmem. Ancak, giyim konusunda bazen çok hızlı karar verebiliyorum ve zarara uğradığım da olmuştur. Örneğin, yeni sezon ürünlerde çok beğenip aldığım bir ürünün sonrasında indirim girdiğini gördüğümde keşke bekleseymişim dediğim oluyor.*

Erkek katılımcıların itkisel satın alma davranışı sonrası sahip olduğu duyguları ifade eden görüşler ise aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

EK(2): *Satın alma sonrası genellikle pişmanlık duyarım. Düşünmeden, yorgun ya da yoğun olduğum dönemlerde alışveriş amaçlı olmasa da o anda görüp beğendiğim ve aldığım ürünler vardır. Kimi zaman satın alıp giymediğim ürünler de oluyor. Giymediğim için pişmanlık duymuş oluyorum zaten. Örneğin bir pantolon alırım ve mağazada ışıkların da etkisiyle modeli, deseni güzel görünür. Sonrasında eve geldiğimde beğenmediğim yönleri olabiliyor. Değiştirme ya da iadede bulunmam. Hafta sonları nadiren de olsa giyip değerlendirmeye çalışırım. Çoğu zaman online alışverişlerde iadede bulunurum.*

EK(3): *Giyim konusunda hoşuma giden ve beğendiğim bir ürünün gereksinimim olduğunu düşünürüm ve pişmanlık duymam.*

EK(6): *Planlamadan yaptığım bazı alışverişlerde ilk etapta pişmanlık duyduğum zamanlar olabiliyor. Ancak ilerleyen süreçte, ürünü kullanmaya başlamamla birlikte pişmanlık duygum azalıyor.*

EK(9): *Alışverişlerim çoğunlukla ihtiyaç temellidir. Ama sonrasında pişman olduğum zamanlar da olabiliyor. Aldıktan sonra ambalajından çıkardığımda ya da giydiğimde üzerindeki duruşunu beğenmediğim durumlar yaşayabiliyorum. Çok nadir olarak pişmanlık duygusu yaşasam da ürünü iade etmiyorum.*

EK(10): *Giyim alışverişlerim genellikle ani ve plansız oluyor. Ancak her zaman pişmanlık yaşamam. Beğendiysem ve imkanım olursa çok aşırı olmamak şartıyla satın alırım. Genelde o an beğenerek satın aldığım için sonrasında çok fazla pişmanlık duyduğum bir an olmuyor.*

Derinlemesine görüşme tekniği kullanılan çalışmada yapılan görüşmeler neticesinde elde edilen verileri şu şekilde yorumlamak mümkündür:

“İstek-ihiyaç noktası” konusunda görüşmeye katılan kadın tüketicilerin itkisel satın alma davranışları moda ürünlerinde genellikle ihtiyacın dışında şekillenmektedir. Ürünün rengi, tüketicinin

giyim tarzı, beğeni ve görselliğin bu kararları etkilemede ön plana çıktığı söylenebilir. Erkek katılımcılarda ise bu tür satın alma davranışları ihtiyaç odaklı olabilirken, ürüne karşı beğenin oluşması ihtiyaç dışı satın alma eylemini ortaya çıkarmaktadır. Tüketicinin giyim tarzı, moda ve uygun fiyat bu satın alma davranışına yön vermektedir.

“Mağaza atmosferi ve dışsal faktörler” değerlendirildiğinde kadın katılımcılar anlık satın alma eylemlerinin en çok indirim zamanlarında gerçekleştiğini, ortam kokusunun dikkat çektiğini, vitrin tasarımı ve mağaza dekorasyonun önemli olduğunu dile getirmişlerdir. Katılımcılardan bazıları satış personelinin ilgisini beklerken, çoğunluk ise mağaza içinde rahatça dolaşmak istediğini ve satış danışmanından gerek gördüğü durumlarda destek almayı tercih etmektedir. Erkek tüketicilerde de bu satın alma davranışını etkileyen unsur çoğunlukla indirimler olmaktadır. Satış danışmanının ilgisi ve yönlendirmesi kimi zaman beklenirken, çoğu zaman gösterilen fazla ilginin olumsuz bir etki yaratabileceği görülmektedir. Vitrin tasarımının moda ürünlerinde dikkat çekici bir niteliğe sahip olduğu erkek tüketiciler tarafından ifade edilse de, kadın katılımcıların mağaza vitrinlerinden çok daha belirgin yönde etkilendiğini söylemek mümkündür. Farklı bir nokta olarak, mağaza ortamında çalan müzik bazı erkek katılımcıları etkilerken ya da dikkatini çekerken, mağazanın ortam kokusu ise özellikle kadın katılımcıları etkileyen bir faktör olarak görülmektedir.

“Ürün kategorileri ve durumsal faktörler” bölümünde kadın tüketiciler itkisel satın alma faaliyetlerinde moda ürünlerini kategorize ederken planlamadan aldığı ürünlerin sıralamasında genellikle üst giyim (ceket, gömlek, kazak, bluz), elbise, kaban ve ayakkabı olduğunu ifade etmişlerdir. Modaya uygunluğun önemli olmadığını vurgulayan ve kendisine yakıştırdığı ürünleri tercih eden kadın tüketiciler, bu satın alma davranışında kırmızı, siyah, beyaz, pembe ve turkuaz gibi renklerin etkisinde kaldığını belirtmişlerdir. Moda ürünlerinde giyim ile birlikte ayakkabı ürünlerinde de plansız satın alma eyleminde bulunduğu sonuçlardan anlaşılmaktadır. Renk ile birlikte desen, tasarım ürünler, ürünlerin herkeste olmadığı ve farklı olduğu düşünülen giyim ürünleri anlık satın alma davranışına yönlendirmektedir. Erkek katılımcıların moda alanında tercih ettiği ürünlerin en çok gömlek ve kazak olduğu sonuçlarda görülmektedir. Bu satın alma davranışında yine iş yaşamında kullanılan giyim ürünleri (takım elbise, kravat gibi..) ile birlikte hırka, mont, tişört ve ayakkabı da satın alınan ürünler arasındadır. Renk tercihlerinde özellikle beyaz, mavi, lacivert ve koyu renkler erkek tüketicileri etkilemektedir. Her iki cinsiyet için moda ürünlerinde bilinen markaların ürünlerine karşı plansız satın alma davranışının gerçekleştiği vurgulanmaktadır.

“Satın alma faaliyeti sonrasında” kadın katılımcıların satın alma eylemleri sonunda ilk olarak pişmanlık hissetmediği ancak, anlık ve plansız olarak yapılan alışverişler ile verilen hızlı kararlar neticesinde ilerleyen süreçte pişmanlık duygusu yaşadıkları görülmektedir. Erkek katılımcılarda ise bazı durumlarda pişmanlık hissini yaşadığı görülmekle birlikte, çoğu zaman bu eylem sonrasında pişmanlık duyulmamaktadır. Benzer bir nokta olarak bu satın alma davranışı sonrasında pişmanlık yaşayan kadın ve erkek tüketicilerin ürünü iade etme veya değiştirme gibi bir girişimde bulunmadığı sonucuna varılmıştır.

Sonuç

Günümüzde pazarlama faaliyetlerinin ve uygulamalarının başarıya ulaşmasını sağlayacak olan en temel nokta tüketici davranışlarının anlaşılmasıdır. Tüketici davranışlarını anlayabilmek, analiz edebilmek ve doğru bir şekilde yorumlayabilmek işletmelerin başarıya ulaşmasında önem arz etmektedir. Kaldı ki, son yıllarda değişen tüketici profili planlı satın alma davranışlarıyla birlikte dürtüsel nitelikli olarak önceden planlanmamış ve anlık olarak gelişen satın alma niyeti de gösterebilmektedir. İtkisel satın alma davranışı günümüz tüketicisinin bazı faktörlere bağlı olarak oluşan karar verme şekli olarak nitelendirilebilir.

Toplumda her bir bireyin satın alma eğilimleri birbirinden farklılık göstermekte ve bu durum demografik unsurlar temelinde değişkenlik yaratabilmektedir. Özellikle işletmelerin etkin pazarlama stratejileri oluştururken tüketici davranışlarının farklılık göstereceği gerçeğinden yola çıkarak satın alma davranış ve kararlarını etkileyen faktörleri mutlaka göz önünde bulundurması gerekmektedir. İfade edildiği gibi, itkisel satın almayı etkileyen faktörler birden fazla başlık altında pek çok unsuru bünyesinde barındıran bir niteliğe sahip olarak görülmektedir.

Moda sektörü tüketiciler açısından incelenmesi ve değerlendirilmesi gereken önemli alanlardan biridir. Gelişen teknoloji ve her geçen gün yaşanan yeni gelişmelerle birlikte her şeye kolayca ulaşabilme imkanı tüketicilerin moda anlayışını da etkilemektedir. Tüketiciler günümüz itibarıyla moda ürünlerinde çeşitliliğin ve seçeneklerin fazla olduğu bir dönem içerisinde olmakla birlikte yine bu alandaki ürünlerde planlı olmanın yanı sıra dürtüsel olarak da satın alma eylemi gerçekleştirebilmektedir. Bu satın alma kararları demografik değişkenlere göre farklılık göstermekle beraber söz konusu mevcut çalışma cinsiyetler arası nitelikte itkisel satın alma davranışını nitel bir bakış açısı üzerinden değerlendirmektedir.

Mevcut çalışmada derinlemesine görüşme gerçekleştirilen kadın ve erkek katılımcıların moda anlayışında dürtüsel satın alma kararlarına istinaden bazı noktalarda benzerlik ve farklılıklar olduğu gözlenmiştir. Kadın tüketicilerin itkisel satın alma davranışlarında özellikle bir ürünün rengi, giyim tarzı, beğeni ve ürünün görselliği satın alma kararlarında önemli ölçüde etki yaratmaktadır. Erkek tüketicilerin itkisel satın alma davranışlarında yine giyim tarzı, moda ve uygun fiyat belirleyici olmaktadır. Mağaza ortamı ve atmosferi doğrultusunda kadın tüketicileri itkisel satın alma davranışlarına yönlendiren faktörler indirimler, ortam kokusu, vitrin tasarımı ve mağaza dekorasyonu olmaktadır. Ayrıca kadın katılımcılardan bazıları satış personelinin ilgisini beklerken, çoğunluk ise mağaza içinde rahatça dolaşmak istediğini ve satış danışmanından gerek gördüğü durumlarda destek almayı tercih ettiğini belirtmiştir. Kadın katılımcılarda olduğu gibi görüşmeye dahil olan erkek katılımcılarda da itkisel satın alma davranışının oluşmasında en çok indirimler etkili olmaktadır. Bu sonuç, dürtüsel satın alma ve moda alanının değerlendirildiği Gandhi (2020)'nin çalışmasında itkisel satın alma davranışının gerçekleşmesinde indirim önemli bir etken olması bulgusuyla paralellik göstermektedir. Bir diğer benzerlik gösteren sonuç, satış danışmanının ilgisi ve yönlendirmesinin erkek tüketicilerde de istenilen ve gerekli görülen yerlerde gösterilmesi yönündedir. Vitrin tasarımına her iki cinsiyet değinmiş olsa da, özellikle kadın katılımcıların itkisel satın alma davranışlarını çok daha belirgin yönde etkilediği söylenebilir. Mağaza atmosferi ile ilgili olarak mağazanın ortam kokusu ve çalınan

müzik, kadın ve erkek katılımcılarda farklılık göstermekle birlikte itkisel satın alma davranışını etkilemektedir. Elde edilen bu sonuçlar, Karahan ve Şahin (2020)'in çalışmasında özellikle vitrin düzenlemesinin ve müziğin anlık satın alma davranışını etkilediği sonucuyla aynı doğrultudadır. Badgaiyan ve Verma (2015) ise farklı bir bulgu olarak, mağaza müziğinin dürtüsel satın alma davranışını etkilemediğini ancak diğer tüm durumsal değişkenlerin bu eylemi şekillendirdiğini belirtmiştir. Mağaza ortamında sunulan kokunun erkek katılımcılardan ziyade, özellikle kadın katılımcıların dikkat ettiği bir faktör olduğu görülmektedir. Önemli bir detay olarak ise, kadın tüketiciler koku unsurunu değerlendirirken marka ile bir bütünleşme yaratmış ve belirli markaların isimleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Genel bir ifadeyle mağaza atmosferini oluşturan faktörlerin kadın ve erkek tüketiciler üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Bu netice, Foroughi ve arkadaşları (2013)'nin mağaza atmosferinin ve fiziksel uyarıcılarının tüketicilerde olumlu bir ruh hali yaratabileceği ve itkisel satın alma eğilimine yönlendirebileceği sonucunu desteklemektedir. Öyle ki, etkili bir mağaza ortamı ve atmosferinin yaratılmasıyla markaya olan bağlılık güçlenebilir, satışlarda artış gözlenebilir ve tüketiciye farklı bir deneyim yaşatma imkanı sunulabilir.

Kadın tüketiciler itkisel satın alma faaliyetlerinde genellikle üst giyim, (ceket, gömlek, kazak, bluz) elbise, kaban ve ayakkabı gibi moda ürünlerine yönelmektedir. Erkek katılımcıların tercih ettiği ürünler ise en çok gömlek ve kazak olmaktadır. Bu satın alma davranışında yine iş yaşamında kullanılan giyim ürünleri (takım elbise, kravat gibi) ile birlikte hırka, mont, tişört ve ayakkabı da satın alınan ürünler arasındadır. Söz konusu çalışmadaki bu sonuç, tüketicilerin özellikle ayakkabı ve giyim ürünlerine karşı olumlu bir dürtüsel davranış gösterdiği Gandhi (2020)'nin çalışmasının sonuçlarıyla örtüşmektedir. Kadın katılımcılar görüşlerinde giyim ürünlerinin modaya uygunluğunun önemli olmadığını ve kendisine yakıştırdığı ürünleri tercih ettiğini ifade etmişlerdir. Renk ile birlikte desen, tasarım ürünler, ürünlerin herkeste olmadığı ve farklı olduğu düşünülen giyim ürünleri kadın tüketicilerin anlık satın alma davranışını olumlu yönde etkilemektedir. Han ve arkadaşları (1991) bu sonuca istinaden, moda odaklı itkisel satın almanın tüketicinin bir ürünü yeni bir stil ya da tasarım olarak değerlendirmesiyle ürünü satın almaya karar verdiğinde gerçekleştiği yorumunu desteklemektedir. Bu konuda tüketicilerin giyim ürünlerinde farklı, tasarım ve herkeste olmayan ürünleri satın almak istemesinde modanın farklılaşma isteği, kendini ifade edebilme ve yeniyi deneme konusunda aracı bir rolü olduğu ile açıklanabilir.

Sonuçlarda ayrıca erkek ve kadın katılımcılar için markanın bilinmesinin önemli olması ve bilinen markaların ürünlerine karşı dürtüsel satın alma davranışının gelişmesi ortak bir özellik olarak gösterilebilmektedir. Moda ürünlerinde dürtüsel satın almayı tetikleyen renkler ise farklılık arz etmektedir. Kadın katılımcıların bu satın alma davranışında renk tercihleri kırmızı, siyah, beyaz, pembe ve turkuaz olurken özellikle beyaz, mavi, lacivert ve koyu renklerin erkek tüketicileri olumlu ve pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir. Son olarak itkisel satın alma sonrasında pişmanlık duygusunun yaşanabileceği ifade edilmektedir. Mevcut çalışmada kadın tüketicilerin görüşlerinde pişmanlık hissini yaşamadığı ifadeleri yer alırken, genellikle anlık ve plansız olarak yapılan alışverişler ile verilen hızlı kararlar neticesinde ilerleyen süreçte pişmanlık duygusunun yaşandığı görülmektedir. Erkek katılımcılarda da kimi zaman pişmanlık hissini yaşadığı görüşlerde yer alırken, çoğu zaman bu eylem

sonrasında pişmanlık duyulmamaktadır. Benzer bir nokta olarak pişman olma duygusu yaşayan kadın ve erkek tüketicilerin ürünü iade etme veya değiştirme gibi bir girişimde bulunmadığı da görülmektedir.

Sonuçlardan yola çıkarak işletmeler için konuya dair öneriler geliştirilebilir. İlk olarak, moda sektörü sürekli yenilenen ve değişen bir yapıya sahip olmasından dolayı moda dünyasında yaşanan gelişmeleri takip etmek ve yenilikler karşısında tüketici istek, ihtiyaç ve beklentilerini yeniden tanımlayabilmek işletmeler ve markalar için önemlidir. İndirimler katılımcı görüşlerinde de yer aldığı üzere dürtüsel satın alma davranışını tetiklemektedir. Dolayısıyla dijitalleşen dünyada hızla artan iletişim imkanları karşısında hedef kitle ile indirim dönemlerinin paylaşılması, özel fiyat indirimlerinin uygulanması yönünde en etkin şekilde ve doğru kanaldan ulaşılabilirlik sağlanabilir. Mağaza ortamında indirim yazılarının görülebilmesi, müşterinin dikkatini ve ilgisini çekecek şekilde tasarlanması gereklidir. Burada önemli olan nokta, indirim uygulamalarının marka ve ürün değerine zarar verebileceği ihtimalinden hareketle, indirimlerin süreklilik arz eden bir satış politikası yerine yılım belirli dönemlerinde geçici olarak uygulanmasıdır. Yine, itkisel satın alma faaliyetlerinde mağaza atmosferini oluşturan unsurlar tüketiciyi harekete geçirmektedir. Başarılı bir mağaza atmosferi müşteri deneyimi sağlar, akılda kalıcılığı artırır ve tüketici algısını etkiler. Bu temelde etkili ve etkin bir eğitimle mağaza personeli müşteri yaklaşımı ve satış teknikleri ile satın alma sürecine destek olabilir. Vitrin tasarımı mağaza ve marka hakkında tüketiciye mesaj verir, fiyat, kalite ve hizmet konusunda bir önizleme sunar. Tüketiciyi mağazaya çekmede ve dolayısıyla satın alma isteği uyandırma konusunda tasarlanacak olan vitrin düzenlemeleri marka kimliğine uygun olarak tasarlanmalıdır. Son olarak duyguları harekete geçiren bir güç olan koku, satın alma kararlarını şekillendirmekte ve tüketicide marka bağlılığı yaratabilmektedir. Bu noktada tercih edilecek olan kokular markaya özgü olmalı, mağaza ortamına, temaya, hitap edilecek hedef kitleye ve satışı gerçekleştirilen ürün imajına uygun olmalıdır.

Gelecekte yapılması tasarlanan çalışmalar itkisel satın almanın tüketici davranışlarını nasıl şekillendirdiği boyutunda yaş, gelir durumu ya da medeni durum gibi farklı demografik değişkenleri ele alarak incelemede bulunabilir. Genel bir ifadeyle nicel çalışmaların daha fazla yapıldığı bir literatüre sahip olan mevcut konu, farklı sektörlerde yer vererek ve nitel yöntemin benimsendiği farklı bir bakış açısıyla keşfedici nitelikte çalışmaların yapılarak alan yazın için önemli katkılar sağlayabileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Alagöz, S. (2009). Pazarlamada yükselen trend: moda, *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9(18), 534-560.
- Applebaum, W. (1951). Studying consumer behaviour in retail stores. *Journal of Marketing*, 16(2), 72-78.
- Atulkar, S. & Kesari, B. (2008). Role of consumer traits and situational factors on impulse buying: does gender matter? *International Journal of Retail & Distribution Management*, 46(4), 386-405.

- Badgaiyan, A. J. & Verma, A. (2015). Does urge to buy impulsively differ from impulsive buying behaviour? Assessing the impact of situational factors. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 22(C), 145-157.
- Barakat, M. A. (2019). A Proposed model for factors affecting consumers impulsive buying tendency in shopping malls. *Journal of Marketing Management*, 7(1), 120-134.
- Bilgen Kocatürk, E. (2017). Moda pazarlamasına yönelik literatür taraması ve moda pazarlamasında güncel gelişmeler. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6 (3), 72-86.
- Boz, H. (2019). Tüketicilerin duygudurum düzeyinin itkisel yenilikçi hazcı ve takıntılı satın alma davranışına etkisi. *International Journal of Social Inquiry*, 12(1), 41-64.
- Boz, H. & Koç, E. (2018). İtkisel satın alma davranışının nedenleri ve sonuçları: turizm ve konaklama sektöründe bir çalışma. *International Journal of Social Inquiry*, 11(2), 17-45.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2010). *Bilimsel araştırma yöntemleri*, Pegem Yayıncılık.
- Chen, T. (2008). Online impulse buying and product involvement. *Communications of the IBIMA*, 5, 74 – 81.
- Chen-Yu, J.H. & Seock, Y.K. (2002). Adolescents' clothing purchase motivations, information sources, and store selection criteria: a comparison of male/female and impulse/nonimpulse shoppers. *Journal of Family and Consumer Sciences*, 31(1), 50 – 77.
- Dhurup, M. (2014). Impulsive fashion apparel consumption: the role of hedonism, fashion involvement and emotional gratification in fashion apparel impulsive buying behaviour in a developing country. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 5(8), 168-177.
- Dittmar, H., Beattie, J. & Friese, S. (1995). Gender identity and material symbols: objects and decision considerations in impulse purchases. *Journal of Economic Psychology*, 16(3), 491-511.
- Faber, R. J. & O'Guinn, T. C. (1992). A clinical screener for compulsive buying. *Journal of Consumer Research*, 19, 459-469.
- Foroughi, A., Buang, N. A., Senik, Z. C. & Hajmisadeghi, R. S. (2013). Impulse buying behaviour and moderating Role of gender among Iranian shoppers, *Journal of Basic and Applied Scientific Research*, 3(4), 760-769.
- Gandhi, S. (2020). Analysis of impulsive buying behavior in fashion industry, *International Journal of Engineering and Management Research*, 10(1), 42-51.
- Gronow, J. (1997). *The sociology of taste*, Routledge.
- Han, Y.K., Morgan, G.A., Kotsiopoulos & A. Kang-Park, J. (1991). Impulse buying behavior of apparel purchasers. *Clothing and Textiles Research Journal*, 9, 15-21.
- Hoch, S. J., & Loewenstein, G. F. (1991). Time-inconsistent preferences and consumer self-control. *Journal of Consumer Research*, 17(4), 492-507.
- Joo Park, E., Young Kim, E. & Cardona Forney, J. (2006). A structural model of fashion-oriented impulse buying behavior. *Journal of Fashion Marketing and Management*, 10(4), 433-446.

- Kacen, J. J. & Lee, J. A. (2002). The influence of culture on consumer impulsive buying behavior. *Journal of Consumer Psychology*, 12(2), 163–176.
- Karahan, M. O. & Şahin, F. (2020). Mağaza ortamının ve anlık satın alma eğiliminin anlık satın alma davranışına etkisi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 41, 274-292.
- Madhavaram, S.R. & Laverie, D.A. (2004). Exploring impulse purchasing on the internet. *Advances in Consumer Research*, 31, 59-66.
- Mattila, A. S., & Wirtz, J. (2008). The role of store environmental stimulation and social factors on impulse purchasing. *Journal of Services Marketing*, 22(7), 562–567.
- Muruganantham, G. & Bhakat, R. S. (2013). A review of impulse buying behavior, *International Journal of Marketing Studies*, 5(3), 149-160.
- Nadeem, H. Akmal, M., Omar, S. & Mumtaz, A. (2017). Impact of gender, education and age on impulsive buying: moderating role of consumer emotional intelligence. *International Journal of Transformation in Operational & Marketing Management*, 1(2), 4-17.
- Özgüven Tayfun, N. (2015). Market alışverişlerinde plansız satın alma davranışında demografik farklılığı belirlemeye yönelik bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (34), 87-94.
- Patton, M.Q. (2018). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri*, Pegem Akademi.
- Piron, F. (1991). Defining impulse purchasing. *Advances In Consumer Research*, 18(1), 509-514.
- Pentecost, R. & Andrews, L. (2010). Fashion retailing and the bottomline: The effects of generational cohorts, gender, fashionfanship, attitudes and impulse buying on fashion expenditure. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 17(1), 43-52.
- Pradipto, Y.D., Winata, C., Murti, K. & Azizah, A. (2016). Think again before you buy: The relationship between self-regulation and impulsive buying behaviors among Jakarta young adults. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 222 (June), 177- 185.
- Putra, A. H. P. K., Said, S. & Hasan, S. (2017). Implication of external and internal factors of mall consumers in Indonesia to impulsive buying behavior, *International Journal of Business Accounting and Management*, 2(4), 1-10.
- Putrevu, S. (2001). Exploring the origins and information processing differences between men and women: implications for advertisers. *Academy of Marketing Science Review*, 10, 1-14.
- Rana, S. & Tirthani, J. (2012). Effect of education, income and gender on impulsive buying among Indian consumer an empirical study of readymade Garment customers. *Indian Journal of Applied Research*, 1(12), 144-146.
- Rook, D.W. (1987). The buying impulse. *Journal of Consumer Research*, (14), 89-99.
- Sofi, S. A. & Nika, F. A. (2017). Role of intrinsic factors in impulsive buying decision: an empirical study of young consumers. *Arab Economic and Business Journal*, 12 (1), 29-43.
- Stern, H. (1962). The significance of impulse buying today. *Journal of Marketing*, 26, 59-62.

- Szczepaniak, M. (2015). Fashion involvement and innovativeness, self-expression through fashion and impulsive buying as segmentation criteria: identifying consumer profiles in the Turkish market. *Entrepreneurship and Innovation Management Journal*, 3(1), 1-14.
- Tekin, H. H. (2006). Nitel araştırma yönteminin bir veri toplama tekniği olarak derinlemesine görüşme, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(13), 101-116.
- Tekindal, M. & Uğuz Arsu, Ş. (2020). Nitel araştırma yöntemi olarak fenomenolojik yaklaşımın kapsamı ve sürecine yönelik bir derleme. *Ufuk Ötesi Bilim Dergisi*, 20(1), 153- 182.
- Tendai, M. & Crispen, C. (2009). In-store shopping environment and impulsive buying. *African Journal of Marketing Management*, 1(4), 102-108.
- Tifferet, S. & Herstein, R. (2012). Gender differences in brand commitment, impulse buying and hedonic consumption, *Journal of Product and Brand Management*, 21(3), 176-182.
- Tuzcu, N. & Büyüker İşler, D. (2018). Giyim alışverişlerinde içgüdüsel satın alma eğilimleri ve satın alma nedenleri üzerine karşılaştırmalı bir uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 535-561.
- Tüfekçi, İ., Erciş A. & Türk, B. (2015). Moda odaklı içgüdüsel satın alma davranışına etki eden faktörler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (4), 587-606.
- Türk, Z. (2018). Kompulsif satın alma davranışının demografik özelliklere göre değerlendirilmesi: Görgül bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 4(10), 1198-1216.
- Villi, B. & Kayabaşı, A. (2013). Kozmetik ürünlerde kadınların dürtüsel satın alma davranışlarını etkileyen faktörlerin analizi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(1), 143-165.
- Virvilaite, R., Saladiene, V. & Bagdonaite, R. (2009). Peculiarities of impulsive purchasing in the market of consumer goods. *Inzinerine Ekonomika-Engineering Economics*, (2), 101-109.
- Wadera, D. & Sharma, V. (2018). Impulsive buying behavior in online fashion apparel shopping: An investigation of the influence of the internal and external factors among Indian shoppers. *South Asian Journal of Management*, 25(3), 55-82.
- Weinberg, P. & Gottwald, W. (1982). Impulsive consumer buying as a result of emotions. *Journal of Business Research*, 10, 43-57.
- Yıldırım, S. (2011). Kurumsallaşamayan aile şirketlerinde pazarlama sorunları üzerine nitel bir çalışma. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (22), 185-202.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*, (6. Baskı), Seçkin Yayıncılık.
- Yiğit, A. G. & Yiğit, M. (2020). Kompulsif satın alma davranışının Y ve Z kuşaklarında cinsiyetler arası analizi. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(28), 1223-1240.
- Zia, M. H., Shafique, S. & Rajput, A. (2018). The influence of gender based emotional intelligence on impulsive buying. *International Journal of Business & Management*, 13(2), 65-75.

ESKİ AHLAT ŞEHRİNDE YERRADARI (GPR) YÖNTEMİ İLE ULU CAMİİ VE BEZİRHANE'NİN GÖMÜLÜ YAPI KALINTILARININ GÖRÜNTÜLENMESİ

 Fethi Ahmet YÜKSEL^a

 Celil ARSLAN^b

Öz

Bitlis İli, Ahlat İlçesi, Van Gölü'nün kuzeybatı kıyısında yer alır. Ahlat'ın jeomorfolojik ve topoğrafik yapısı; çevresindeki volkanik dağlarının çıkardığı tuf ve lavlardan meydana gelmiştir. Ahlat Paleolitik ve Tunç Çağı'ndan günümüze kadar birçok medeniyete yataklık yapmış ve devletler hüküm sürmüşlerdir. İlçenin adını Urartular döneminde "Halads" dendiği bilinmektedir. İranlılar ve Türkler "Ahlat" olarak tarihsel kaynaklarda ifade etmişlerdir. Ahlat'taki eserler ağırlıklı olarak; Selçuklu, İlhanlı, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Osmanlı dönemlerine aittir. Eski Ahlat Şehrinde, Ulu Cami ve Bezirhane (imalathane) yapılarının kalıntılarını bulunduran alanlarda, geçmişte, kısmen arkeolojik kazılar yapılmıştır. Eski Ahlat Şehrinde 2017 Yılında Kazı çalışmalarına başlamadan önce, Ulu Cami ve Bezirhane alanlarında ve çevresinde Arkeojeofizik (GPR) çalışmaları yapılmıştır. Yer Radarı (GPR) ölçümlerinden elde edilen radargramların veri işlem değerlendirilmesinden sonra iki (2D) ve üç (3D) Boyutlu görüntüler elde edilmiştir. Tahribatsız Test Yöntemlerinden (NDT) olan jeofizik ölçümler arkeolojik alanlarda ve tarihi yapılarda fiziksel olarak zarar vermeden iki ve üç boyutlu görüntüleme yapar. Arkeolojik alanların kazı planlamasında ekonomik ve zaman bakımından büyük avantajlar sağlamaktadır. Özellikle Yüksek genlikli anomalilerin lokalize olduğu yerler tercihen kazı planlamasına alınarak arkeolojik sondaj çalışmaları yapılmalıdır. Arkeolojik kazı yapılması planlanan Ulu Cami ve Bezirhane kalıntılarının çevresinde mimari geometrik formlar veren yüksek genlikli GPR anomalilerinin kalıntılarla uyumlu olduğu görüntülenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eski Ahlat Şhiri, Bezirhane (imalathane), Ulu Cami, GPR, Arkeojeofizik

IMAGING OF THE BUILDING REMAINS IN THE GRAND MOSQUE AND BEZIRHANE WITH THE GROUND PENETRATING RADAR (GPR) METHOD IN THE OLD AHLAT CITY

Abstract

It is located on the northwest coast of Lake Van in Ahlat District of Bitlis Province. The geomorphological and topographic structure of Ahlat; It consists of tuff and lava extracted by the surrounding volcanic mountains. Ahlat has harbored many civilizations from the Paleolithic and Bronze Age to the present day and states ruled. It is known that the name of the district was called "Halads" in the Urartu period. Iranians and Turks have

^aDr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Mühendislik Fakültesi, fayuksel@iuc.edu.tr

^b Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, caslan@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 09.04.2021, Kabul Tarihi: 28.06.2021

expressed it as "Ahlat" in historical sources. The works in Ahlat are mainly; It belongs to the Seljuk, Ilhanli, Karakoyunlu, Akkoyunlu and Ottoman periods. In the past, partly archaeological excavations were carried out in the old Ahlat City, where the remains of the Grand Mosque and Bezirhane (linseed oil workshop) structures were found. Before starting the excavations in the Old Ahlat City in 2017, Archeogeophysics (GPR) studies were carried out in and around the Grand Mosque and Bezirhane areas. After evaluating the data processing of the radargrams obtained from the Ground Radar (GPR) measurements, images with two (2D) and three (3D) dimensions were obtained. Geophysical measurements, one of the Non-Destructive Testing Methods (NDT), perform two and three-dimensional imaging in archaeological sites and historical buildings without physically damaging them. It provides great advantages in terms of economy and time in the excavation planning of archaeological sites. Especially the places where high amplitude anomalies are localized preferably should be taken into the excavation planning and archaeological drilling studies should be done. It has been observed that the high amplitude GPR anomalies that give architectural geometric forms around the Grand Mosque and Bezirhane ruins, which are planned to be excavated, are compatible with the remains.

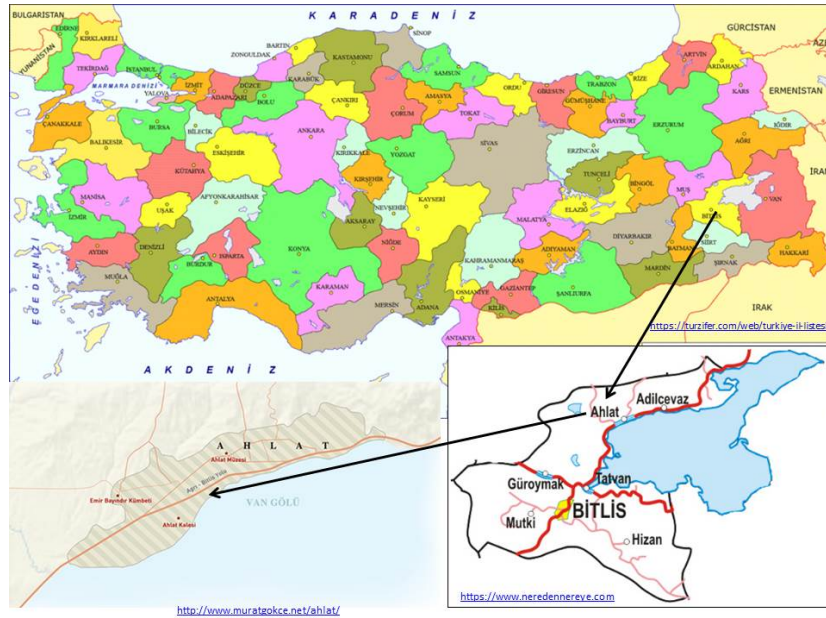
KeyWords: Old Ahlat City, Bezirhane (linseed oil workshop), Grand Mosque, GPR, Archeogeophysics

Giriş

Ahlat Bitlis İlinin bir ilçesidir, Van Gölü'nün kuzeybatı kıyısında yer alan ilçe, sahil boyunca uzanan hafif meyilli sırtlar üzerinde, birbirlerinden ayrı mahalleler şeklinde kurulmuştur (Şekil 1). Deniz seviyesinden yüksekliği 1750 metre olan ilçenin kuzeyinde Süphan Dağı, batısında Nemrut Dağı ve güneyinde Van Gölü bulunmaktadır.

Şekil 1: Bitlis, Ahlat Bulduru Haritası

Ahlat'ın jeomorfolojik ve topoğrafik yapısı; güneybatıda yer alan Nemrut ve az da olsa kuzeydoğuda yer alan Süphan volkanik dağlarının çıkardığı volkan külü (tuf) ve lavlardan meydana

gelmiştir. Tüfler oldukça geniş bir alanda kalın bir örtü tabakası meydana getirmiştir. Arazi; sırtlar ve hafif dalgalı düzlükler halinde ve genelde plato görünümündedir.

İlçenin adını Urartular döneminde "Halads" dendiği bilinmektedir. Ermeniler "Şaleat" (Şaliat), Süryaniler "Kelath", Bizanslılar "Khlat", Araplar "Hilat", İranlılar ve Türkler "Ahlat" olarak tarihsel kaynaklarda ifade etmişlerdir. Ahlat'ın tarihinin ilk dönemleri henüz açıklık kazanmamıştır. Fakat Paleolitik ve Tunç Çağı'na ait münferit buluntular arkeolojik kazılarda ele geçmiştir (Arslan, 2018).

Ahlat Paleolitik ve Tunç Çağı'ndan günümüze kadar birçok medeniyete, aşağıdaki Tablo' 1'den de görüleceği gibi, yataklık yapmış ve devletler hüküm sürmüşlerdir (BTSO, 2021; 16:11).

Ahlat'a M.Ö. 9-6. yüzyıllar arasında Urartu, daha sonra Medler, Persler, Grekler (İskender), Partlar (M.Ö. 200 yıllarında), Romalılar (M.Ö. I. yüzyılda), Bizans (M.S. 395 yılından VII. yüzyıla kadar), Abbasiler, Mervanoğulları beyliği (992), Büyük Selçuklu (1043'ten itibaren), Ahlatşahlar Beyliği (12 yüzyıl başından itibaren), Eyyubiler (1203 yıllarında), Harzemşahlar (1230), Moğollar (1243), Karakoyunlular (1451-62 yıllarında), Akkoyunlular (1472-73 yıllarında), Safeviler (1509-1514 yıllarında), Osmanlı hakim olmuştur.

Tablo 1. Ahlat'ta hüküm süren devletler (BTSO, 2021, 16:11)*

1	M.Ö. 1700'lerde Hurri-Mitanni
2	M.Ö. 1000 Asur
3	M.Ö. 900-600 Urartu
4	M.Ö. 600 Med Egemenliği
5	M.Ö. 545-330 Pers Egemenliği
6	M.Ö. 330 Makedonya (Hellenistik Selokidler)
7	M.Ö. 200 Part
8	M.Ö. 150 Bağımsızlık
9	M.Ö. 30- M.S. 395 Roma
10	M.S. 395-641 Bizans
11	M.S. 641 İslam İmparatorluğu Egemenliği
12	M.S. 800 Abbasiler
13	M.S. 850 Emeviler
14	M.S. 850-992 Bizans
15	M.S. 992 Mervanoğlu Beyliği
16	1054 Yılında Selçuklu Sultanı Tuğrul Beyce Anadolu'da Türklerce Şehir olarak ele geçen ilk yerdir.
17	1085-1090 Dilmaçoğulları
18	1100-1207 Ahlat Şahlar (Sökmenler)
19	1207-1229 Eyyubiler
20	1229-1231 Moğollar (Celalettin Harzemşah)
21	1231-1243 Anadolu Selçukluları
22	1243-1335 İlhan Egemenliği
23	1396-1462 Karakoyunlu Egemenliği
24	1472-1488 Akkoyunlu Egemenliği
24	1509-1535 Safavi Egemenliği
26	1535 Osmanlı Egemenliği

Kaynak: Bitlis Ticaret Odası (BTSO) <http://www.bitlistso.org.tr/Portals/94/ilceler/2-Ahlat.pdf>

Ahlat'taki eserler ağırlıklı olarak; Selçuklu, İlhanlı, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Osmanlı dönemlerine aittir. Ahlat Ulu Camii, Bayındır Mescidi, İskender Paşa Camii, Kadı Mahmut Camii, Hamamlar (Kubbe Mahallesiinde Çifte Hamam ve Harabeşehir Mahallesiinde Küçük Hamam), Akıtlar (tümülüs tarzında mezar odaları), Çini Fırınları, zaviye, Şeyh Necmeddin Kümbeti, Usta Şagirt (Ulu Kümbet) Kümbeti, Şadi Aka Kümbeti, Hasan Padişah Kümbeti, Anonim Türbe I (hangi tarihte ve kimin için yapıldığı bilinmemektedir), Hüseyin Timur-Esen Tekin Kümbeti, Bugatay Aka-Şirin Hatun Kümbeti, Alimoğlu Hurşit (Yarım) Kümbeti, Erzen Hatun Kümbeti, Keşiş Kümbeti, Emir Ali Türbesi, Anonim (Şirin Hatun) Türbe II (Kitabesi yoktur), Bayındır Kümbeti, Anonim (Mirza Bey Kümbeti) Türbe III (Kitabesi yoktur), Dede Maksut Türbesi, Bayındır Köprüsü, Ahlat Mezar Taşları, Osmanlı dönemine ait Kale ve camileri gibi önemli tarihi eserlere sahiptir (Arslan, 2018)¹.

Ahlat'ta ilk araştırmalar Haluk Karamağaralı tarafından 1966 yılında başlatılmıştır. Takip eden yıllarda temizlik ve kazı çalışmaları 1991 yılına kadar aralıklarla devam ettirilmiştir. Ahlat Şehri Kazısı Haluk ve Beyhan Karamağaralı tarafından 1967-1992 yıllarında kazı çalışmaları yapılmıştır. 2006 yılından itibaren Nakış Karamağaralı Ahlat Şehri kazısını sürdürmüştür (Karamağaralı, 2008, s. 15). Çifte Hamam, zaviye (1970 yılında), Ulu Cami ve bezirhane (imalathane) (1972 yılında) kazı çalışmaları Haluk Karamağaralı tarafından yapılmıştır (Karamağaralı, 2007, s. 91). Uzun bir aradan sonra, Çifte Hamam, Ulu Cami ve Çevresi, A22 ve A102 Açmalarında, bezirhane yapılarının devamı niteliğinde olan alanlarda ve Zaviye Alanında Celil Arslan tarafından Eski Ahlat Şehri 2017 Yılı Kazısı gerçekleştirilmiştir (Arslan, 2019a, s.474; Arslan, 2019b, s. 204).

AHLAT ULU CAMİ VE BEZİRHANE (İMALATHANE) KALINTILARI

Ahlat Ulu Cami Ahlat ilçe merkezinde, İki Kubbe Mahallesi'ndeki Ova Kışla Caddesi üzerinde, Emir Bayındır Kümbeti'nin 100 m. kadar batısında bulunmaktadır (Resim 1). Caminin, şimdiye kadar, herhangi bir kitabesi bulunmadığından yapının, yapım tarihi, banisi ve mimarı bilinmemektedir (Resim 2). Yapının 12. yüzyıl yapısı olduğu uzmanlarca kabul edilmektedir. Fakat araştırmacılar kendi aralarında bir fikir birliğine ulaşamamakla birlikte, caminin İlhanlılar döneminde mi (Karamağaralı, 2007, s. 91) yoksa Ahlatşahlar döneminde mi (Uluçam, 2002, s. 191) (Arslan, 2017, s. 287) yapıldığını tartışmaktadır.

Ulu Cami ve Bezirhane (İmalathane) Birbiri ile bağlantılı olan yapılardır. Bezirhane Ulu caminin kuzeybatı kenarında yer almakta ve Caminin kot seviyesinin altında bulunmaktadır.

Ulu Câmînin yeri İmalathanenin doğusundadır. Caminin güneydoğu kenarı boyunca, daha sonra yıkılan, Bayındır ilkokulu bulunmakta idi (Resim 3). Caminin kuzeybatı köşesinde minare kaidesi, Kuzey cephesinin batı tarafında da bir mihrâbiye ve cami yapısına ait bazı temel kalıntıları geçmiş yıllarda yapılan kazılarla ortaya çıkartılmıştır. Caminin Kuzeybatı kenarında kare bir mekân bu alanın cami dışında diğer yapı gruplarını da ihtiva ettiğini göstermektedir.

¹ <https://www.altayli.net/wp-content/uploads/2018/08/BİTLİS-AHLATTAKİ-TÜRK-DEVİRİ-YAPILARI.pdf>

Resim 1. Bitlis İli, Ahlat İlçesi, Ahlat Ulu camii doğusundaki Bayındır Kümbeti ve Camii. GPR ve DGPS cihazı.

Resim 2. Ahlat Ulu camii'sine ait temel kalıntıları. Ayakta duran müstakil Bezirhane yapısına ait duvar.

Zamanın keten, kendir ve zeyrek gibi bitki tohumlarının işlendiği küçük sanayi işletmelerinin oluşturduğu tesislere bezirhane (imalathane, yağhane) denilmektedir (Parlatır, 2011, s. 118), (Özcan, 2015, s. 82), (Yörük, 2014, s. 650). Bezirhane Ahlat ilçesinde orta çağ döneminde sanayi tesislerinin varlığını göstermekle birlikte, Ahlat'ın bir ticaret merkezi olduğunu da göstermektedir (Resim 4). İlçe merkezinin batısında bulunan ve sadece beden duvarı günümüze ulaşan bezirhane yapı kalıntıları Harabeşehir mahallesinde bulunmaktadır (Işık vd., 2019, s. 722), (Türkiye Kültür Portalı, 2021).

Resim 3. Ahlat Ulu Camii'nin güneydoğu kenarı boyunca, daha sonra yıkılan, Bayındır ilkokulu (Karamağaralı, 1970, s.4-5).

Resim 4. Ahlat İlçe merkezinin batısında, Harabeşehir Mahallesinde bulunan Bezirhane (imalathane, yağhane) yapı kalıntıları.

Daha önce yapılan kazılarda Bezirhane yapısına ait temellerin planı düzgün olmayan bir dikdörtgen şeklinde olduğu tespit edilmiştir. İki Kubbe'den Taht-ı Süleyman'a giden yolun güney kenarında, batıya bakan ve alt kısmı kemerli, bugün ayakta duran, yüksek duvar kayalık zemin üzerine ve arazinin topoğrafik eğimine uyularak yapılmıştır. Bu yüksek duvar asıl yapının batı duvarının önüne

sonradan yapılmış bir takviye duvarıdır. Bina, bir takım duvarlarla bölmelere ayrılmıştır. Kalıntının güneybatı köşesinde, zemini kuzeye doğru meyilli olarak tesviye edilmiş, kareye yakın dikdörtgen biçiminde bir oda; bunun kuzeyinde kuzey-güney istikametinde uzanan ve kible yönünde mihraba benzeyen bir niş'i ihtiva eden, sal döşeli dikdörtgen biçiminde büyük bir oda yer almaktadır. Binanın güney duvarının ortasında bir niş, muhtemelen bir mihrap bulunmaktadır. Burası binanın mescididir (Karamağaralı, 1988, s. 144).

ARKEOJEOFİZİK ÇALIŞMALAR

Ahlat'ta "Eski Ahlat Şehri 2017 Yılı Kazı çalışmaları" başlamadan önce, Bezirhane ve Ulu Cami alanları ve çevresinde Arkeojeofizik (GPR) çalışmaları yapılmıştır (Şekil 2). Yer radarı (Georadar) ölçümlerinden elde edilen radargramların veri işlem değerlendirilmelerinden sonra iki (2D) ve üç (3D) Boyutlu görüntüler elde edilmiştir (Avcı, 2017, s. 42-54).

Araştırma Alanında **bir birlerine bitişik iki** bölgede toplam 8.000 m² alan içerisinde Jeoradar ölçümleri yapılmıştır (Şekil 3). Çalışmada; Mala marka GPR ölçüm cihazı ve ekipmanları (ProEx ünite, 250 Mhz anten, notebook, DGPS anten) kullanılmıştır (Şekil 3).

Şekil, 2. Ahlat Ulu Camii temel kalıntıları ve kalıntıların mimari çizimi (Arslan, 2019, s. 206), (Karamağaralı, 1970, 5-6)

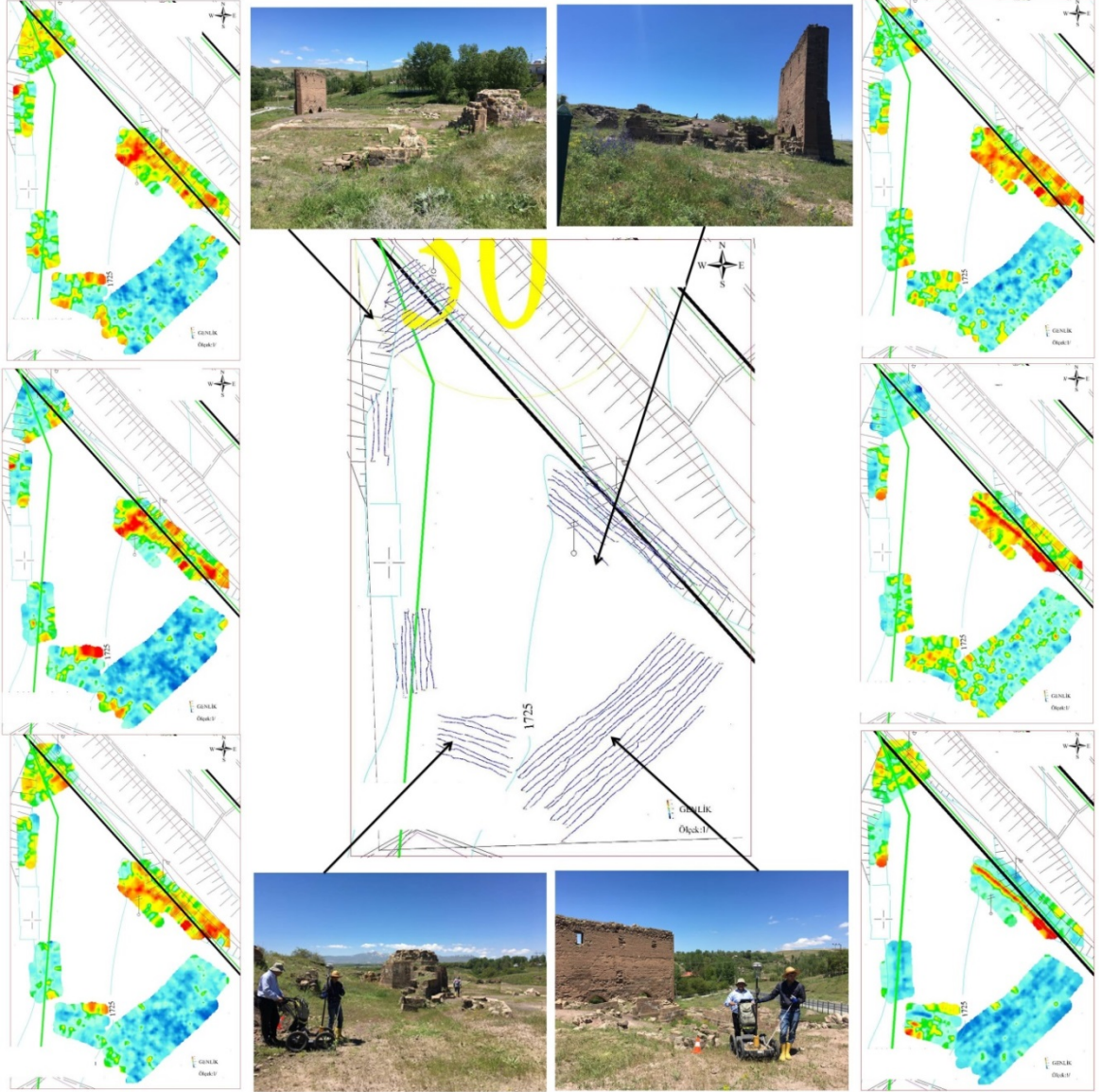

Şekil 3. Ahlat Ulu Camii temel kalıntıları, GPR ölçümleri, Kazıda ortaya çıkarılan merdiven, iki boyutlu GPR seviye haritası (2 m derinlik) ve kalıntıların mimari çizimi (Arslan, 2019, s. 207), (Avcı, 2017, 45).

Çalışma alanında, ölçümlenen yüksek genlikli anomalilerin köşe formlu, kare-dikdörtgen görünümlü, lineer uzanumlu, paralel gidişli, geometrik şekil veren yüksek genlikli anomaliler olduğu belirlenmiştir. Ayrıca tüm bölgelerde münferit, yer yer lokalize yüksek genlikli anomaliler görüntülenmiştir (Şekil 4). Ulu Cami ve Bezirhane'nin içinde bulunduğu alanlar ve çevrelerinde 3-4 m. seviyelerinde yüksek genlikli anomalilerin belirgin geometrik formlar sergilediği görüntülenmiştir (Şekil 5). Hemen hemen iki alanda da mimari yapı temellerine atfedilebilecek geometrik form veren yüksek genlikli anomalilerin dağılımları haritalanmış ve alanın üç boyutlu (3D) görüntüleri elde edilmiştir. (Şekil 6).

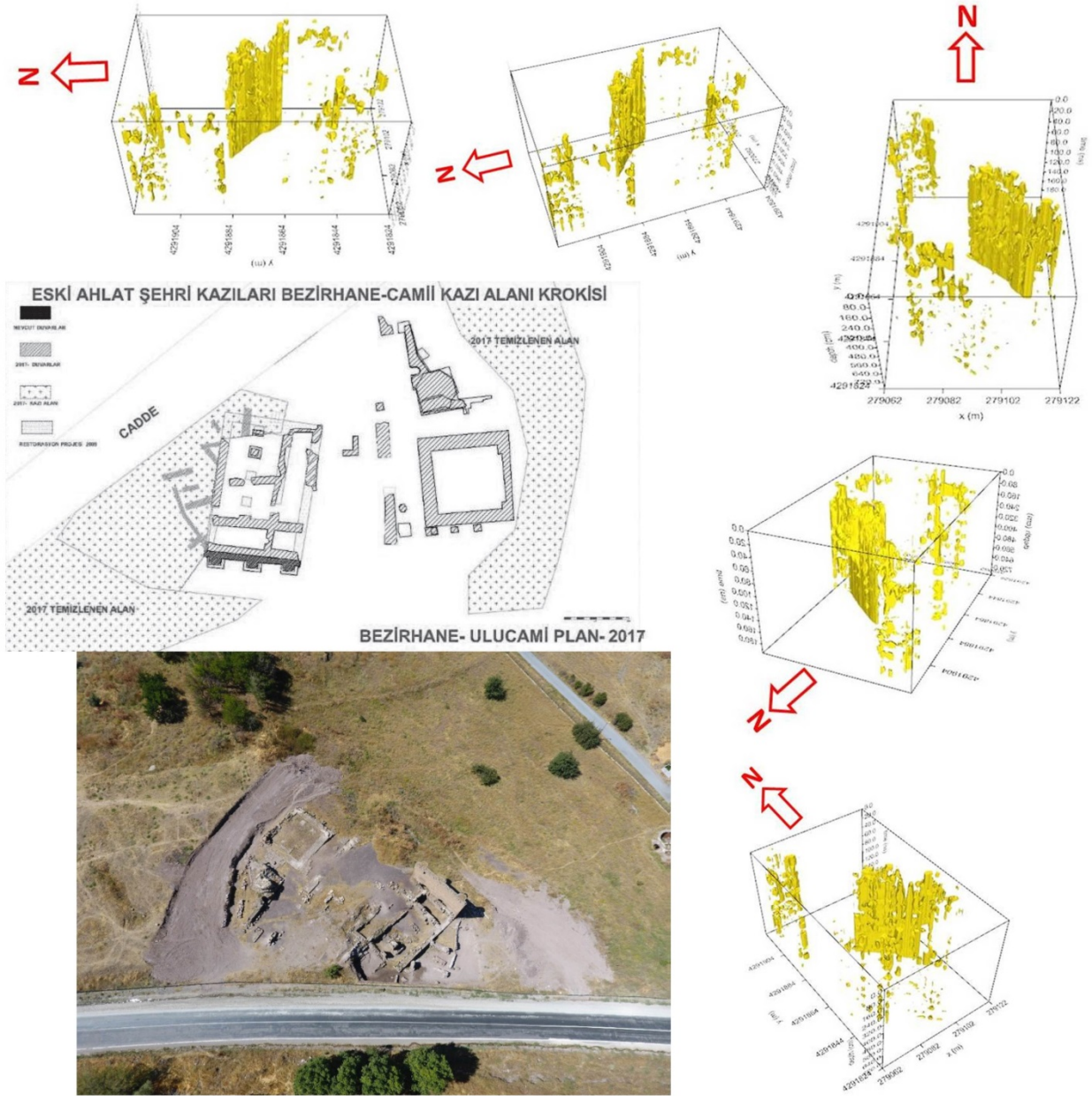
Şekil 4. Ahlat Bezirhane ve Ulu Camii temel kalıntıları, GPR ölçümleri, Kazıda ortaya çıkarılan merdiven, iki boyutlu GPR seviye haritası (2 m derinlik) ve kalıntıların mimari çizimi (Avcı, 2017, 42-54).

Şekil 5. Bitlis İli, Ahlat İlçesi, Ulu Camii ve Bezirhane çevresinin, GPR ölçümü yapılan profil lokasyonları, 1-6 m arası yüksek genlikli GPR anomali kat haritaları, işaretlenmiş belirgin anomali noktaları, GPR ölçümü ve çalışma alanı resimleri (Avcı, 2017, 42-54) (Yüksel, vd. 2019, s. 324).

Şekil 6. Ahlat Bezirhane ve Ulu Camii temel kalıntılarının GPR ölçümlerinden elde edilen üç boyutlu (3D), küp model, görüntüleri (farklı açılardan bakıl) (Avcı, 2017, 50-54), (Arslan, 2019, s. 207).

Eski Ahlat Şehri Ulu Cami ve Bezirhane alanlarında, daha önceki yıllarda başlanılan kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan yapı kalıntılarının kuzey ve kuzeybatı yönlerde tamamını ortaya çıkarmak ve Ulu Cami ile bağlantısını belirlemek üzere kazı çalışmalarından önce GPR ölçümleri yapılmıştır. GPR ölçümlerinin değerlendirilmeleri sonucunda görüntülenen ve daha sonra yapılan arkeolojik kazıda cami ile bağlantı sağlayan merdiven belli ölçüde açığa çıkarılmıştır (Arslan, 2019a, s. 208), (Arslan, 2019b, s. 485).

Resim 5. Ahlat İlçe merkezinin batısında, Harabeşehir Mahallesinde bulunan Ulu Camii'den Bezirhane'ye bağlantıyı sağlayan merdiven kalıntıları (Arslan, 2019a, s. 209).

Ulu Camii ve Bezirhane yapılarının devamı niteliğinde olan alanda ve Emir Bayırdır Kümbetinin Kuzey batısında bulunan alanda yapılan arkeolojik kazılarda, A22 ve A102 Açmalarında, yakın döneme ait kalıntılar elde edilmiştir (Resim). İlerleyen yıllarda bu alanlarda da Jeoradar taraması yaptırılması önerilmiştir (Arslan, 2019a, s. 212).

SONUÇ

Ahlat Bitlis İlinin bir ilçesidir. Van Gölü'nün kuzeybatı kıyısında yer alır. Ahlat'ın jeomorfolojik ve topoğrafik yapısını çevresindeki volkanik faaliyetlerin oluşturduğu tüf ve lavlardan meydana gelmiştir. Eski Ahlat Şehrinde, Ulu Cami ve Bezirhane (imalathane) yapılarının kalıntılarını bulduran alanlarda, geçmişte, kısmen arkeolojik kazılar yapılmıştır. Eski Ahlat Şehrinde 2017 Yılında Kazı çalışmalarına başlamadan önce, Ulu Cami ve Bezirhane alanlarında ve çevresinde Arkeojeofizik (GPR) çalışmaları yapılmıştır. Yer Radarı (GPR) ölçümlerinden elde edilen radargramların veri işlem değerlendirilmesinden sonra iki (2D) ve üç (3D) Boyutlu harita ve küp model görüntüleri elde edilmiştir.

Tahribatsız Test Yöntemlerinden (NDT) olan jeofizik ölçümler arkeolojik alanlarda fiziksel olarak zarar vermeden iki ve üç boyutlu görüntüleme yapar. Arkeolojik alanların kazı planlamasında ekonomik ve zaman bakımından büyük avantajlar sağlamaktadır. Özellikle Yüksek genlikli anomalilerin lokalize olduğu yerler tercihen kazı planlamasına alınarak kazı sezonunda arkeolojik sondaj çalışmaları yapılmalıdır.

Ulu Camii ve Bezirhane yapı kalıntılarının bulunduğu alan ve çevresinde, özellikle yüksek genlikli anomalilerin lokalize olduğu yerler tercihen kazı planlamasına alınarak, arkeolojik sondaj

çalışmaları yapılmalıdır. Arkeolojik kazı yapılması planlanan Ulu Camii ve Bezirhane kalıntılarının çevresinde mimari geometrik formlar veren yüksek genlikli GPR anomalilerinin kazılarda ortaya çıkarılan kalıntılarla uyumlu olduğu görüntülenmiştir.

Kaynakça

- Arslan, C. (2018). Bitlis, Ahlat'taki Türk Devri Yapıları. <https://www.altayli.net/wp-content/uploads/2018/08/BİTLİS-AHLATTAKİ-TÜRK-DEVİRİ-YAPILARI.pdf> (13.02.2021; 16:43)
- Arslan, C. (2019a). Ahlat Kazılarının Dünü-Bugünü, *Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Ulusal Hakemli Dergi*, 13(Özel Ek Sayı), 199-214, ISSN: 1307 – 9700.
- Arslan, C. (2019b). 2017 Yılı Eski Ahlat Şehri Kazısı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 40. Kazı Sonuçları Toplantısı, 07-11 Mayıs 2018 Çanakkale, 1. Cilt, 471-486, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayın No: 3627-1, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No: 183-1, e-ISSN: 3667-8845, Ankara, 2019.
- Arslan, M. (2017). *Anadolu'da Selçuklu Çağı Cami ve Mescit Mimarisi (Plan-Mimari-Süsleme)* Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı [Doktora Tezi], <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Avcı, K. (2017). *Bitlis İli, Ahlat İlçesi, Eski Ahlat Şehri 2017 Yılı Kazısı (Zaviye, Çifte Hamam, Küçük Hamam, Ulu Camii ve Bezirhane Çevreleri) Arkeojeofizik Araştırmaları* (yayınlanmamış rapor). 101 s., Geometrik Mühendislik Müşavirlik Yeraltı Araştırmaları.
- BTSO-Bitlis Ticaret ve Sanayi Odası (2021, Şubat 13), Bitlis Ahlat İlçesi, <http://www.bitlistso.org.tr/Portals/94/ilceler/2-Ahlat.pdf>
- Işık, E., Antep, B., Karaşin, İ. B. & Öncü, M. E. (2019). Ahlat ilçesinde yer alan Bezirhane beden duvarının sonlu elemanlar yöntemi ile analizi *DÜMF Mühendislik Dergisi* 10:2, 721-730
- Karamağaralı, H. (1970). Ahlat'ta Bulunan Tümülüs Tarzındaki Türk Mezarları, *Önasya*, V/59-60, s. 4-5, Ankara.
- Karamağaralı, H. (1988). Eski Ahlat Kazıları, *Höyük*, 143-144 Türk Tarik Kurumu, DOI: 10.37879, ISSN: 1309-8780
- Karamağaralı, H. (2007). "Ahlat Kazıları (1967-1991)", S. 83-96, II. Van Gölü Havzası Sempozyumu, Bitlis 4-7 Eylül 2006.
- Karamağaralı, N. (2008). Ahlat Kazısı. *Türkiye Arkeolojisi*, s., 14-15, Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu'nun 30. Yılı Anısına, Yayına hazırlayan: Fahriye Bayram, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Ana Yayın No: 128, ISBN No: 978-975-17-3322-1, <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/Eklenti/10075,turkiye-arkeolojisi.pdf?0>
- Özcan, D. (2015). XVI. Yüzyılda Çıldır Eyaleti büyük Ardahan Sancağı'nda su değirmenleri ve bezirhaneler. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1(24):71-87.
- Türkiye Kültür Portalı, (2021, Şubat 14). Kültür Envanteri Anıt, Bezirhane – Bitlis, <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bitlis/kulturenvanteri/bezrhane666826>

- Uluçam, A. (2002). *Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı II-Bitlis*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, ISBN 9789751729125, Güven Matbaası.
- Yörük, D. (2014).“XVI. Yüzyılda Konya Kazasında Su Değirmenleri ve Bezirhaneler”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literatureand History of Turkish or Turkic* Volume 9/1 Winter 2014, p. 637-655, DOI : <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6080>, https://turkishstudies.net/turkishstudies?mod=tammetin&makaleadi=&makaleurl=899199952_37_Y%C3%96R%C3%9CK_DO%C4%9EAN_TRH-637-655.pdf&key=17176
- Yüksel, F. A., Avcı, K. & Arslan C. (2019). Bitlis İli, Ahlat İlçesi, Eski Ahlat Şehri Arkeolojik Alanında Arkeojeofizik Çalışmalar. 41. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, 35. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, 17-21 Haziran 2019, Diyarbakır Dicle Üniversitesi, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayın No: 3656, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No: 189, 315-329, e-ISSN: 2667-8829, <https://kvmgm.ktb.gov.tr/Eklenti/73583,35arkeometri1pdf.pdf?0>

RUSYA'DA HÜKÜMET VE MEDYANIN 15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİNE YAKLAŞIMLARI

 Tekin Aycan TAŞCI^a

Öz

Başlangıcı 15. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen Türk-Rus ilişkileri yüzyıllar boyunca bölgesel rekabet ve buna bağlı olarak düşmanlık çerçevesinde gelişme göstermiştir. İki taraf arasında kısa süreli de olsa ilk kapsamlı dostluk ve işbirliğine dayalı ilişkiler Sovyetler Birliği ve Türkiye Cumhuriyeti arasında yaşanmıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde, bilhassa 2000'li yıllardan itibaren ilişkilerde rekabetten işbirliğine geçiş yönünde ciddi adımlar atılmaya başlanmıştır. Fakat 24 Kasım 2015'te Türkiye'nin Rusya'ya ait bir savaş uçağını düşürmesi ilişkilerin seyrini değiştirmiş ve iki ülke arasında kuvvetlenmeye başlayan güven ortamını yıkmıştır. Kriz döneminde Rusya tarafının eylem ve söylemlerinde gösterdiği Türkiye aleyhtarlığı ise basın yayın organlarında yürütülen kara propaganda sayesinde Rus kamuoyunda derin izler bırakmıştır. 27 Haziran 2016'da Ankara'dan gelen taziye mektubu sonrası Türk ve Rus hükümetleri tarafından ilişkilerin hızla düzeltilmesi yönünde irade sergilenmesine rağmen Rus basınındaki Türkiye algısı temkinli ve şüpheli olarak kalmıştır. 15 Temmuz 2016 tarihinde yaşanan darbe girişimi karşısında Rus Hükümeti açıkça Türkiye'deki meşru iktidarın yanında tavır sergilerken, Rus yayın organları ve Rus uzmanların yaklaşımları farklılıklar göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye-Rusya ilişkileri, uçak krizi, 15 Temmuz darbe girişimi

THE APPROACHES OF THE GOVERNMENT AND MEDIA TO THE JULY 15 COUP ATTEMPT IN RUSSIA

Abstract

Turkish-Russian relations, whose beginnings are dated to the second half of the 15th century, have developed in the framework of regional competition and, accordingly, hostility for centuries. The first comprehensive friendship and cooperative relations between the two sides, albeit for a short time, were experienced between the Soviet Union and the Republic of Turkey. In the post-Cold War period, serious steps have been taken towards the transition from competition to cooperation in relations, especially since the 2000s. However, the downing of a Russian warplane (fighter jet) by Turkey on November 24, 2015, changed the course of relations and destroyed the environment of trust that started to strengthen between the two countries. The anti-Turkey stance that the Russian side displayed in its actions and discourses during the crisis period left deep marks on

^aDr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, aycantt@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 7.05.2021, Kabul Tarihi: 30.06.2021

the Russian public opinion thanks to the black propaganda carried out in the media. Despite the willingness of the Turkish and Russian governments to quickly improve relations after the letter of condolence from Ankara on June 27, 2016, the perception of Turkey in the Russian press remained cautious and skeptical. While the Russian government clearly stood by the legitimate government in Turkey against the coup attempt on July 15, 2016, the approaches of Russian media outlets/Russian broadcast and Russian experts differed.

Keywords: Turkish-Russian relations, plane crisis, July 15 coup attempt

Giriş

Osmanlı'dan günümüze beş yüz yıllık geçmişe sahip olan Türkiye-Rusya ilişkileri ağırlıklı olarak rekabet ve düşmanlık algısı çerçevesinde şekillenmiştir. İki taraf arasında ilk kapsamlı dostluk ve işbirliğine dayalı ilişkiler Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Rusya arasında yaşanmıştır. Türkiye ve Sovyet Rusya'yı birbirine yakınlaştıran işbirliği alanları ise ağırlıklı olarak ekonomi ve ticaret olmuştur. Fakat iki ülkenin ayrı bloklarda yer alması ve birbirine karşı derin güvensizliklere sahip olmaları siyasi ilişkilerin ekonomik ve ticari alanlarda gerçekleştirilen işbirliğine paralel düzeyde geliştirilmesini engellemiştir. Buna bağlı olarak da bu dönemde işbirliği/yakınlaşmalar konjonktüre bağlı olarak kısa süreli olmuştur. (Çopuroğlu & Karpuzcu, 2017, ss. 467-468)

Soğuk Savaş sonrası süreçte özellikle 2000'li yıllardan itibaren Türkiye-Rusya Federasyonu ilişkileri ekonomi ve ticaret alanlarında gelişen işbirliğinin öncülüğünde önemli ölçüde ivme kazanmıştır. Bu dönemde özellikle 1 Mart 2001'de ABD askerlerinin Irak operasyonu için Türkiye topraklarında konuşlandırılması talebinin TBMM tarafından reddedilmesi, Türk hükümetinin Ağustos 2008'de yaşanan Rusya-Gürcistan savaşı sırasında ABD savaş gemilerinin Karadeniz'e çıkış talebi karşısında Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni titizlikle uygulaması, Rusya'nın Kırım'ı işgali ve Donbass'taki ayrılıkçıları desteklemesi karşısında AB tarafından uygulamaya konulan yaptırımlara Türkiye'nin katılmaması gibi hususlar Türk-Rus siyasi ilişkilerinin gelişiminde rol oynamıştır (Taşçı, 2019, ss. 93-94). Diğer taraftan bu dönemde tarihinde görülmemiş sıklıkta yaşanan karşılıklı üst düzey resmi ziyaretler, iki devlet arasında kurulan Üst Düzey İşbirliği Konseyi, turizm, ticaret ve karma evlilikler sayesinde halklar arasında artan münasebetler ikili ilişkilerdeki yakınlaşmanın siyasi ve kültürel alanlara da yayılmasını sağlamıştır. Bu iyi tablo; bir yandan ilişkilerde yaşanan ivmeye istinaden iki ülke arasında "stratejik ortaklık" söylemlerinin dillendirilmesine, bir yandan da tarafların birbirlerine karşı yüzyıllardır besledikleri güvensizlik duygusunun ve önyargıların ötelenmesine imkân tanımıştır. Buna karşın iki ülkenin süreklilik arz eden bir çıkar ortaklığına sahip olmaması, aksine küresel ve bölgesel gelişmeler karşısında birbirinden farklı dış politika takip etmeleri ve çoğu konuda çıkar çatışmaları yaşamaları (Çopuroğlu & Karpuzcu, 2017, s. 466) Türkiye-Rusya Federasyonu ilişkilerindeki bu olumlu havayı zaman zaman krizlerle bölmüştür.

İki ülke arasındaki çıkar çatışmalarının gün yüzüne çıktığı kriz dönemlerinde özellikle Rusya'da resmi çevrelerden basın yayın organlarına, akademisyen ve uzmanlardan köşe yazarlarına kadar bir yelpazede Türkiye aleyhine söylemlerin ve kara propagandanın kuvvetlendiği gözlemlenmektedir. Bunun en yakın örneği 24 Kasım 2015 tarihinde Türkiye'nin Rusya'ya ait bir savaş uçağını düşürmesi

neticesinde yaşanan kriz dönemidir. Bu dönemde Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin başta olmak üzere üst düzey Rus bürokratlardan ve milletvekillerinden gelen Türkiye aleyhtarı söylemler, suçlamalar, iftiralar ve yaptırım uygulamaları krizi derinleştirmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki Rus hükümeti, bilhassa Erdoğan ve ailesi ile DAES arasında petrol alışverişi olduğuna ve Türkiye'nin DAES başta olmak üzere Suriye'deki teröristleri desteklediğine dair iddialarda bulunarak krize uluslararası bir boyut kazandırma çabası içine de girmiştir. Kriz dönemi hükümetten güç alan Rus basın yayın organları ise Türkiye aleyhine yürüttükleri kara propaganda faaliyetleri ile krizin Rus kamuoyuna sirayet etmesine neden olmuştur. Bütün bunlar ise 2000'lerin başından itibaren Rusya'da oluşan olumlu Türkiye algısına büyük ölçüde zarar vermiş, tarihi rekabet ve düşmanlık algısı ile güvensizlik duygusunun Rus hükümeti ve toplumunda yeniden nüksetmesine yol açmıştır.¹

Kriz dönemi Rus basınında ve kamuoyunda oluşan bu Türkiye karşıtı tutum, kriz sonrası dönemde de kendisini göstermeye devam etmiştir. Öyle ki Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 27 Haziran 2016'da Rus pilotun ailesi için Putin'e yazdığı taziye mektubunun Kremlin tarafından özür maiyetinde mesaj olarak kabul edilmesi ve hemen ardından ilişkilerde normalleşme sürecine geçilmesine rağmen bu olumlu durum Rus basın yayın organlarına, dolayısıyla da onun etkisi altındaki Rus kamuoyuna aynı hızla sirayet etmemiştir. Aksine Rus medyası ve Rus uzmanların Türkiye'ye yönelik tavırları genel itibarıyla kriz dönemindeki devamı niteliğinde olmuştur. 15 Temmuz 2016'da Türkiye'de yaşanan darbe girişimi karşısında Rus resmi makamları ile basın-yayın organlarının yaklaşımları arasındaki fark, buna açık bir örnek teşkil etmektedir.

Türkiye'de 15 Temmuz darbe girişiminin Batı'daki yansımalarını devlet görevlileri ve basın-yayın organları üzerinden inceleyen münferit akademik çalışmalar kaleme alınmıştır. Bu çalışmalarda darbe girişiminin yaşandığı 15 Temmuz gecesi ve sonrasındaki süreçte Batılı ülkelerden gelen resmi açıklamalar ve ana akım medyada yer alan haber ve yorumlar verilerek değerlendirilmiştir. Akademik çalışmaların dışında kimi Türkçe haber ajansları ve gazetelerde kronolojik olarak Batı'dan gelen açıklamalar, haber başlıkları ve yorumlar paylaşılmıştır. 15 Temmuz darbe girişiminin Rusya'daki yansımalarına dair ise İlyas Kemaloğlu'nun kaleme aldığı konferans metni dışında toplu bir çalışma mevcut değildir. Kemaloğlu'nun "15 Temmuz Darbe Girişimi'nin Rusya'daki Yansımaları" başlıklı söz konusu bildiri metninde örneklere yer verilmeden Rus yönetiminin ve basınının darbe girişimine yaklaşımı, bunun arka planındaki sebepler ve Rusya'daki Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ) algısı ve varlığından bahsedilmiştir (Kemaloğlu, 2016).

Bu çalışmada 24 Kasım 2015'ten 27 Haziran 2016'ya kadar süren Türk-Rus krizinin gölgesinde Rusya resmi mercileri ile Rus basın organları ve Rus uzmanların 15 Temmuz 2016 tarihinde Türkiye'de yaşanan darbe girişimine yaklaşımları örnekler üzerinden incelenecektir. Bu kapsamda kıyaslamaya

¹ Merkezi Moskova'da bulunan kamuoyu yoklaması şirketi Levada'nın 20-23 Mayıs 2016 tarihleri arasında 2 bin 400 kişi arasında yaptığı anketin sonuçları bunun en somut kanıtlarından biridir. Rusya'ya müttefik ve düşman ülkelerin sorulduğu anket, 2006 yılından beri Türkiye'yi ülkeleri için düşman olarak gören Rusların sayısı %1 iken bu sayının kriz sonrasında %29'a yükseldiğini göstermiştir (Levada-Center, 2016). Buna göre Rusya'da artık her üç kişiden birinin Türkiye'yi "düşman" ülke olarak gördüğü sonucu ortaya çıkmıştır (Hürriyet, 2016). Yine devlete ait Rusya Kamuoyu Araştırmaları Merkezi (VTsIOM)'nin Aralık 2015 ve Şubat 2016 tarihlerinde gerçekleştirdiği anketler de Rus halkının büyük çoğunluğunun Türkiye'ye karşı uygulanan yaptırımları desteklediğini göstermiştir (Interfax, 2015)(RBC, 2016).

imkân tanımak için öncelikle 15 Temmuz darbe girişimi ve sonrasındaki süreç karşısında Batılı ülkelerden (buradan kasıt ABD ve AB'dir) devlet adamları, siyasiler ve uzmanların yaptıkları açıklama ve yorumlar ile Batılı medya kuruluşlarının konuya yaklaşımlarından örnekler verilecektir. Ardından Rus hükümet yetkililerinin yaptıkları resmi açıklamalar ile Rus medyası ve sosyal medyada paylaşılan haber ve yorumlara değinilerek değerlendirmelerde bulunulacaktır. Bu yönleriyle çalışma içerik bakımından Kemaloğlu'nun makalesinden ayrılmaktadır.

Çalışmada 15 Temmuz darbe girişiminin Batı'daki yansımaları, ekseriyetle konuyla ilgili Türkçe literatürdeki akademik çalışmalardan, münferit Türk ve yabancı basın-yayın organları ile Avrupa Birliği resmi internet sitelerindeki paylaşımlardan faydalanılarak yazılmıştır. Darbe girişiminin Rusya'daki yansımaları ise büyük oranda internet haber kaynaklarından ve video kayıtlarından istifade edilerek kaleme alınmıştır. Bu haliyle çalışmanın amacı; Batı ile kıyasa imkân tanıyacak şekilde 15 Temmuz darbe girişimine karşı Rus yönetimi ile medyasının yaklaşım farkını örneklerle incelemek, bu suretle Rusya'daki Türkiye algısını ortaya koymaktır.

A. 15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ ve BATILI ÜLKELER

15 Temmuz 2016 tarihinde saat 22:00 sularında savaş uçaklarının Ankara semalarında alçak uçuş yapmaya başlaması ve İstanbul'da bir grup askerin Boğaziçi Köprüsü'nü tek yönlü trafiğe kapatmasıyla Türkiye'de meşru hükümete karşı darbe girişimi başladı. 23:10'da Başbakan Binali Yıldırım bir açıklamada bulunarak Türk ordusu içerisindeki bir grubun darbe girişiminde bulunduğunu duyurdu. Saat 00:37'de ise bir haber kanalına bağlanan Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, olayları "silahlı güçler içerisindeki küçük bir azınlığın kalkışması" olarak nitelendirdi ve vatandaşların darbe girişimine karşı hükümete destek amaçlı sokağa çıkmalarını istedi. Marmaris'te tatilde bulunan Erdoğan, saat sabah 04:00 sularında İstanbul'a döndüğünde Atatürk Havalimanı'nda kendisini karşılayan kalabalığa konuşma yaptı. Bir saat sonra Cumhurbaşkanlığı'ndan yapılan açıklamayla tehlikenin devam ettiği duyuruldu ve vatandaşların bu tehlike karşısında sokaklarda durması çağrısında bulunuldu. 26 Temmuz sabahı 06:00 ile 08:00 saatleri arasında darbe girişiminde bulunan askerler teslim alındı. Saat 09:00'a doğru rehin durumundaki Genelkurmay Başkanı Hulusi Akar kurtarıldı. Sabahın bu saatlerinden itibaren de günlük yaşama kısmen geri dönüldü. Saat 11:00 civarında ise darbe girişiminin öne geçildiği resmi olarak duyuruldu (CNN Türk, 2016b).

15 Temmuz günü gece saatlerinde gerek ordunun esas kısmının darbe girişimine destek vermemesi, gerekse Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın çağrısı üzerine sokaklara çıkan halkın Türkiye tarihinde ilk kez bir darbeye karşı direnişe geçmesi neticesinde tehlike önemli ölçüde atlatıldı. Fakat bütün bunların yaşandığı sırada Türk hükümetinin ve kamuoyunun dikkati bir yandan darbe girişimi karşısında dünyadan gelecek tepkilerdeydi. Nitekim darbe girişimine karşı Türkiye'deki meşru hükümete gösterilecek uluslararası destek yurt içindeki demokrasi mücadelesi için önem arz etmekteydi. Bu noktada bilhassa uzun süredir Türkiye aleyhine politikalar takip etmekte olan ABD ve AB ülkelerinin yaklaşımı merak konusu oldu.

1. ABD ve AB'den Gelen İlk Resmi Açıklamalar

Darbe girişimi karşısında tepkisi merak edilen ülkelerin başında Fethullahçı Terör Örgütü'nün (FETÖ) elebaşına 1999 yılından beri ev sahipliği yapan ve bundan önceki darbelerin organizasyonunda pay sahibi olduğuna dair kayda değer emareler bulunan ABD gelmekteydi. ABD'den darbe girişimine dair ilk açıklama, o sıra Moskova ziyaretinde bulunan dönemin ABD Dışişleri Bakanı John Kerry'den geldi. Kerry, Rus mevkidaşı Sergey Lavrov ile darbe girişiminin ilk saatlerine denk gelen ortak basın toplantısında Türkiye'de olan bitenle ilgili henüz elinde bir bilgi olmaması gerekçesiyle yorumda bulunmak istemedi. Bunun yerine Türkiye'de istikrar, barış ve devamlılığın sağlanması temennisini dile getirmekle yetindi. Ankara'da Kerry'nin bu ifadeleri darbe girişimine karşı net bir tavır yansıtmadığı için tepkiye neden oldu (BBC, 2021).

Olayların başlangıcından dört saat sonra, darbenin başarısız olacağına anlaşılmasının ardından Beyaz Saray resmi Twitter hesabında Türkiye'deki tüm tarafların demokratik yollardan seçilmiş Türkiye hükûmetini desteklemesi gerektiğine dair paylaşım geldi (Batı Raporu, 2016b; Financial Express, 2016). 16 Temmuz sabah 08:00 sularında ise John Kerry, ABD'nin demokratik yollarla seçilen hükümeti desteklediği açıklamasında bulundu (RIA, 2016) (RIA, 2016). Şunu da belirtmek gerekir ki Kerry, aynı gün Lüksemburg'da yaptığı basın toplantısında darbenin çok parlak planlanmış ve uygulanmış gibi durmadığını, fakat tüm gerçekler ortaya çıkana dek yargıda bulunmaktan kaçınmak gerektiğini belirtti (Batı Raporu, 2016a). ABD'den meşru hükümete desteğini belirten açıklamanın dört saat gecikmeli, yani darbe girişiminin bertaraf edilmesinin ardından gelmesi Türkiye'de eleştirilere ve ABD'nin darbe girişiminin sonucunu beklediği yönünde şüpheye neden oldu (AA, 2016b). Diğer taraftan ABD'den darbe girişimini kınayan ilk resmi açıklama ise ancak 18 Temmuz günü Beyaz Saray Basın Sözcüsü Josh Earnes tarafından düzenlenen basın toplantısında dile getirildi (Batı Raporu, 2016d).

19 Temmuz 2016 tarihinde ABD Başkanı Obama ile Cumhurbaşkanı Erdoğan arasında telefon görüşmesi gerçekleşti. Görüşmede Obama, meşru yollarla seçilmiş hükümeti cebren yıkmayı amaçlayan darbe girişimini kınadıklarını ve Türkiye'de demokrasiyi desteklediklerini belirtti (TCCB, 2016). Obama ayrıca darbe soruşturmasında Türkiye'ye her türlü yardımda bulunabileceklerini, ancak demokratik değerlere uyulmasını istediğini dile getirdi (BBC, 2016b). Darbe girişiminden sonra Obama ile Erdoğan'ın ilk yüz yüze görüşmesi ise 4 Eylül 2016 tarihinde G-20 Liderler Zirvesi sırasında gerçekleşti. Görüşmede Erdoğan, darbe girişimi sonrası Başkan Obama ile yaptığı telefon konuşmasını hatırlatarak, darbe girişimi karşısında Obama'nın verdiği destek için teşekkür etti (Sputnik, 2016a).

ABD'den Türkiye'ye ilk üst düzey ziyaret, darbe girişiminden 16 gün sonra, 1 Ağustos 2016 tarihinde ABD Genelkurmay Başkanı General Joseph Dunford tarafından gerçekleştirildi (DW, 2016c). Ardından darbe girişiminden bir buçuk ay sonra, 24 Ağustos 2016'da dönemin ABD Başkan Yardımcısı Joe Biden Türkiye'ye resmi ziyarette bulundu. Biden, Erdoğan ile düzenlenen ortak basın toplantısında darbe girişiminin hemen ardından Türkiye'ye gelmemesiyle ilgili özür diledi ve bundan duyduğu üzüntüyü dile getirdi (CNN Türk, 2016a).

Uzun süredir Türkiye'ye karşı olumsuz istikamette politika sergileyen AB'nin önde gelen ülkeleri 15 Temmuz darbe girişimi ve sonrasında da bu tavırlarını değiştirmediler. İlk etapta bekle-gör politikası

çerçevesinde darbe girişimine karşı açıklama yapmakta aceleci davranmayan bu AB ülkeleri ve kurumları, ancak darbe girişiminin bertaraf edilmesinin ardından yayınladıkları mesajlarla Türkiye'deki meşru hükümete desteklerini bildirdi (Kakışım & Erdoğan, 2018, s. 409).

Darbe girişiminin bastırılmasının ardından AB'den ilk açıklama 16 Temmuz 2016'da AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi ve AB Komisyonu Başkan Yardımcısı Federica Mogherini ile Genişleme ve Komşuluk Politikasından sorumlu AB Komiseri Johannes Hahn'dan geldi. Mogherini ve Hahn, 15 Temmuz darbe girişimini kınadıkları ortak açıklamalarında Türkiye'de anayasal düzene hızlı bir şekilde geri dönülmesi ve ülkede hukukun üstünlüğü ile temel hak ve özgürlüklerin hâkim kılınması konusundaki gerekliliği vurguladılar (European Commission, 2016).

16 Temmuz 2016 tarihinde gün içerisinde İngiltere Dışişleri Bakanı Boris Johnson (Batı Raporu, 2016c), Fransa Dışişleri Bakanı Jean-Marc Ayrault, AGİT Başkanı Frank-Walter Steinmeier ve AGİT Genel Sekreteri Lamberto Zannier, Almanya Başbakanı Angela Merkel, İtalya Başbakanı Matteo Renzi, İspanya Dışişleri Bakanı, İtalya Başbakanı Matteo Renzi, Belçika Başbakanı Charles Michel gibi Batılı liderlerden darbe girişimine dair kınama mesajları geldi (Dünya, 2016). Demokrasi, hukukun üstünlüğü, temel insan hakları ve özgürlükler vurgusu, mesajların ortak özelliği niteliğindedir (RİA, 2016c, 2016d, 2016e, 2016g).

Verilen örneklerden anlaşılacağı üzere Batılı devlet adamları, her ne kadar Türkiye'deki meşru iktidarı destekler nitelikte darbe karşıtı söylemlerde bulunmuşlarsa da tavırlarını darbe girişiminin bastırılmasından sonra ortaya koymaları ve açıklamalarındaki demokrasi ve insan hakları vurgularıyla FETÖ mensuplarının akıbeti konusunda sergiledikleri kaygı nedeniyle samimiyetsiz bir algı oluşturdular. Diğer taraftan bunların dışında ABD ve AB'den Batı'nın darbe karşısındaki yaklaşımını daha samimi şekilde ortaya koyan açıklamalar, yorumlar ve eylemler de geldi.

2. ABD ve AB'den Gelen Meşru İktidar Karşıtı, Darbe Destekçisi Yaklaşımlar

Darbe girişiminin önlenmesinin ardından AB'den gelen kınama mesajlarının yanı sıra Cumhurbaşkanı Erdoğan özelinde meşru hükümeti suçlayıcı ve FETÖ üyelerine karşı bundan sonra alınacak önlemler konusunda uyarı içerikli açıklamalar da yapıldı. Bu açıklamalardan bazıları ise darbeyi destekleyen ifadeler içermekteydi. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında değinilecek olan Rus basın yayın organlarının darbe girişimine dair yer verdiği haber ve yorumların Batı'dakiler ile kıyaslanmasına imkan tanımak için bunlardan bahsetmek faydalı olacaktır.

Batı'dan gelen darbe yanlısı ve Erdoğan özelinde Türkiye'deki meşru hükümet karşıtı yaklaşımlar arasında Amerikan ordusunun istihbaratçı subaylarından emekli Yarbay Ralph Peters'in *Fox News* televizyonunda yaptığı yorum kayda değer örneklerden biridir. Peters, yaptığı yorumda darbe girişimini Türkiye'yi İslami diktatörlük olmaktan kurtaracak son şans olarak değerlendirmiş, darbe girişiminin bastırılmasının ardından ise İslamcıların kazandığını, kendilerinin ise kaybettiğini ima etmiştir (Ataman & Shkurti, 2016). 16 Temmuz günü akşam saatlerinde Avrupa Parlamentosu'nun ikinci büyük grubu olan Sosyalistler ve Demokratlar Grubu Başkanı Gianni Pittella ise Türkiye'deki darbe girişimini kınadığı açıklamasında buna Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın "antidemokratik eğilimlerinin" sebep olduğu imasında bulunarak bir yerde darbecilerin eylemini gerekçelendirmiş ve yaşananlardan ötürü Erdoğan'ı suçlamıştır (RİA, 2016n).

17 Temmuzda Fransa Dışişleri Bakanı Jean-Marc Ayrault'un, 18 Temmuz 2016'da ise yaptıkları ortak basın açıklamasında John Kerry ve Federica Mogherini'nin Türkiye'deki durumla ilgili değerlendirmeleri yine Batı'nın darbe karşısındaki ikircikli tutumunu ortaya koyması bakımından dikkate değerdir. Ayrault, verdiği demeçte Türkiye'deki başarısız darbe girişimi sonrası FETÖ mensuplarının tutuklanmaları ve devlet görevlerinden uzaklaştırılmalarını "baskı" olarak nitelendirerek Erdoğan'ı eleştirmiştir (RİA, 2016p). Kerry ve Mogherini de yaptıkları açıklamada önce Türkiye'de FETÖ mensuplarına karşı başlatılan operasyonlara ve tutuklamalara dair duydukları endişeyi dile getirdikten sonra demokrasi ve temel hak ve özgürlüklere vurguda bulunmuş ve demokrasinin NATO üyeliğinin beş temel şartından biri olduğunu hatırlatmışlardır. Onların bu yorumu ise Batı medyasına Türkiye'nin NATO'dan atılmakla tehdit edildiği şeklinde yansdı (Birdal, 2016; DW, 2016b).

17 Temmuz 2016'da AB Komisyonu Üyesi Günther Oettinger, *Welt am Sonntag* gazetesine verdiği demeçte darbecilerin suçlu olduğunu, fakat terörist olmadıklarını ifade ederek Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı başarısız darbe girişimini Türkiye'deki demokratik temel hakları daha da kısıtlamak için kullanmaması, aksi halde Avrupa Birliği ve NATO'nun temsil ettiği değerlerden daha da uzaklaşacağı yönünde uyardı. Haberi paylaşan Alman uluslararası medya kuruluşu *Deutsche Welle* ise haber metninin sonunda Türkiye'de o güne kadar kaç devlet memurunun tutuklandığını vurgulayarak Oettinger'in endişelerini okuyucular nezdinde haklı göstermeye çalıştı (DW, 2016a). Dolayısıyla Oettinger ve onun demecini paylaşan iki Alman gazetesi darbe girişiminden ziyade darbecilerin akıbeti konusunda daha çok endişe duyduklarını göstermiş oldu.

Avusturya, 15 Temmuz darbe girişimi ve sonrasında Erdoğan özelinde Türkiye'deki meşru hükümete aşıktan gösterdiği düşmanca tavır ile bir nevi Batı'nın pozisyonunu en açık şekilde yansıtan ülke oldu. Avusturya düşmanca tavrını ilk başta ülkede 15 Temmuz darbe girişimine karşı protesto eylemlerinde bulunan Türk asıllı Avusturya vatandaşlarının Türkiye'deki meşru hükümete destek amaçlı evlerine ve balkonlarına Türk bayrağı asmalarını yasaklayarak gösterdi. Avusturya Dışişleri ve Entegrasyon Bakanı Sebastian Kurz ise devlet televizyonu *ORF*'ye yaptığı açıklamada darbe karşıtı gösterilere katılan Türkiye kökenli vatandaşları eleştirerek onların Avusturya'ya karşı sadık tutum göstermeleri gerektiğini ve Erdoğan taraftarlarının ülkeyi terk etmekte serbest olduklarını ifade etti. Bununla birlikte ülkede Türkiye karşıtı kara propaganda faaliyetleri yürütülmeye başlandı. Türkiye'ye karşı düşmanca söylemlerini devam ettiren başta Kurz ve Avusturya Savunma Bakanı Hans-Peter Doskozil olmak üzere çeşitli üst düzey bürokratlar ve siyasetçiler Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinin durdurulması konusunda fikir beyanında bulundular (AA, 2016a; Sputnik, 2016b).

FETÖ terör örgütüne karşı hızlı ve etkili mücadele yürütülebilmesi için 21 Temmuz 2016 tarihinde Türkiye'de olağanüstü hal ilan edilmesi Batı'da insan hakları ve temel hak ve özgürlüklerin ihlali şeklinde değerlendirildi (EEAS, 2016; Kakışım & Erdoğan, 2018, s. 411). Türk hükümetinin OHAL kararı karşısında en sert tavır yine Avusturya'dan geldi. Avusturya, OHAL ilanına tepki olarak Türkiye Büyükelçisini Dışişleri Bakanlığı'na çağırdı. Dışişleri Bakanı Sebastian Kurz, bununla ilgili olarak Türk Büyükelçisinin çağırılma sebebini Türk yönetiminin gittikçe otoriter hale gelmesinden duydukları endişe ve ülkenin hangi yönde ilerlediğine açıklık getirme isteği şeklinde belirtti. Kurz ayrıca darbe girişimi sonrası FETÖ mensuplarına karşı başlatılan tasfiye sürecinin kabul edilemez olduğunu ve darbe

girişiminin hükümete böyle bir hak vermediğini ifade etti (Cumhuriyet, 2016). OHAL ilanı sonrası bilhassa ABD'nin en önemli askeri yetkililerinden ABD Merkez Komutanlığı (CENTCOM) Komutanı Joseph Votel'in darbeci askerlerin tutuklanmasına karşı yaptığı açıklaması oldukça önemliydi. Nitekim Votel bu açıklamasında tutuklanan darbeci subayların kendi müttefikleri ve muhatapları olduğunu, bundan sonra Türk silahlı kuvvetleri içinde muhatap bulmama endişesi duyduklarını ifade etmişti (Ataman & Shkurti, 2016, s. 63).

Batılı devlet adamları ve siyasetçilerin darbe girişimi ve sonrası süreç için daha samimi şekilde ortaya koydukları bu söylem ve yaklaşımlar, aslında devlet kademelerinden ilk resmi açıklamaların neden gecikmeli ve ikircikli ifadelerle geldiğine ışık tutmuştur. Darbe girişimi karşısındaki aynı samimi yaklaşım Batı medyası tarafından da sergilenmiştir.

3. ABD ve AB Medyasının 15 Temmuz Darbe Girişimine Yaklaşımı

Batı medyasının 15 Temmuz darbe girişimine yaklaşımı Batılı devlet adamlarının, siyasilerin ve uzmanların fikir ve yorumlarıyla tamamen paralel bir çizgide oldu. Batı medyası, konuyla ilgili paylaştıkları haber ve yorumlarda darbecileri savunan söylemlere yer verdiği gibi darbenin başarısız olmasının ardından ülkedeki durumun daha da kötüye gittiği yönünde kamuoyunda bir algı oluşturma çalıştı. ABD ve AB ülkelerindeki FETÖ mensubu sivil toplum kuruluşları ile akademisyen ve gazeteciler de buna hizmet ettiler. (Kakışım & Erdoğan, 2018, ss. 410-411).

Giriş bölümünde de belirtildiği üzere 15 Temmuz darbe girişimine dair ülkemizde Batılı basın paylaştığı haber ve yorumları inceleyip değerlendiren çok sayıda akademik çalışma kaleme alınmıştır. Bunlar içerisinde Muhittin Ataman ve Gloria Shkurti (Ataman & Shkurti, 2016), Cemal Kakışım ve Seven Erdoğan (Kakışım & Erdoğan, 2018), M. Zeki Duman (Duman, 2018), Mustafa Kaya (Kaya, 2020), Muhammed Mücahid Dalkılıç (Dalkılıç, 2020), Gökhan Bozbaş (Bozbaş, 2016), Ali Balcı ve Yıldırım Turan (Balcı & Turan, 2017) tarafından yayınlanmış yedi makale ile SETA'nın 2017 tarihli raporu (SETA, 2017) ve İdris Kardaş'ın Sabah gazetesi için kaleme aldığı 12 Temmuz 2017 tarihli yazı (Kardaş, 2017) ön plana çıkmaktadır. Söz konusu çalışmalar incelendiğinde Amerika, İngiltere, Almanya, Avusturya, İtalya, İsveç, Norveç ve Yunanistan basınında 15 Temmuz darbe girişimi ve sonrasındaki süreçle ilgili paylaşılan haber ve yorumların benzer ifadelerle aynı bakış açısı ve yaklaşımı yansıttığı görülmektedir.²

15 Temmuz darbe girişimi ve sonrasında Türk hükümeti tarafından alınan önlemler hakkında genel olarak Batı basınında paylaştığı haber ve yorumları; Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a, Türk Silahlı Kuvvetleri'ne, darbe girişimi sonrası hükümetin aldığı önlem ve tedbirlere, halkın darbe karşısındaki tutumuna ve Fethullah Gülen'e bakış açısı şeklinde beş kısımda değerlendirmek mümkün. Öncelikli olarak tüm Batılı medya kuruluşlarının darbe girişiminin merkezine aldıkları Erdoğan ile ilgili tanımlamalarında "İslamcı", "dindar", "muhafazakâr", "baskıcı", "otoriter", "diktatör", "tiran", "mutlak güç sahibi" gibi ifadeler ön plana çıkmaktadır. Bu tanımlara istinaden de darbe girişiminin sebebi

² Zikredilen çalışmalarda Amerikan CNN International, Los Angeles Times, Wall Street Journal, Washington Post, Huffington Post, The New York Times, Foreign Affairs, Fox News; İngiliz BBC, Reuters, The Guardian, Daily Mail, The Telegraph, The Mirror, The Sun, Financial Times, The Independent, The Economist; Alman Der Spiegel, Die Welt, Welt Am Sonntag, Berliner Zeitung, ARD, Bild, Focus, N-TV, Der Spiegel; İtalyan ANSA, Il Sussidiario; Avusturya menşei Die Presse; İsveç gazetesi Expressen; Norveç gazetesi Bergens Tidende; Yunan gazetelerinden Naftemboriki, Makeleio, Kathimerini, Paratiritis gibi yayın kuruluşlarında paylaşılan haber yorumlar incelenip değerlendirilmiştir.

Erdoğan ve onun uyguladığı otoriter yöntemler gösterilmiştir. Öyle ki “diktatöleşerek yönetimi gittikçe otoriter hale getiren, demokrasiden uzaklaşan ve laik değerlere zarar veren” Erdoğan, kendisine karşı bilhassa orduda memnuniyetsizliği arttırmış, bu da neticede ordunun ülkedeki gidişata müdahale etmesine yol açmıştı. Darbeyi meşrulaştırma eğilimindeki bu yorumlar Batı medyasının Türk ordusu hakkındaki tanımlamalarıyla kuvvetlendirilmiştir. Nitekim Türk Silahlı Kuvvetlerini Atatürk ilkelerinin ve modern laik Türkiye’nin koruyucusu olarak nitelendiren Batı medyası, üstlendiği bu misyon sebebiyle ordunun zaman zaman ulusal politikaya müdahalelerde bulunduğunu vurgulamış, dolayısıyla darbe geleneğine sahip Türkiye’de 15 Temmuz darbe girişimini demokrasiyi muhafaza etmek için İslamcılara karşı askeri müdahale olarak kamuoyuna yansıtmıştır.

15 Temmuz sonrası Türk hükümetinin aldığı önlemler ve OHAL uygulaması kapsamında FETÖ mensuplarının tutuklanması, ordu, emniyet teşkilatı ve diğer devlet kurumlarından ihraç edilmesi, FETÖ’ye ait gazete, televizyon ve eğitim kuruluşlarının kapatılması Batı medyasında darbe girişiminin kendisinden daha geniş yer almıştır. Bu süreçte yaşananlar ve alınan kararlar, hakkındaki nitelendirmelere paralel şekilde Erdoğan’ın gücünü artırmaya, konumunu sağlamlaştırmaya, muhalefeti sindirmeye yönelik keyfi hamleleri olarak değerlendirilmiştir. FETÖ mensuplarının devlet kurumlarından tasfiyesini “cadı avı”, “karşı darbe” vb. ifadelerle haberleştiren ve her seferinde “hükümet karşıtı” “binlerce” kişinin tutuklandığının altını çizen Batı basını, bütün bu süreci darbe sonrası Erdoğan tarafından Türkiye’de İslamcı ve otoriter baskı rejiminin kuruluşu şeklinde lanse etmiştir. Bu bakış açısıyla yapılan yorumlarda 15 Temmuz darbe girişimi Türkiye’de demokrasiyi kurtarma uğruna yapılmış meşru bir eylem olarak gösterilmiş, bunun akamete uğraması neticesinde ise ülkede demokrasinin aleyhine bir durumun ortaya çıktığı iddia edilmiştir. Verilen haberlerde Türkiye’de FETÖ operasyonları kapsamında tutuklanan kişilerin itham edildikleri suçlara değinilmeyip mesleklerinin ön plana çıkarılması (SETA, 2017) ile de bu iddia desteklenmeye çalışılmıştır. Bunların yanı sıra kimi Batılı yayın kuruluşlarında, söz konusu tasfiyeleri darbe girişiminin alışıla gelmişin dışında gerçekleştirilmiş ve başarısızlıkla sonuçlanmış olması ile birlikte değerlendirerek 15 Temmuz gecesi yaşananları “Erdoğan rejimi tarafından sahnelenmiş” bir senaryo olduğunu savunan komplo teorilerine de yer verilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk kez 15 Temmuz gecesi halkın her kesiminden insan sokaklara çıkıp darbe girişimine ve darbecilere karşı direniş göstermiş ve darbenin öne geçilmesinde rol oynamıştır. Fakat Türk milletinin seçimle başa gelmiş meşru iktidara, dolayısıyla da demokrasiye bu şekilde sahip çıkması, sürekli demokrasi vurgusu yapan Batı tarafından hak ettiği değeri görmemiştir. Batılı ülkelerin 15 Temmuz gecesi Türk halkının gösterdiği cesaret ve sonrasında haftalarca meydanlarda tuttuğu demokrasi nöbetlerine karşı yaklaşımına basın yayın kuruluşları ayna tutmuştur. Batı medyasında darbecilere karşı sokaklara çıkan insanlar “Erdoğan taraftarları” olarak tanıtılarak asıl meselenin demokrasi olmadığı algısı yaratılmaya çalışılmıştır. Bazı yayın organlarında bu insanların “koyun” ve “iradesiz gruplar olarak” olarak nitelendirildiği hakaret içerikli yorumlara da yer verildiği görülmüştür. Paylaşılan haber ve yazılardaki en temel ortak özellik ise darbe gecesi ve sonrasındaki demokrasi mitinglerine dair verilen fotoğraflar ve alıntılanan sloganlar olmuştur. Bu paylaşımlarda; tutuklanan, şiddete maruz kalan veya yaralı askerler ile meydanlarda toplanan insanlar arasında İslami

kılık kıyafete sahip kişilerin fotoğrafları kullanılırken atılan sloganlardan sadece İslami niteliktekiler verilmiştir.

Son olarak Batı medyasının kamuoyu nezdinde yaratmaya çalıştığı Fethullah Gülen imajı da yine Batı'nın 15 Temmuz darbe girişimi ve sonrasında süreci bakış açısını yansıtmaya bakımdan önemlidir. Neredeyse paylaşılan tüm haber ve yorumlarda Gülen; milyonlarca destekçisi olan gönüllü sürgündeki yaşlı, demokrasiyi ve seküler kurumları destekleyen, ılımlı İslam hareketini savunan münzevi bir din adamı – vaiz olarak betimlenmektedir. Kimi gazetelerde yer verilen Gülen ile yapılmış röportajlarda ise Erdoğan'ı hedef alan soru ve cevaplar dikkat çekmektedir. Bu haliyle darbe girişiminin arkasındaki Gülen ve hareketi masum, alakasız gösterilmeye çalışılarak darbe girişimi ve sonrasında süreci dair Batı'daki genel yaklaşım ve iddialar desteklenmiştir.

Bu haliyle 15 Temmuz darbe girişimi ve sonrasında dair Batı medyasında yer alan bütün haber ve yorumlar incelendiğinde; bunların hepsinin Erdoğan hakkındaki tanımlamalarda ve ona karşı düşmanlıkta birleştikleri, darbe girişiminin tek suçlusunu olarak onu işaret ettikleri, darbenin başarısız oluşunu Türkiye açısından olumsuz değerlendirdikleri ve buna istinaden de darbe girişimini meşru bir eylem olarak göstermeye çalıştıkları görülmektedir. Batı'nın resmi makam ve kurumları ile medyasının 15 Temmuz darbe girişimi karşısında sergilediği tavır ve yaklaşım böyleyken Türk kamuoyunun gözlerini çevirdiği bir başka taraf kısa bir süre evvel sona eren kriz sonrası ilişkilerin hızla normalleştirilmeye başlandığı Rusya oldu.

B. 15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ ve RUSYA

Batılı devletlerin yanı sıra 15 Temmuz darbe girişimi karşısında nasıl bir yaklaşım sergileyeceği merak edilen bir başka ülke Rusya Federasyonu oldu. Kısa bir süre öncesine kadar Türkiye'ye karşı yaptırım uygulayan ve hem kendi hem de dünya kamuoyu önünde kara propaganda faaliyetleri yürüten Rusya'nın 15 Temmuz darbe girişimi karşısında sergileyeceği yaklaşım, Batı'nın yarattığı hayal kırıklığı da göz önünde bulundurulduğunda Türk hükümeti ve kamuoyu tarafından önemli görüldü ve merak uyandırdı.

1. Rusya'dan Gelen İlk Resmi Açıklamalar

Rusya ile yedi aylık krize son veren Erdoğan'ın taziye mesajından 19 gün sonra, 15 Temmuz 2016'da Türkiye'de FETÖ tarafından askeri darbe girişimi gerçekleştirildi. Darbe girişimi haberlerinin ardından Kremlin'den çeşitli açıklamalarda bulunuldu. Yapılan açıklamalarda kullanılan dil temkinli ve ortadaydı. İlk açıklama, darbe girişiminin olduğu gece Moskova'da bir araya gelen ABD Dışişleri Bakanı John Kerry ile Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov'un saat 24:00 sularında düzenledikleri basın toplantısında geldi. Lavrov, mevkidaşı Kerry'den farksız bir şekilde konuyla ilgili tarafsız bir açıklamada bulunarak kan dökülmemesi ve sorunların anayasal zeminde çözülmesi temennisinde bulundu (MİD Rossii, 2016a).

Beyaz Saray'ın resmi Twitter hesabında yayınladığı Türk hükümetine destek mesajıyla neredeyse eş zamanda, gece ikiye doğru Kremlin sözcüsü Dmitriy Peskov bir açıklamada bulundu. Peskov, yaptığı açıklamada Türkiye'nin önemli bölgesel bir güç olduğunun ve bu ülkedeki istikrarın doğrudan bölgeyi

etkilediğinin altını çizerek, bu sebeplerden ötürü Rusya'nın Türkiye'de yaşanmakta olan olayların biran evvel yasal çerçevede sona ermesini ve ülkenin istikrara kavuşmasını istediklerini belirtti. (İnterfax, 2016) (RİA, 2016j). Anlaşılacağı üzere bu açıklama, Rus yönetiminin henüz Türkiye'deki durumun analiziyle meşgul olduğuna ve net bir açıklama için beklendiğine işaret etmekteydi. Nitekim Rusya'dan net tavra sahip resmî açıklama, Türkiye'deki darbe girişiminin ordunun tamamının değil, ordu içerisindeki bir örgütün organize ettiği anlaşıldıktan sonra geldi (Kemaloğlu, 2016, s. 2).

16 Temmuz günü gündüz saat 11:20'de Rusya Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada; bölgedeki terör tehdidi ve silahlı çatışma göz önünde bulundurulduğunda Türkiye'nin iç siyasetinde yaşanan gerginliğin küresel ve bölgesel istikrar için yüksek tehlike oluşturduğu belirtildi ve ülkede iktidar ile halkın sorunları şiddete başvurmadan anayasal düzen çerçevesinde çözmesi çağrısında bulunuldu. Bununla birlikte açıklamada Moskova'nın, Türkiye'de yasal yollardan seçilmiş olan hükümet ile iki ülke halkının yararına yapıcı çalışmada bulunmaya ve terörizm gibi uluslararası problemlerin bertaraf edilmesinde işbirliği yapmaya hazır olduğu mesajı verildi (MİD Rossii, 2016b). Aynı gün içerisinde Rusya Devlet Başkanı Putin, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı aradı. Başsağlığı ve geçmiş olsun dileklerini içeren görüşmede Putin, Rusya'nın herhangi bir ülkede mevcut yönetimin kuvvet kullanılarak, anayasaya aykırı davranışlarla değiştirilmesine katıyetle karşı olduğu, Türkiye'de anayasal düzenin ve asayişin biran önce sağlanmasını dilediğini belirtti. İki lider, 29 Haziran'daki telefon görüşmesinde Ağustos ayının ilk haftasında buluşmak üzere aldıkları kararı yinelediler. (Kremlin, 2016). 9 Ağustos 2016'da Petersburg'daki Konstantin Sarayı'nın Yunan Misafir Odası'nda Erdoğan ile yaptığı kriz sonrası ilk yüz yüze görüşmede Putin, darbe girişimi sırasında Erdoğan'ı ilk arayan liderlerden biri olduğunu belirtti ve telefon görüşmesindeki destek içerikli sözlerini yineledi. Erdoğan ise darbe girişiminin akabinde Putin'in kendisini aramasından duyduğu memnuniyeti belirtti (BBC, 2016c; RİA, 2016s).

16 Temmuz günü Putin ile Erdoğan arasında Rusya'nın inisiyatifiyle gerçekleşen telefon görüşmesi Rus basını tarafından "Erdoğan'ı ilk arayan Putin oldu" başlığıyla haber edildi. Bu haber Türk basınına da yansdı (AA, 2016b; Hürriyet, 2016). Bundan birkaç ay sonra Başbakan Binali Yıldırım da Rus haber ajansı Tass için kaleme aldığı makalede, ilişkilerde yaşanan zorlu dönemin ardından Rusya'nın darbe sırasında Türkiye'ye yardım teklif eden ilk ülkeler arasında olduğunu, bunun Türkiye'de unutulmayacağını vurguladı (AA, 2016c). Diğer taraftan şunu da belirtmek gerekir ki darbe girişimini kınayıp Erdoğan'a destek mesajı yayımlayan ilk üst düzey isim olan Bosna Hersek Devlet Başkanlığı Konseyi Başkanı Bakir İzetbegoviç olurken 15 Temmuz sonrası Türkiye'ye ilk destek ziyareti Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev tarafından gerçekleştirildi (AA, 2016b). Fakat diğer iki liderden ziyade Türk siyasetinde ve basınında Putin'in ön plana çıkmasının sebebini, konjonktür gereği Rusya ile olan ilişkilerin Türk dış politikasında özel önem arz etmesi olarak yorumlamak mümkündür.

Genel olarak değerlendirildiğinde Rusya'dan gelen ilk resmi açıklamaların, darbe girişiminin seyri değişene kadar taraf belli etmeyen temkinli ifadelerden oluştuğu görülmektedir. Darbe girişiminin ordunun tümünden destek almadığının anlaşılması ve Erdoğan'ın çağrısı sonrası halkın sokaklara çıkmasıyla akamete uğraması neticesinde Moskova'dan daha net mesajlar gelmeye başlamıştır. Putin'in

Erdoğan'ı arayıp meşru hükümete destek bildiren ilk lider olması ise Rusya'yı 15 Temmuz darbe girişimi karşısındaki tavır bakımından diğer Batılı devletlerden net bir şekilde ayırmıştır.

Rus hükümetinin darbe girişimi karşısında sergilediği tavrın ve Türkiye'ye gösterdiği desteğin Batı'dan farklı oluşunu birkaç faktörle açıklamak mümkündür. Bunlardan ilki genel olarak gerek eski Sovyetler Birliği coğrafyasındaki "renkli devrimler", gerekse Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde cereyan eden "Arap baharı" olayları karşısında Rusya'nın göstermiş olduğu tavidir. Bütün bu hareketlerin arkasında Batı'nın olduğuna dair kuvvetli emareler, Rusya'nın aleyhine gördüğü darbeler karşısında bütüncül bir tepki geliştirmesine neden olmuştur. Bir diğer faktör Rus hükümetinin uçak krizi sonrası Türkiye ile olan ilişkilerinin biran evvel normalleşmesini ve eski seviyesine geri dönmelerini istemesidir. Darbe girişiminin arkasında FETÖ olarak adlandırılan yapının olması ise bir başka faktördür. Öyle ki Gülen hareketi Rusya'da 2002 yılında yasaklanmış ve 2008'de "aşırı örgüt" olarak nitelendirilmiştir.³ Bütün bunlar Kremlin'in resmî tutumunu belirlemiştir (Kemaloğlu, 2016, ss. 1-4).

Bunlara ek olarak darbe girişimi karşısında Türkiye'ye verdiği destek bakımından Rus hükümetini ABD ve AB hükümetlerinden ayıran bir başka önemli husus; yapılan açıklamalarda demokrasiyi, insan temel hak ve özgürlüklerini vurgulayan mesajlara yer vermemesiydi. Batı'nın Türkiye'de darbecilere karşı alınacak önlemler konusunda endişesine işaret eden bu ifadelerin Moskova'dan gelen açıklamalarda yer bulmamasına iki temel sebep gösterebiliriz. İlki, Rusya'nın bu ilkeler konusunda Batı gibi bir algıya sahip olmamasıdır. Diğer ise Batı'nın bu söylemlerle Rusya ve onunla yakın münasebetlere sahip ülkelerin içişlerine müdahalede bulunmaya çalışmasının Moskova'da yarattığı rahatsızlıktır. Diğer taraftan şunu da belirtmek gerekir ki, darbe girişiminin bertarafı sonrası Türk hükümetinin ordu ve güvenlik güçleri başta olmak üzere devlet kurumlarından FETÖ mensuplarını tasfiye etmeye başlaması, yukarıda da bahsedildiği üzere Rusya'daki FETÖ algısı sebebiyle Moskova'da rahatsızlık uyandıracak bir durum değildi. Nitekim bu tasfiyeler kapsamında Rus uçağını vuran pilotlar başta olmak üzere devlet kurumlarından uzaklaştırılanlar, yeri geldiğinde Türk-Rus ilişkilerini olumsuz yönde etkileyebilecek FETÖ mensuplarıydı.

Sebepleriyle birlikte belirtilen bütün bu hususlar çerçevesinde 15 Temmuz darbe girişimi karşısında Türkiye'ye verdiği destekte Rusya, tutum ve söylem bakımından Batılı devletlerden farklılık göstermiştir. Fakat Rusya'da Türkiye'deki darbe girişimine karşı söz konusu tutum ve söylemler bütünlükten uzak bir görünüm sergilemiştir.

2. Rusya'daki Çeşitli Siyasi Çevrelerin 15 Temmuz Darbe Girişimine Yaklaşımı

Rusya'da siyasi çevrelerin 15 Temmuz darbe girişimine dair yaklaşımları bazı istisnalar dışında genel itibarıyla aynı bakış açısıyla tezahür etmiştir. Vladimir Komoedov, Gennadiy Zyuganov, Vladimir Jirinovskiy, Anton Tsvetkov, Viktor Ozerov, Sergey Jeleznyak, Konstantin Kosaçev ve Aleksey Puşkov gibi simaların konuyla ilgili mesaj ve yorumları buna örnek teşkil etmektedir.

³ Söz konusu örgütün 1990'lı yıllarda Rusya'da yapılanması, 2000'li yıllarda Rusya'nın örgüte bakış açısının değişmesi ve 2002'de örgütün faaliyetlerinin Rusya'da yasaklanma sebebi hakkında ayrıntılı bilgi için bk.(Kemaloğlu, 2016, ss. 2-4)

Bunlardan Rusya Devlet Duması Savunma Komitesi Başkanı Amiral Vladimir Komoedov'un gazetecilere yaptığı değerlendirme, söz konusu genel bakış açısının çerçevesini çizmektedir. Komoedov, darbe girişiminin sebebini Erdoğan'ın otoriter yönetim anlayışı ve halkı ile ülkesinin beklentilerinin zıttı yönünde rahatsız edici politikalar yürütmesi olarak açıklamıştır. Bununla birlikte Türk ordusunun yaşadığı manevi çöküntünün Türkiye'yi Ortadoğu'da zayıf düşüreceği ve bölgede "diktatör" politikalar yürütmesine engel olacağı öngörüsünde bulunan Komoedov, Erdoğan'ın radikal şekilde kendisinin ve ülkesinin politikalarını gözden geçirip değiştirmemesi halinde askeri darbe riskinin her zaman olacağı uyarısında bulunmuştur. Türkiye'de darbe geleneğinin olduğunu belirten Amiral, ayrıca Erdoğan'ın vatanperverlik dersi almaları için Türk generallerini Moskova'ya göndermesi tavsiyesinde de bulunarak kibirli bir tavır sergilemiştir (Interfax, 2016b).

Rusya Komünist Parti lideri Gennadiy Zyuganov, ülkede ordunun laikliğin bekçisi olduğunu, bu sebeple defalarda askeri darbeler yaşandığını belirterek 15 Temmuz darbe girişiminin nedenini Erdoğan'ın Türk toplumunu maksimum derecede İslamlaştırmak istemesiyle açıklamıştır. Zyuganov'a göre Erdoğan'ın dış politikada Rusya, ABD ve AB ile ilişkileri bozması ve daha evvel üst düzey subayları tasfiye etmesi de orduda memnuniyetsizlik yaratmıştır. Diğer taraftan Zyuganov, darbenin şimdilik başarısız olduğunu ama henüz "akşam" olmadığını ifade ederek sürecin bitmediğini ima etmiş ve Türkiye'nin iç savaş durumunda olduğunu ve 9 ilde Kürtlerle savaş yaşandığını düşündüğünü belirtmiştir. Zyuganov, konuşmasında ayrıca Rus turistlerin Türkiye'ye değil Kırım ve Soçi'ye gitmelerini de önermiştir (RIA, 2016o).

Rusya Liberal Demokrat Partisi lideri aşırı sağcı Jirinovskiy ise 18 Temmuz 2016'da verdiği demeçte Türkiye'deki darbelerde ilk önce devletin başındaki kişinin ve onun ekibinden ileri gelenlerin tutuklanıp yok edildiğini, 15 Temmuz'da da darbecilerin kesinlikle Erdoğan'ı, Binali Yıldırım'ı, Genel Kurmay Başkanı'nı ve diğer ileri gelenleri öldürmesi gerekirken bunu yapmadıklarını belirtmiştir. Jirinovskiy, darbecilerin Erdoğan'ın o gece nerede olduğunu bilmediklerine inanmadığını da ima ederek darbe girişimine şüphe ile baktığını, bu olay sayesinde Erdoğan'ın subaylar arasında yeniden bir temizlik yapıp tamamen kendisine itaatkâr bir ordu yaratacağını, parlamenter sistemden başkanlığa geçilerek her şeyin Erdoğan'ın kontrolüne gireceğini ve Erdoğan'ın Saddam veya Kaddafi'ye dönüşeceğini ileri sürmüştür. Diğer taraftan Jirinovskiy, Türkiye'de bir darbe girişiminin daha olacağına ihtimal verdiğini belirterek bunun gerçek bir darbe olacağı iddiasında bulunmuştur (Ştode, 2016).⁴

16 Temmuz sabahı *Moskva 24* kanalında soruları cevaplayan Rusya Kamu Odası Güvenlik Komisyonu Başkanı Anton Tsvetkov ise ülke içinde gücünü imparatorluk taraftarı radikal kesime dayandıran Erdoğan'ın sürecin bundan sonraki kısmında darbeci subaylar ile pazarlığa girişeceğini ve onları unvan, makam-mevki ve kimi ayrıcalıklar vererek satın almaya çalışacağını ileri sürmüştür. Sunucunun kimlerin bu şekilde satın alınabileceğini sorması üzerine de Tsvetkov, Türkiye'de ticaretin saygın bir iş olduğunu belirtip Rusların Türklerle köklü ilişkilerinden tecrübeyle Türkler arasında ikiyüzlü ve kurnaz insanların çok fazla sayıda olduğunu bildiklerini, dolayısıyla da pazarlığın yoğun şekilde olacağını iddia etmiştir (Moskva 24, 2016).

⁴ Jirinovskiy'in bu görüşlerini içeren makalesi *İzvestiya* gazetesinde 18 Temmuz tarihinde yayınlanmıştır. Bk. (Jirinovskiy, 2016)

RİA Novosti'ye verdiği demeçte Rusya Federasyon Konseyi Savunma ve Güvenlik Komitesi Başkanı Viktor Ozerov, Erdoğan'ın Rusya'dan özür dilemesi ve Suriye'de siyaset değiştirerek teröristlere karşı daha aktif mücadeleye girişmesinin, ondan rahatsızlık duyan ordu için bardağı taşıran son damla olduğunu ileri sürmüştür, bunu da darbe girişimini tetikleyen sebepler arasında göstermiştir. Bu haliyle Türk ordusunu Suriye'deki teröristlerin destekçisi olarak gösteren Ozerov, darbe girişiminin sebepleri arasında Erdoğan'ın sınırsız iktidar istediği, Kürt sorunu ve Türkiye'de askerinin siyaset üzerinde geleneksel nüfuzunu da göstermiştir (RİA, 2016h).

16 Temmuz akşamı gazetecilere Türkiye'deki darbe girişimini yorumlayan Rusya Devlet Duması Başkan Yardımcısı Sergey Jeleznyak, Erdoğan'ın ordu karşısında sivil halka sokaklara çıkma çağrısında bulunmasını eleştirerek onu insan yaşamına değer vermemekle suçlamış, yaşananlar sonrası ise Türkiye'de düzenin uzun süre sağlanamayacağını, hükümetin tüm sert baskılarına rağmen toplumdaki bölünmenin yeni istikrarsızlıklar doğuracağını ileri sürmüştür (RİA, 2016f).

Rusya Federasyon Konseyi Dışişleri Komitesi Başkanı Konstantin Kosaçev, 16 Temmuz sabahı Facebook hesabında yaptığı paylaşımda Türkiye'nin darbe geleneğine değinmiş ve 15 Temmuz darbe girişiminin nedenini Erdoğan'ın İslamcı politikalarla Atatürk ilkelerinden uzaklaşması, ordunun siyaset üzerindeki nüfuzunu kırması, bütün bunlarla da orduda rahatsızlık yaratması şeklinde açıklamıştır. Bununla birlikte Kosaçev, Erdoğan'ın Rusya ve İsrail ile ilişkileri düzeltmesini ve Suriye'de kısmen politika değişikliğine gitmesini yaşanan darbe girişimiyle ilişkilendirerek söz konusu siyasi hamlelerin, Erdoğan'ın darbe hazırlıklarından şüphelenmesi neticesinde "generalleri sakinleştirmek" amacıyla yapıldığını ileri sürmüştür (BBC, 2016a; Kosaçev, 2016).

16 Temmuz sabahı Rusya Devlet Duması Dışişleri Komitesi Başkanı Aleksey Puşkov'un şahsi Twitter hesabında yaptığı paylaşım, 15 Temmuz darbe girişimine dair hem Rusya'daki siyasi çevrelerin genel bakış açısını hem de hükümetin resmi yaklaşımını yansıtmaya bakımından önemli örneklerden birini teşkil etmektedir. Puşkov, söz konusu paylaşımında otoriter bir yönetim anlayışına sahip olmasına ve verdiği bütün tartışmalı kararlara rağmen Türkiye'deki meşru iktidarın Erdoğan olduğu ifade etmiş ve meşruluğu komplolar karşısındaki en güçlü silah şeklinde tanımlamıştır (RİA, 2016i).

Bunların yanı sıra Rus siyasiler arasında Erdoğan'a doğrudan destek veren liderler de olmuştur. Bunlar arasında Çeçenistan Özerk Cumhuriyeti Başkanı Ramazan Kadirov ve İnguşetya Özerk Cumhuriyeti Başkanı Yunus-Bek Yevkurov öne çıkan örneklerdendir. 16 Temmuzda Çeçenistan Özerk Cumhuriyeti Başkanı Ramazan Kadirov, kişisel Instagram hesabında yaptığı paylaşımda Türkiye'deki darbe girişimini kınayarak bunun Batı yanlısı askerler tarafından organize edildiğini, Erdoğan'ın bölgede Batı'dan belli ölçülerde bağımsız hareket etmesinin rahatsızlık uyandırdığını vurgulamıştır (TASS, 2016). Yine Instagram hesabı üzerinden yaptığı paylaşım ile darbe girişimi karşısında Erdoğan'a ve Türk halkına destek veren İnguşetya Özerk Cumhuriyeti Başkanı Yunus-Bek Yevkurov, 24 Kasım 2015'te düşürülen uçağın Erdoğan'ın bilgisi ve emri dışında yapıldığını ve 15 Temmuz darbesini gerçekleştirenlerinin, uçak krizine neden olanlar ile aynı kişiler olduğunu ileri sürmüştür (RİA, 2016r).

3. Rus Medyasının 15 Temmuz Darbe Girişimine Yaklaşımı

Genel itibarıyla Rus mediasının 15 Temmuz darbe girişimine yaklaşımı Rus hükümetinin sergilediği resmi tutumdan büyük ölçüde farklılık göstermiştir. Rus yazılı ve görsel basınında yer alan haber ve yorumların, üst düzey resmi makamların yaklaşımından farklılık göstermesinin arkasında yatan birçok sebepten bahsetmek mümkündür. Bunlardan biri Kemaloğlu'nun yorumuyla Rus akademisi ve basın-yayın organlarında kümelenmiş "Ermeni ve Kürt diasporasının aşırı uçlarını temsil eden kişiler" ile Rusya vatandaşı FETÖ mensuplarının faaliyetleridir. Bunlar Rusya'da Türkiye karşıtı bir kamuoyu yaratmayı misyon edindikleri için her daim Türkiye ile ilgili abartılı ve yanlı değerlendirmelerde bulunmakta, haberler hazırlamaktadırlar. Dolayısıyla 15 Temmuz ve sonrasındaki süreçle ilgili Rus mediasında yer alan propagandist söylem ve yorumları da bu durumla ilişkilendirmek mümkündür (Kemaloğlu, 2016, ss. 1-5). Diğer taraftan Rus toplumunda Türkler ve Türkiye hakkında yüzyıllara dayanan menfi algı ve düşüncelerin eğitim ve sanatla desteklenip her daim canlı tutulduğu bilinen bir gerçektir (Bk. Balta & Demir, 2016; Kemaloğlu, 2015; Maharramova Cengiz & Şimşek, 2017; Şimşek & Meherremova Cengiz, 2015). Söz konusu menfi duygu ve düşüncelere Rusya'da Türkoloji okumuş, Türkiye'yi ve Türkleri yakından tanıyan ve ülkemizde tanınan Rus uzmanlarda dahi rastlanmaktadır.

İki ülke arasındaki ilişkilerin seyrinde her ne kadar medya yerine resmi yetkililerin tutum ve açıklamaları etkili olsa da, yukarıda Rus medyası için zikredilen hususların hem devlete ait hem de çoğunlukla onun kontrolünde olan özel basın-yayın kuruluşları için geçerli olması önem arz etmektedir. Buradan hareketle 15 Temmuz ile ilgili Rus mediasında yer alan haber ve yorumların resmi hükümet görüşünden tamamen bağımsız olduğunu ileri sürmek güçtür. Bu sebeple Rus mediasının Türkiye'de yaşanan darbe girişimini hangi söylem ve yorumlarla kamuoyuna taşıdığı genel olarak Rusya'daki yaklaşımın analizi için önem arz etmektedir. Bu minvalde Rus devlet televizyonu *Perviy Kanal* (Birinci Kanal) kayda değer örneklerin başında gelmektedir.

Perviy Kanal'ın darbe gecesi canlı yayında Türkiye'deki gelişmeleri aktardığı haber bülteninde⁵ Türkiye'ye karşı menfi duruşa sahip uzmanların yorumlarına başvurulmuştur. Bunlardan Ortadoğu ve Orta Asya Ülkeleri Araştırma Merkezi Müdürü Ermeni asıllı Semyon Bagdasarov, TSK'nın anayasal düzenin ve laikliğin garantörü olduğu, Erdoğan'ın orduda çok sayıda subayı görevden alıp yargılattığı, ülkeyi İslamlaştırdığı, bütün bunların ise orduyu rahatsız ettiği belirmiş ve darbenin sebebini bunlara bağlamıştır. Bagdasarov konuşmasında Erdoğan ile Gülen arasındaki anlaşmazlıkların Gülen taraftarı yargı mensuplarının iktidara yönelik yolsuzluk operasyonu başlatmasıyla başladığından, hükümetin Kürt nüfusun yoğun yaşadığı illerde karşılaştığı sorunlardan ve HDP/PKK ile olan çatışmadan da bahsetmiştir. Haber bültenine bağlanan bir diğer uzman, Ortadoğu Enstitüsü Başkanı Yahudi asıllı Yevgeniy Satanovskiy olmuştur. Toplumda ve orduda Erdoğan karşıtlığının çok fazla olduğunu ileri süren Satanovskiy, bunun sebeplerini Erdoğan'ın Neo-Osmancı politikaları, bu çerçevede güneyindeki ülkeler aleyhine ülkesinin topraklarını genişletme çabası, Kürtlerle barışa son vermesi ve bunun neticesinde tüm ülke genelinde terör saldırılarının yaşanması, Rusya ve İsrail dışında komşu ülkelerle

⁵ Haber, 18 Temmuz 2016 tarihine kanalın resmi Youtube kanalına kaydedilmiş.

de ilişkileri bozması, DAEŞ ile petrol ticareti yapması, Suriye'de İslamcı teröristleri desteklemesi şeklinde sıralamıştır. Canlı yayına bağlanan askeri uzman İgor Korotçenko ise Erdoğan'ın İslamcı politikalarından generallerin rahatsız olduğunu belirterek Türkiye'deki bu girişimi, İslamcılara karşı darbe gerçekleştirildiğini belirttiği Mısır ile kıyaslamıştır. Korotçenko, "İslamcı" olarak nitelediği Erdoğan'ın orduda neden olduğu hoşnutsuzluğun sebepleri arasında ayrıca onun ailesi ile yakın çevresinin yolsuzluklara bulaşmasını ve daha evvel ona karşı çıkan subayları hapse attırmasını göstermiştir. Korotçenko, darbe girişiminin gerçekleştiği saatlerde yaptığı bu yorumunda Erdoğan'ın sonunun büyük ihtimal İslamcı Mursi gibi olacağı öngörüsünde de bulunmuştur (Perviy Kanal, 2016d).

Perviy Kanal'ın darbe girişimine dair ekranına taşıdığı haber ve yorumlar açısından dikkat çeken örneklerden biri de 16 Temmuz tarihindeki haber bülteni olmuştur. Darbe girişimi karşısında sokağa çıkanlar hakkında "Erdoğan taraftarları" nitelemesinin yapılan haber bülteninde akademik unvana sahip Tümgeneral Yengeny Bujinskiy ile Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü'nden Boris Dolgov'un yorumlarına da yer verilmiştir. Haber, bu uzmanların yorumları ışığında İslamcı politikalar yürüten Erdoğan'ın iktidara gelmesiyle Türk siyasi ve askeri elitlerinde ayrılık yaşandığı, Erdoğan ile laiklik taraftarı olduğu vurgulanan ordu arasındaki ilişkilerin uzun zamandır bozuk olduğu, bunda Ergenekon sürecindeki tutuklamaların da etkili olduğu yönündeki bilgiler üzerine kurgulanmıştır. Darbe girişimiyle ilgili olarak Türk hükümetinin, Amerika'da mülteci durumunda olduğu ve zamanında Erdoğan ile birlikte hareket ettiği vurgulanan Fethullah Gülen'i suçladığı, Gülen'in ise suçlamaları reddettiği bilgisi de paylaşılmaktadır. Bunların dışında haberde Türk ordusunda ortaya çıktığı ileri sürülen bölünme, bunun NATO ile ilişkilere etkisi, idam tartışmalarının alevlendiği Türkiye'nin AB üyeliği şansı gibi başlıklar da olumsuz yorumlarla birlikte irdelenmiştir. Bu kapsamda yapılan yorumlar arasında 15 Temmuz gecesi yaşanan darbe girişiminin NATO için "soğuk duş" etkisi yarattığı ve Erdoğan ile sorunlar yaşan NATO'nun bu sefer de TSK içindeki kutuplaşma sorunuyla karşı karşıya kaldığı, ayrıca Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne alınmayışının sebebinin Erdoğan'ın "Osmanlı kibri" olduğu iddiaları dikkat çekmektedir. Bir başka dikkat çeken ayrıntı ise söz konusu haberin, kanalın resmi *Youtube* hesabında "Ordu İktidara Karşı ve Başkan Erdoğan'ın Cevabı – Ankara'nın Saray Sırları ve Siyasi Entrikalar" başlığı altında paylaşılmış olmasıdır (Perviy Kanal, 2016a).

Perviy Kanal'ın darbe girişimi sonrası Türkiye'de gerçekleştirilen tutuklamaların konu alındığı 17 Temmuz'daki haber bülteninde Ankara'nın yaşananlarla ilgili suçladığı Fethullah Gülen'in Türkiye'ye iade edilmesi talebini Amerika'ya ilettiğinden bahsedilmiş, ardından da iki yıl boyunca evinden dışarı çıkmadığı ve kimseyle konuşmadığı belirtilen Gülen'in suçlamaları reddettiği ve darbe girişimini senaryoya benzettiği bilgisi paylaşılmıştır. Haberde dikkat çeken ayrıntılardan biri ise Erdoğan'ın "silahsız" olduğu vurgulanan sivil halka askerlere karşı sokağa çıkma çağrısında bulunduğu belirtildikten sonra tank tarafından ezilen bir vatandaşın görüntüsünün ekrana yansıtılması olmuştur (Perviy Kanal, 2016b).

Perviy Kanal'ın 18 Temmuz 2016 tarihli haber bülteninde darbe girişimi sonrası İstanbul sokaklarında yapılan röportajlara yer verilmiştir. Yaşananların bir "saray darbesi" mi yoksa generallerin isyanı mı sorularının cevaplanamadığı vurgusuyla başlayan haberde, İslami kılık-kıyafetlere sahip bir aile ile yapılan röportaja istinaden "laik kesim demokratik kurumları kaybetmekten korkarken, dini

kesim 'İslami' olarak nitelendirdiği Erdoğan'ın yaptığı reformları yitirmekten korktu" yorumunda bulunulmuştur. Bu röportajda, başı kapalı 13 yaşındaki kız çocuğunun ailesinin rızasını alarak 15 Temmuz gecesi sınıf arkadaşlarıyla sokağa çıkıp direnişe katıldığı ve ailesi tarafından kızı Erdoğan'sız Türkiye'de geleceğinin olmadığı telkin edildiği vurgulanmıştır. Röportajda ailenin, kapalı kızlarının okulda eğitim almasına imkan tanıdığı için Erdoğan'a minnettar olduklarına dair sözlerine yer verilmiştir. Bir diğer röportajda ise İstiklal caddesinde Kürtçe şarkılar söyleyen Kürt asıllı bir vatandaşın, ne Erdoğan'ı ne de Türkiye'yi desteklediklerini, ama askeri darbeye karşı olduklarını belirten sözleri paylaşılmıştır. Bu haberin, kanalın resmi *Youtube* hesabında "Darbe Girişimi Sonrası Türkiye: Sakin Yaşama Geri Dönüş mü, ya da Fırtına Öncesi Sessizlik mi?" başlığı altında paylaşılması, dikkat çeken ayrıntılardan biri olmuştur (Perviy Kanal, 2016c).

Bir diğer devlet televizyonu *Rossiya 1* kanalında 17 Temmuz 2016'da yayınlanan haber; toplum ile askerin Erdoğan'a bakış açısı ve Erdoğan'ın yönetim anlayışına dair baştan sona olumsuz ifade ve yorumlar içermesi bakımından konuyla ilgili kayda değer örnekler arasındadır. Söz konusu haberde Erdoğan'ın üst düzey askerlere karşı her daim şüpheli yaklaştığı ve onları takip ettirdiği, baskıyla susturduğu, bundan dolayı da kendisine küstürdüğü ileri sürülmüştür. Erdoğan'ın ifade özgürlüğü konusuna yaklaşımının ise çok sayıda Türkü rahatsız ettiği belirtilerek onun gazetecileri kendisine hakaretten dolayı bizzat mahkemeye vermekten hoşlandığı, Cumhurbaşkanı'na hakaret suçundan dolayı kişilere 4 yıla kadar hapis cezası verilebileceği ve bu sebepten ötürü 2000'e yakın kişinin hapiste olduğu iddia edilmiştir. Ayrıca ülkede birçok Türkün devletin İslamlaştırılmasından şikayetçi olduğu, laik okulların kapatıldığı ve onların yerine çocukların dini okullara yönlendirildiği, Diyanet İşleri'nin Erdoğan öncesi hiç değinilmeyen konular hakkında açıklamalar yapılmaya başladığı, örneğin gençlerin İslam'a aykırı olduğu için el ele dolaşmamalarının önerildiği, meclis başkanının anayasanın dini anayasayla değiştirilmesini teklif ettiği belirtilmiştir. Bunların yanı sıra Türkiye'nin dünyada en çok terörist eylemin gerçekleştiği ülkelerden biri olduğu ifade edilerek Erdoğan'ın yıllar sonra Kürtlere karşı askeri harekâtları yeniden başlattığından da bahsedilmiştir. Bütün bu anlatılanlara istinaden de halkın en az yarısının Erdoğan'dan memnun olmadığı öne sürülmüş, bu suretle de darbe girişiminin bu sebeplerden kaynaklandığı ima edilmeye çalışılmıştır (Rossiya 24, 2016b).

Bir başka Rus devlet televizyon kanalı *Rossiya 24*'te yayınlanan Türkiye'deki darbe girişiminin değerlendirildiği 16 Temmuz tarihli "Mnenie" (Görüş) programı, Rus medyasının konuya yaklaşımına ışık tutması bakımından örnek teşkil etmektedir. Programın konukları Türkiye aleyhtarı görüşleriyle tanınan Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü Bilim Direktörü Vitaliy Naumkin, Rusya Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Başkan Yardımcısı Anna Glazova ve Moskova Devlet Üniversitesi Asya ve Afrika Ülkeleri Enstitüsü öğretim üyesi Pavel Şlikov olmuştur. Bunlardan Türk kamuoyunda bilhassa Fethullah Gülen ile yapmış olduğu Türkiye aleyhtarı röportajla (Takvim, 2016) tanınan Vitaliy Naumkin, darbe girişiminin nedenini toplumun memnuniyetsizliği ve kutuplara ayrıştırılmasına bağlamış, bundan sonraki süreçte Türkiye'de muhalifler ve Kürtlere karşı baskının artacağını iddia etmiştir. Naumkin, Erdoğan ile Gülen arasındaki ilişkilerin bozulmasının nedenini ise Erdoğan'ın İslami bir lider olan Gülen'i kendisine rakip olarak görmesi şeklinde açıklamış ve darbenin arkasındaki gücün kesinlikle Gülen olmadığını iddia etmiştir. Bununla birlikte ABD'nin Türk ordusuyla bağlantılarının olduğunu ama darbe girişiminin arkasında ABD olup olmadığı konusunda bir şey söyleyemeyeceğini ifade

etmiştir. Sunucunun Erdoğan'ın sivil insanları sokağa çağırıp ölümlere neden olmasının ve gerçekleştirdiği baskı ve tutuklamaların Türkiye'nin AB üyeliği konusunda soruna yol açıp açmayacağı şeklindeki yorumlu sorusu karşısında ise Naumkin, Erdoğanlı Türkiye için AB kapısının her zaman için kapalı olduğunu ileri sürmüştür (Rossiya 24, 2016a).

Söz konusu programın, 2012'li yıllardan beri Erdoğan'ı sürekli eleştirdiğini belirten diğer konuğu Anna Glazova ise Erdoğan'ın Gülen ile arası bozulduktan sonra her olayda onu suçlu gösterdiğini, bu darbe girişiminde de doğal olarak suçu yine Gülen'e atmaktan başka şansının olmadığını söylemiştir. Bu yorumu sırasında Glazova, darbecilerin vatanperverler olarak ülkeyi Atatürk ilkeleri ışığında laik ve demokratik gelişim yoluna geri döndürmek için böyle bir yola başvurduklarını da ima etmiştir. Glazova, Erdoğan'ı ülke içi ve dışında düşmanlar olduğu bahanesiyle otoritesini güçlendirmek ve tüm ülkeyi kendi idaresi altına almaya çalışmakla suçladığı değerlendirmesinde ayrıca Türkiye'de zaten az olan ifade ve basın özgürlüğünün artan baskılarla tamamen yok olacağını ve Erdoğan'ın tamamen diktatöre dönüşeceğini ileri sürmüştür. Erdoğan'ı askerlere karşı sivil halkı sokağa çağırarak onların ölümüne sebep olmakla suçlayan Glazova, darbecilerin herkesin evinde oturmasını isteyerek kan dökülmesinin önüne geçmeye çalıştığını savunmuştur. Glazova, ayrıca Türkiye'ye Rus turistlerin gönderilmesini sert ve hararetli bir şekilde eleştirerek bu konuda Dışişleri Bakanlığı'nı defalarca uyardıklarını dile getirmiş, Türkiye'ye adrenalini sevenlerin gitmesi gerektiğini, onlar haricindekiler için ise başka alternatiflerin olduğunu, dolayısıyla bu ülkeye Rus turistlerin gitmemesi gerektiğini savunmuştur. Uzman, ayrıca Türk Akımı'nı da eleştirerek Türkiye ile krizin Rusya'ya en büyük yararının Türk Akımı projesinin durdurulması olduğunu, bu projenin Rusya için kesinlikle karlı olmadığını, Türkiye'nin Ukrayna'dan daha da güvenilmez olduğunu ve onunla böyle bir işbirliğine gidilmemesi gerektiğini, aynı şekilde Akkuyu Santrali'nin de Rusya için karlı bir proje olmadığını ve bunun da durdurulması gerektiğini savunmuştur (Rossiya 24, 2016a).

Diğerlerinden farksız bir bakış açısında sahip olan "Mnenie" programının üçüncü konuğu Pavel Şlıkov, yaşanan sürecin sonunda Erdoğan'ın kesin kazanması durumunda muhaliflere karşı baskının artacağını iddia etmiş ve bu öngörüsünü desteklemek için de tutuklamalardaki artışa atıfta bulunmuştur. Şlıkov da Türkiye'ye Rus turistlerin gitmesini sakıncalı bulduğunu belirterek, diğer taraftan uçak krizi sonrası da artık Rus turistlerin Türkiye'yi tercih etmediğini, Türkiye'ye Rus turistlerin akın ettiği haberlerini inandırıcı bulmadığını ileri sürmüştür. Şlıkov, ayrıca Glazova gibi Rusya'nın NATO üyesi Türkiye'ye güven duymasının imkansız olduğu vurgulamıştır. Programda ayrıca Türkiye'nin dış politikası küçümsenerek olumsuz yorumlarla değerlendirilmiş ve Erdoğan'ın yalnızlığı, onun ABD ve Batı ülkelerinde bir karşılığı olmadığı birçok defa vurgulanmıştır (Rossiya 24, 2016a).

Rusya'nın resmi haber ajansı *RİA Novosti*'nin paylaşımları, Rus medyasının 15 Temmuz darbe girişimine yaklaşımının analizi açısından önemli örnekler arasında yer almaktadır. Söz konusu haber ajansının darbe girişimine dair kamuoyuna sunduğu ilk haberlerden biri, İstanbul'da halkın tankları alkışlarla karşıladığı başlığı altında paylaştığı video görüntüsü olmuştur (RİA, 2016m). Ajansın 15 Temmuz gecesi paylaştığı bir diğer haberde darbe girişiminin sebebi hakkında Milli Savunma Dergisi baş editörü Rus askeri uzman İgor Korotçenko'nun yorumlarına yer verilmiştir. Korotçenko, halk ve ordu nezdinde Erdoğan'dan duyulan memnuniyetsizliğin askeri iktidarı ele geçirmeye ittiğini ileri

sürmüş, ordudaki memnuniyetsizliğin en büyük sebebini ise Ergenekon sürecinde yaşananlar olarak göstermiştir (RİA, 2016k). *RİA Novosti*'nin 18 Temmuz'da paylaştığı Dmitriy Dobrov'a ait "Başarısız Darbenin Ardından Türkiye'yi Ne Bekliyor?" başlıklı yazıda ise Erdoğan'ın amacının ülkede tüm yönetimi kendisine bağlayacağı otoriter başkanlık rejimini kurmak olduğundan, başarısız darbe girişimiyle de bu amacına ulaşacağından bahsedilmiştir. Bu minvalde darbe girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmış olmasının Türkiye ve Türk toplumu için ciddi ve olumsuz sonuçlar doğuracağı ileri sürülerek bunun kanıtı olarak da 15 Temmuz sonrası üç gün içindeki tutuklamalara atıfta bulunulmuştur. Yazıda, Erdoğan'ın darbe girişimi hakkında "Allah'ın lütfü" sözleri de manasından saptırılarak, bu ifadeden Erdoğan'ın sağ ve sol muhaliflerini, liberal toplum taraftarlarını ve Kürtçü partileri bertaraf etmek için fırsat yakaladığı şeklinde anlam çıkarılmıştır. Bunlara ilaveten yazıda ayrıca darbe girişiminin Erdoğan tarafından düzenlenmiş bir senaryo olduğuna dair dünya basınında yer alan iddialara değinilmiştir. 16 Temmuz itibarıyla başlayan tasfiye ve tutuklamalardan da bahsedilen yazıda, tutuklananların "bir kısmının" nüfuzlu İslam din adamı olarak nitelendirilen Fethullah Gülen taraftarları olduğu, daha evvel Erdoğan ile aynı tarafta yer alan Gülen'in ise "İslamcı" AK Parti'yi kuruluş ilkelerinden sapması ve yolsuzluklara bulaşması sebebiyle eleştirdiği belirtilmiştir. Diğer taraftan tasfiyelerden, Erdoğan'ın muhaliflerini temizlemesi şeklinde bahsedilmiş ve Kürtlerin de bu baskılardan nasibini alacağı öngörüsünde bulunulmuştur. Yazıda "ruhsal dengesizliğe sahip" bir kişi olarak tanımlanan Erdoğan'ın gelecekte başka bir askeri darbeye ya da Kürtler ve diğer bütün güçler arasında çıkacak bir iç savaşla karşılaşma ihtimalinin yüksek olduğunu ileri sürülmüştür. Bununla ilgili olarak da Erdoğan'ın sadece Müslüman Türklerin yaşadığı bir İslam devleti kurmayı denediği iddia edilerek buna karşın İstanbul'da bile sadece 2 milyona yakın Kürt vatandaşın yaşadığı vurgusunda bulunulmuştur (Dobrov, 2016).

Aynı tarihte *RİA Novosti*'de verilen Valday Kulübü Program Müdürü ve MGİMO Avrupa Enstitüsü öğretim üyesi Prof. Dr. Oleg Barabanov'un "Ne Şeriat, Ne Demokrasi: Neden Erdoğan'ın Rejimi Darbelere Mahkum" başlıklı yazısı, Dobrov'un yazısıyla aynı motiflerdedir. Barabanov, başarısız darbe girişimi sonrası konumunu güçlendirecek olan Erdoğan'ın uzun vadede ise istikrarı sağlayamayacağını ve onu devirme denemelerinin devam edeceğini ileri sürmüştür. Bunun nedenini ise Erdoğan'ın halka ne şeriat ne de demokrasi verebilmesi olarak değerlendirmiştir. Darbe girişimi sonrası tasfiyelerin ise Gülen taraftarlarının dışında Kemalistleri de kapsadığını ileri süren Barabanov, Erdoğan rejimiyle DAES arasında petrol alışverişi ve Kürtlere karşı ittifak ilişkisi olduğu iddiasında bulunmuştur (Barabanov, 2016).

RİA Novosti'nin 16 Temmuz'da paylaştığı İngiliz *Politics First* dergisinin baş editörü Markus Papadopoulos ile yapılan röportaj, söz konusu haber ajansının yurtdışından hangi görüşlere riayet ettiğini göstermesi bakımından örnek teşkil etmektedir. *RİA Novosti*'ye verdiği röportajda Papadopoulos, en baştan beri Erdoğan'ın amacının orduyu ve laik düzeni zayıflatmak olduğunu ileri sürmüş, buna istinaden de darbe girişiminin başarısız olması neticesinde Türkiye'nin şeriat devletine dönüşebileceği öngörüsünde bulunmuştur. Papadopoulos'a göre bu amaç doğrultusunda Erdoğan'ın laik generalleri ordudan tasfiye etmesi ve Suudi Arabistan, Somali ve Sudan gibi ülkelerle yakınlaşılması ise orduda memnuniyetsizlik doğurmuştur. Diğer taraftan Papadopoulos'un, Erdoğan'ın Türkiye'yi Suriye'de DAES ve diğer *İslamcı* terörist gruplarla müttefik durumuna getirdiğine yönelik iddiasına haber sayfasının

merkezinde büyük puntolarla yer verilmesi, Rusya'daki kriz döneminden kalma Türkiye yaklaşımının devam ettiğine dair bir göstergedir (RİA, 2016a). Bu arada RİA *Novosti*, darbe girişimine dair Türkiye'den ise Cengiz Çandar'ın darbe girişiminin Erdoğan tarafından hazırlanmış bir oyun olduğu iddiası üzerine kurgulanmış görüşlerine yer vermeyi tercih etmiştir (RİA, 2016q).

Jeopolitik Sorunlar Akademisi Başkanı Konstantin Sivkov'un 16 Temmuz 2016 tarihinde RİA *Novosti*'de yayınlanan görüşü, darbe girişiminin ABD'nin katılımı olmasa da izni ve onayıyla organize edildiğini ileri sürmesi bakımından önemli örneklerden birini teşkil etmektedir. Sivkov, ABD Dışişleri Bakanı John Kerry'nin Ankara'ya gönderdiği gecikmeli mesajında yer alan "Türkiye'de barış, istikrar ve devamlılık olmasını umuyorum" sözlerindeki "devamlılık" (continuity)(*Politico*, 2016) ifadesinden yola çıkarak ABD tarafından Türkiye'de iktidarın el değiştirmesine sıcak bakıldığını ileri sürmüştür. Diğer taraftan Sivkov, darbeyi destekleyen komutanların ABD'de eğitim almış Batıcı Kemalistler olduğunu belirtmiş, Gülen'i olup bitenlerin dışında tutmuştur. Bununla birlikte Sivkov'un bir diğer iddiası da üst düzey askeri komutanların halkın Erdoğan'ı desteklemesi üzerine darbe girişimi karşısında Erdoğan'ın yanında durmak zorunda kaldıkları şeklinde olmuştur. Darbe girişiminin Türk dış politikasına olası etkilerine de değinen Sivkov, ABD karşısında Erdoğan'ın Rusya ve Çin'e yanaşacağını, Türkiye'nin Suriye'deki durumunun olumsuz etkileneceği ve Rusya'nın müttefiki olması dolayısıyla Esad rejimine yanaşmak zorunda kalacağı, buna bağlı olarak da "DAEŞ'e desteğini" keseceği şeklinde öngörülerde bulunmuştur. Uzman ayrıca darbe girişimi sonrası Türk ordusunun askeri potansiyelinin ciddi şekilde sarsıldığını, bu sebeple de Türkiye'nin "Kürtlerle" (PKK/YPG) savaşı sürdürmesinin imkansız olduğunu, en az 6 ay boyunca dış politikada Erdoğan'ın kendisini sınırlamak ve bölgedeki gelişmelere aktif şekilde müdahil olmaktan vazgeçmek zorunda kalacağını öne sürmüştür. (RİA, 2016b).

Bir başka Rus devlet haber ajansı TASS'ın 18 Temmuz'da yayınladığı "Muhafif ve Vaiz: Müslüman Din Adamı Fethullah Gülen Hakkında Bilinenler" başlıklı Elnara Gulieva'ya ait yazı, Rusya'nın Gülen ve cemaatine karşı resmi tavrı göz önünde bulundurulduğunda, Rus medyasının darbe girişimine yaklaşımındaki motivasyonun anlaşılması açısından önemlidir. Söz konusu yazıda Gülen'in özellikleri; ılımlı İslam ve demokrasi taraftarı, insan hakları savunucusu, "okullar camilerden önce gelir" mottosuyla kadınlar başta olmak üzere eğitimin yaygınlaştırılması için çabalayan, tahammülsüzlüğe ve aşırılığa karşı çıkan, *Prospect* ve *Foreign Policy* gibi dergilerce dünyanın en etkili 100 kişisi arasında gösterilen, dinler arası diyalogu savunan 60'tan fazla kitabın yazarı bir din adamı şeklinde sıralanmıştır. Bununla birlikte Gülen'in hiçbir zaman devletle iyi ilişkilere sahip olamadığı, aksine devletin baskısı altında ezildiği vurgulanmıştır. Yazıda Gülen'in Erdoğan ile arasının bozulma sebebi Gezi Parkı olaylarında hükümeti eleştirmesi, ardından onunla bağlantılı savcıların Bilal Erdoğan başta olmak üzere Erdoğan'a yakın kişilerin yolsuzluklarına dair incelemeler başlatması olarak verilmiştir. Gülen'e ait okulların, kuruluşların, muhalif basın yayın kuruluşlarının kapatılmasının sebebi de bu olarak gösterilmiştir (Gulieva, 2016).

Rusya'nın önde gelen haber ajanslarından *Interfax*'ın darbe gecesi yaptığı paylaşımda Dış ve Savunma Politikası Derneği başkanı Sergey Karaganov'un yorumlarına yer verilmiştir. Karaganov, yaptığı değerlendirmede darbe girişiminin sebebini İslamcı politikalar karşısında askeriyenin

rahatsızlığı ve ülke içinde ileri gelenler arasında yaşanan çelişkiler olarak göstererek Erdoğan'a ve onun İslamcı politikalarına karşı laik güçlerin harekete geçtiğini ileri sürmüştür (Interfax, 2016a).

Rus internet haber ajansı *Gazeta.ru*'nun 16 Temmuz günü öğle saatlerinde paylaştığı "Erdoğan askerleri yendi" başlıklı yazıda askeri darbe girişimi karşısından Erdoğan'ın neden başarılı olduğu sorusuna cevap aramıştır. Yazıda Türkiye'de darbelerin geleneksel olduğundan ve laik değerlerin koruyucusu kabul edilen ordunun bu değerleri çiğneyen hükümetleri devirdiğinden bahsedilmiş, ardından Ergenekon sürecine değinilerek bu süreçte Erdoğan'ın kendisine sadık olmayan subayları ordudan tasfiye ettiği belirtilmiştir. Bu şekilde darbe girişiminin arkasında yatan sebebe dolaylı olarak işaret edilirken, Amerika'da mülteci durumundaki İslam âlimi ve entelektüel vaiz olarak zikredilen Fethullah Gülen'in darbeyle ilgili suçlamaları reddettikleri vurgulanmıştır. Yazıda, darbe girişiminin arkasında Amerika'nın olduğuna yönelik iddialar ise, Erdoğan'ın Washington'un Suriye'deki müttefiki olduğu iddiası üzerinden düşük ihtimalli olarak değerlendirilmiştir. Bu görüş, darbe gecesi tüm partilerin demokratik yollarla seçilmiş hükümeti desteklemeleri ve Erdoğan'ın etrafında birleşmeleri gerektiği yönünde Obama ve Beyaz Saray'dan gelen çağrı örnek gösterilerek desteklenmeye çalışılmıştır. Yazıda, darbenin başarısız olma nedeni ise ordudaki üst düzey komuta kademesinin darbecileri yanında yer almaması (ki bu ordudaki bölünme olarak lanse edilmiş) ve 15 Temmuz gecesi Rusya ve ABD'nin Erdoğan'a destek mesajları iletmesi gösterilmiştir. 15 Temmuz sonrası sürece dair ise Erdoğan'ın durumdan istifade orduda kendisine sadık olmayan subayları tasfiye edeceği, fakat ülkede yaşanması muhtemel ikinci bir darbe girişiminin de başarısız olması durumunda Türkiye'nin bir iç savaşa sürükleyebileceği öngörüsünde bulunulmuştur (Braterskiy & Maetnaya, 2016).

Gazeta.ru'nun 17 Temmuz günü paylaştığı Rus gazeteci Nadana Frindrihson'un "Kötü Erdoğan iyi darbeden iyidir" başlıklı yazıda darbelerin Türkiye tarihinde sık görülen bir hadise olduğu vurgulanırken, 15 Temmuz darbe girişiminin arkasında kim olduğu sorusuna cevap aranmıştır. Bu çerçevede yazıda sırasıyla ordunun Türkiye'deki anayasal düzenin koruyucusu rolünden, Gülen ile Erdoğan'ın arasının bozulması ve Gülencilerin Erdoğan'a yakın isimlere karşı yolsuzluk soruşturmaları başlatmasından bahsedilmiştir. Sorunun cevabı ise uzmanların görüşleri içerisinde aranmıştır. Bunlardan Yaşar Niyazbaev, orduda Gülencilerin olmasına ihtimal vermeyerek iddiaların gerçekçi olmadığını belirtmiş, ardından da başarısız darbe girişiminin Erdoğan'a orduda kendisine sadık olmayan subayları temizleme ve hakimiyetini kuvvetlendirme imkanı sağladığını ileri sürmüştür. Bu yazıda diğer paylaşımlardan farklı olarak Ali Gacizade'nin darbenin ardında FETÖ'nün olduğu ve darbecilere karşı sokaklara çıkanların hepsinin Erdoğan taraftarları olmayıp, demokrasiyi savunmak için darbeciler karşısına çıkanların da olduğunu belirten görüşlerine de yer verilmiştir. Yazıda ayrıca Erdoğan'ın Mısır'da Mursi'den farklı olarak ülkede hatırı sayılır bir halk desteğine sahip olduğu, dolayısıyla Türkiye'deki durumun Mısır ile kıyaslanmaması gerektiğine vurguda bulunulmuştur. Bu çerçevede Erdoğan karşıtlarının dahi darbenin karşısında yer aldığı belirtilmiştir (Gazeta.ru, 2016).

Bunların dışında *Gazeta.ru*'nun 17 Temmuz'da paylaştığı Çağdaş Türkiye Araştırmaları Merkezi Müdürü İlşat Saetov'a ait köşe yazısı ile 19 Temmuz'da yayınladığı Uluslararası Politika Merkezi Türkiye uzmanı Aleksandr Kirpiçev ile Rusya Bilimler Akademisi mensubu Viktor Nadein-Raevskiy'in yorumlarının yer aldığı yazıda darbenin ardında Gülen cemaatinin olduğuna dair resmi açıklamaların

inandırıcı olmadığı savunulmuştur. Türkiye'ye karşı olumsuz motiflerle kaleme alınan her iki yazı da ortaya koyduğu görüş ve yorumlarda Rus medyasındaki genel yaklaşımın dışına çıkamamıştır (Kryuçkov vd., 2016; Saetov, 2016).

Rusya'nın en yüksek tiraja sahip gazetesi *İzvestiya*, Türkiye'deki darbe girişimiyle ilgili paylaştığı ilk uzman görüşleri, genel itibarıyla birbirinden farklılık göstermemiştir. Bu haliyle değerlendirmelerde Türkiye'deki darbe geleneğine ve ordunun ülke siyasetindeki yerine atıfta bulunulurken, Erdoğan'ın İslamcı ve neo-Osmancı politikaları, demokrasi ve laiklikten uzaklaşılması ve dış politikadaki hatalarının darbe girişimine sebep olduğu ileri sürülmüştür. Darbenin bastırılması sonrası paylaşılan uzman görüşleri ise Erdoğan'ın ülke yönetiminde gücünü daha da arttıracığı yönündeki Rus medyasında yer alan genel bakış açısını yansıtmıştır (Avatkov, 2016; *İzvestiya*, 2016a, 2016c, 2016f, 2016h; *İzvestiya*, 2016i; Manoylo, 2016). Bunların dışında gazetede fikirlerine yer verilen eski diplomat Vyaçeslav Matuzov, darbe girişiminin sebebiyle ilgili diğer uzmanlardan farklı bir görüş ortaya koymuştur. Matuzov, yaptığı değerlendirmede Türk dış politikasının her zaman ABD'nin stratejilerine bağlı şekilde belirlendiğini, fakat son haftalarda Türkiye'nin başından beri beslediği DAES'i vurmaya başlaması, Rusya ve İsrail ile ilişkilerini normalleştirilmesi ve Suriye ile de ilişkilerini düzeltmeye hazır olduğunu ilan etmesi sebebiyle Amerikan çıkarlarıyla ters düştüğünü ileri sürmüştür. Buradan hareketle de Türkiye'de yaşanmakta olan olayları, Amerika'nın bağımsız politikalar yürütmeye başlayan Erdoğan'ı bertaraf etme girişimi olarak yorumlamış ve darbe girişiminin arkasında ABD'nin olduğuna işaret etmiştir. Matuzov, bu durumdan istifade Rusya'nın Erdoğan'a destek vermesi ve daha kontrol edilebilir hale gelen Türkiye'yi yanına çekmesi gerektiğini belirtmiştir (*İzvestiya*, 2016d). Bu haliyle Rus medyasında 15 Temmuz darbe girişimine karşı genel yaklaşımın dışına çıkmayan gazete, 15 Temmuz gecesi darbecilere karşı sokaklara çıkan ve sonrasındaki günlerde "demokrasi nöbeti" adı altında meydanlarda toplanan vatandaşları da "Erdoğan taraftarları" olarak okuyucularına lanse etmiştir (*İzvestiya*, 2016b, 2016e, 2016g).

İzvestiya dışında Rusya'nın önde gelen gazetelerinden *Kommersant* ve *Rossiyskaya Gazeta*'da paylaşılan haberler ve değerlendirmeler de gerek ifadeler gerekse yaklaşım bakımından hem *İzvestiya*'dan hem de genel olarak Rus medyasından farklı bir çizgide olmamıştır. Dolayısıyla bu gazetelerdeki yorumlarda da ordunun Atatürk ilkelerine bağlılığı çerçevesinde siyasete müdahalelerde bulunma geleneğine sahip oluşundan bahsedilmiş, darbe girişiminin sebebi olarak da "İslamcı" Erdoğan'ın ülke içinde istikrarı bozan rahatsız edici politikaları, Kürtlerle iç savaşı yeniden başlatması ve tüm komşularla ilişkileri bozması gösterilmiştir. Diğer taraftan yaşananlarla ilgili olarak Erdoğan'ı suçlayan kimi uzmanların, aynı zamanda Gülen'in arkasındaki gücün ABD ve Amerikan istihbaratının olduğu kabul ettikleri de görülmüştür. Bunların yanı sıra bazı değerlendirmelerde darbenin bölge bazında Türk dış politikasını nasıl etkileyeceği sorusuna da cevap aranmıştır. Bununla ilgili olarak Türkiye'nin darbe girişimi neticesinde bir müddet bölgede ve Suriye'de oyun dışı kalacağı; Kırım Tatarlarını, Ukrayna ordusunu, Azerbaycan'ı desteklemekte zorlanacağı şeklindeki görüşler ön plana çıkmıştır (Kommersant, 2016; Makarıçev, 2016; Yusin, 2016).

Rus Yahudilerinden Vladimir Solovyöv'ün devlet radyo kanalı *Vesti FM*'de yönettiği programa 19 Temmuz'da konuk olan Rus Yahudi'si Yevgeniy Satanovskiy'in (Ortadoğu Enstitüsü Başkanı) Türkiye'deki darbe girişimine dair yorumları, Rus medyasındaki yaklaşımın en aşırı örneklerinden birini

temsil etmektedir. Satanovskiy, darbe gecesi boş parlamentonun ve boş binaların bombalandığı, tankların insanları ezip geçmek yerine teslim olduğu, jandarmanın boş istihbarat binasını kuşattığı vb. iddialarla darbe girişiminin tamamen bir senaryo olduğunu ileri sürmüştür. Buna karşın evden dışarı çıkamayan hasta ve yaşlı adam olarak nitelendirdiği Gülen'in ise dünya çapında bir dini lider olduğunu vurgulayarak onun hakkında kötü bir şey söyleyemeyeceğini belirtmiştir. Satanovskiy, Erdoğan'ın Gülen'e ait okulları kapatması neticesinde iki tarafın arasının bozulduğunu anlattıktan sonra Gülen'in darbe ile alakası olmadığını savunmuştur. Yayın boyunca Erdoğan'a çeşitli hakaretlerde bulunan Satanovskiy, Rusya'nın Türkiye ile ilişkilerini geliştirmesini de sert dille eleştirmiştir (Vesti FM, 2016).

Eho Moskvi yazarlarından İvan Çumakov'un 3 Ağustos 2016'da yayınlanan yazısı; darbe girişimi sonrası tasfiye ve tutuklamaları ideolojik çerçeveden değerlendirmesi, buna istinaden Erdoğan'ın konumunu güçlendirip rejimi daha otoriter hale getireceğini ileri sürmesi ve darbe girişimini "düzmece" olarak nitelendirmesi bakımından Rus medyasının genel yaklaşımından farklı bir çerçeve çizmemektedir. Yazıyı diğerlerinden ayıran özellik ise Çumakov'un, Rusya'nın darbe girişimi hakkında Türkiye'yi önceden bilgilendirdiğine dair iddiaları asılsız olarak değerlendirmesi ve en önemlisi de bu görüşünü Kremlin'in özünde Erdoğan'dan nefret ettiği ileri sürerek desteklemeye çalışmasıdır (Çumakov, 2016).

Devlete yakınlığıyla bilinen düşünce kuruluşlarından Rusya Uluslararası İlişkiler Konseyi (RIAC)'ne mensup uzmanların ortaya koyduğu analiz ve yorumlar da genel itibarıyla aynı olumsuz yaklaşım çerçevesinde olmuştur. Bunlardan İvan Starodubtsev'in 18 Temmuz 2016 tarihli yazısı, söz konusu kuruluş uzmanlarının Türkiye'deki darbe girişimine bakış açısını net şekilde yansıtmaları bakımından önemli bir örnektir. Starodubtsev, kaleme aldığı bu yazısında darbe girişimine şüpheli yaklaşmakta, darbecilere karşı direniş gösteren sivil vatandaşları ise atılan İslami sloganlara atıfla İslamcı olarak nitelendirmektedir. Halkın direnişini küçümseyen ve bunu da şüpheli karşılayan uzman, yaşananların neticesinde "faşizmin" kazandığını ve olan bitenin İslamcılarının seferberlik denemesi olduğunu ileri sürmektedir (Starodubtsev, 2016).

Her ne kadar ana akım medyaya pek sirayet edemese de Rusya'da 15 Temmuz darbe girişimi hakkında Türk resmi açıklamalarını destekler nitelikte uzman görüşlerine de rastlanmıştır. Bu kişiler arasında Rusya'daki tanınırlıkları bakımından Haydar Cemal, Aleksandr Dugin ve Maksim Şevçenko öne çıkan örneklerdir. Bunlardan Azerbaycan kökenli Rusya vatandaşı Haydar Cemal'in (ö. 5 Aralık 2016) konuyla ilgili değerlendirmelerine ancak kendi *Youtube* kanalındaki 16 Temmuz tarihli paylaşımından ulaşılabilmektedir. Aynı zamanda Putin'e karşı muhalif tavrıyla ön plana çıkan Cemal'in yorumları, konu çerçevesinde Kremlin'e yönelttiği eleştiriler bakımından önem arz etmektedir. Cemal'in Kremlin'i eleştirdiği başlıca husus; darbe girişiminin sonuçlanmasını bekleyip, sonucu gördükten sonra tarafını göstermiş olmasıdır. Cemal, Erdoğan'ın darbe girişiminde kontrol eden taraf olsa bile iddia edilenlerin aksine kesinlikle organize eden taraf olmadığını, darbe girişiminin tartışmasız dış mihraklar tarafından organize edildiğini ileri sürmüştür. Konuşmasında Rus basınının olup bitenlerin sebebinin halkın Erdoğan'a karşı tahammülünün kalmayışıyla açıklamasını eleştiren Cemal, darbe gecesi halkın Erdoğan'ı desteklemek için darbecilerin karşısına çıkışını Rus basının iddialarına karşı bir antitez olarak sunmuştur (*Gaydar Cemal / YouTube*, 2016).

Türk medyasında ismi sıkça zikredilen, bilhassa da darbe girişiminden hemen önce Türkiye'de bulunduğu temaslar sebebiyle "darbeyi Türk yetkililere haber verdiği" şeklindeki sansasyonel haberlerle daha da ünlenen Avrasyacı hareketin lideri Prof. Dr. Aleksandr Dugin, uzun yıllardır teorilerinde Rusya-Türkiye ilişkilerine özel önem atfetmektedir. Atlantik karşısında Türkiye ile Rusya'nın Avrasya bloğu içerisinde yer alması gerektiğini savunan Dugin'in 15 Temmuz darbe girişimi karşısındaki tavrı ve yorumları da yine bu minvalde tezahür etmiştir. Bu haliyle Dugin, gerek başında bulunduğu *Tsargrad TV* tarafından hazırlanan belgeselde gerekse yine aynı kanal bünyesinde yayınladığı münferit videolarda doğrudan Türk resmi iddialarıyla paralel şekilde darbe girişiminin ABD destekli FETÖ tarafından organize edildiğini Rus kamuoyuyla paylaşmıştır. Dugin, paylaşımlarında diğer Rus uzmanların aksine Türkiye aleyhine hiçbir olumsuz ifade ve değerlendirmeye yer vermemiştir (Tsargrad, 2016a, 2016b).

Birçok Rus uzman, akademisyen ve gazeteci arasında daha objektif yorumlarıyla ön plana çıkan gazeteci Maksim Şevçenko, 15 Temmuz ile ilgili ağırlıklı olarak Erdoğan aleyhtarı paylaşımlara yer veren *Gazeta.ru*'da paylaşılan videosunda *faşist* olarak nitelendirdiği darbecilere karşı sokağa çıkanların sadece Erdoğan taraftarları olmadığını, ona muhaliflerin de demokrasi için sokağa çıktığını övgüyle anlatmıştır. ABD ve AB ülkelerinin darbe girişiminin başarılı olmasını ve Erdoğan'ın devrilmesini arzu ettiklerini ileri süren Şevçenko, Batı ve Rus basınındaki darbe girişimine şüpheyle yaklaşan yorum ve iddialara tek tek cevap vererek yaşananlar konusunda Türk resmi açıklamalarını desteklemiştir. Buna ilaveten Şevçenko, bir NATO ülkesi olan Türkiye'de darbe için havalanan F-16'ların NATO'dan habersiz bir eylemde bulunamayacağını argümanlarla ispatlamaya çalışmıştır. Diğer taraftan Şevçenko, Batı'nın tavrını ve rolünü göz önünde bulundurarak bu darbe girişimini Rusya açısından Türkiye'yi yanında tutmak, ilişkilerini ileri seviyeye taşımak için bir fırsat olarak değerlendirmiştir (Şevçenko, 2016). Bu haliyle Şevçenko, 15 Temmuz darbe girişimine ve Türk hükümetine karşı Rusya'daki genel olumsuz yaklaşımın dışında yorum ve analizlerde bulunan oldukça sayılı uzmanlardan biri oldu. Fakat azınlıkta kalan bu kişilerin ana akım medya aracılığı ile Rus kamuoyunda oluşturulan algıyı etkilemede sesleri cılız kaldı.

Sonuç

2000'li yılların başından itibaren ivme kazanan Türkiye-Rusya arasındaki ilişkilerde ekonomi ve ticaret alanlarındaki işbirliğinin lokomotif güç olarak siyasi ilişkilerin gelişimini etkilediği düşünülmektedir. Öyle ki bu dönem zarfında yaşanan uçak krizi dahil tüm bölgesel gelişme ve krizlerin Türk-Rus ilişkilerine yıkıcı zarar vermemesi, iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin derinleşmesi ve birbirine olan bağlılığın artması ile açıklanmaktadır. Büyük oranda doğru olan bu tespitin yanı sıra Türk-Rus ilişkilerinin seyrinde Batı faktörünü göz ardı etmemek gerekmektedir. Nitekim özellikle günümüzde iki ülkeyi birbirine yakınlaştıran unsurların başında ekonomik ve ticari ilişkilerin yanı sıra Batı'nın Türkiye ve Rusya'ya karşı sergilediği menfi tutum ve politikalar da önemli rol oynamaktadır. İki ülke; Karadeniz, Kafkasya, Ortadoğu ve Akdeniz'de cereyan eden gelişmelerin neredeyse tümünde çıkar çatışmaları yaşamalarına ve farklı dış politik yaklaşımlar sergilemelerine rağmen Batı karşısında bu çelişkileri ötelemek ve işbirliği yolları aramak zorunda kalmaktadır. Fakat bu durum, iki tarafın bölgesel rekabet çerçevesinde birbirini karşı algısını değiştirmemektir. Bu ise bilhassa uyuşmazlık ve kriz dönemlerinde yapılan resmi açıklamalara ve medya kuruluşlarında paylaşılan haber

ve yorumlara yansımaktadır. 24 Kasım 2015-27 Haziran 2016 tarihleri arasında yaşanan kriz dönemi bunun en bariz örneğidir.

Türkiye-Rusya arasında yedi ay süren uçak krizi, Rus hükümetinin açıklama ve eylemleri ile Rus medyasının buna dayanarak Türkiye'ye karşı yürüttüğü kara propaganda neticesinde daha da derinleşirken geride kalıcı etkiler de bırakmıştır. Nitekim 27 Haziran 2016 tarihinde Türkiye'nin attığı dostane adım sonrası iki tarafın ilişkileri hızla eski düzeye getirme, hatta işbirliği alanlarını genişleterek daha üst seviyeye taşıma doğrultusunda sergilediği iradeye rağmen Rus uzmanların söylemlerinde ve medyadaki paylaşımlarda kriz döneminden kalma menfi yaklaşımların devam ettiği görülmüştür.

Türkiye'nin dış desteğe ihtiyacı olduğu 15 Temmuz darbe girişimi ve sonrasındaki süreçte Türk hükümeti ve toplumu, bilhassa Batılı ülkeler ve Rusya'dan gelecek yaklaşım ve açıklamalara özel önem atfetmiştir. Bu ilgiden ötürü Batılı ülkelerin 15 Temmuz darbe girişimi karşısında ortaya koydukları söylem ve tutumlar, Türkiye'de birçok akademisyen ve gazeteci tarafından mercek altına alınmıştır. Yapılan çalışmalarda tüm Batılı ülkelerdeki üst düzey hükümet temsilcilerinin darbe gecesi gelişmelerin sonucunu bekledikten sonra Türk hükümetine ve halkına destek mesajı yayınladıkları, bu mesajlarda ise darbecilere karşı alınacak önlemlerden duydukları endişeyi "demokrasi, insan temel hak ve özgürlükleri" gibi ifadelerle dile getirdikleri tespit edilmiştir. Bu ise yapılan açıklamaların samimiyezsiz olarak değerlendirilmesine neden olmuştur. Bu ülkelerdeki siyasi çevrelerin ve medya kuruluşlarının 15 Temmuz darbe girişimine ve sonrasındaki sürece karşı yaklaşımlarının ise daha açık ve net şekilde tezahür ettiği görülmüştür. Bunların kamuoyu ile paylaştıkları değerlendirme ve yorumlarda Erdoğan düşmanlığı ön plana çıkmış, bu minvalde genel olarak darbe girişimi sonrası başlatılan tasfiye süreci Erdoğan'ın muhalefeti bertaraf etmesi ve ülkede otoriter İslamcı bir rejim inşa etmesi şeklinde yorumlanmıştır. Bazı değerlendirme ve paylaşımlarda ise darbe girişiminin senaryo olarak nitelendirildiği görülmüştür. Diğer taraftan Batılı uzmanların ve medya kuruluşlarının Erdoğan ile ilgili tanımlamalarında "İslamcı", "dindar", "muhafazakâr", "baskıcı", "otoriter" ve "diktatör" gibi ifadeler tercih edilirken Fethullah Gülen; demokrasiyi ve seküler kurumları destekleyen, ılımlı İslam hareketini savunan gönüllü sürgündeki yaşlı, münzevi bir vaiz olarak betimlenmiştir. Batı'nın sergilediği bu tutum karşısında üst düzey hükümet temsilcileri, siyasi çevreler, uzmanlar ve medya nezdinde Rusya'nın darbe girişimine yaklaşımı ise, bilhassa Türk devleti ve milletinin dış desteğe ihtiyacı olduğu bu süreçte özel anlam teşkil etmiştir.

Rus üst düzey hükümet temsilcilerinin 15 Temmuz darbe girişimi karşısındaki ilk tutumları Batılı mevkidaşlarındakinin farksız olmuştur. Öyle ki Batılılar gibi Rus yetkililer de bekle-gör politikası temelinde yaşananlarla ilgili net tavırlarını ancak darbe girişiminin bastırılması sonrasında göstermişlerdir. Buna karşın neredeyse eş zamanlı açıklamalarda bulunmalarına rağmen ABD ve AB ülkeleri gecikmeli tepki gösterdikleri için tenkit edilirken Rusya bu eleştirilerin dışında tutulmuştur. Diğer taraftan darbe girişimi sonrası Erdoğan'ı ilk arayan liderin Putin olması ve yapılan görüşmede Putin'in Erdoğan'a tam desteğini bildirmesi, ayrıca Rusya'dan gelen diğer resmi açıklamalarda da destek mesajının net olması ve hiçbir samimiyezsiz ifade içermemesi, Rusya'yı darbe girişimi karşısında sergilediği tutum bakımından Batılı ülkelere keskin bir şekilde ayırmıştır. Fakat bu durum Rusya'daki siyasi çevrelerden, uzmanlardan ve medya kuruluşlarından gelen değerlendirme ve paylaşımlara pek

yansımamıştır. Aksine bunların ortaya koydukları yaklaşım, ABD ve AB'dekilerden farksız olmuştur. Nitekim birkaç istisna dışında Rus siyasilerin ve uzmanların yaptıkları değerlendirmeler ile Rus medyasının paylaştığı haber ve yorumlarda aynı Batı'da olduğu gibi Erdoğan düşmanlığı ve Türkiye aleyhtarlığı ön plana çıkmış, gelişmeler gayet İslamofobik ve oryantalist bir bakış açısıyla kamuoyuna aktarılmıştır. Çoğu yerde darbe girişimine karşı şüpheli yaklaşımlar sergilenen bu paylaşımlarda darbecilerin kimliği, amaçları, neden oldukları can ve mal kayıpları ile Türk halkının onlara karşı verdiği demokrasi mücadelesi görmezlikten gelinirken, yaşananların tek suçlusunu olarak Erdoğan gösterilmiş ve sonrasında alınan önlemler de onunla bağlantılı şekilde ideolojik çerçeveden değerlendirilmiştir. Diğer taraftan bunlara ek olarak kriz dönemi Rus hükümetinin ileri sürdüğü Erdoğan özelinde Türkiye-DAEŞ ilişkisine ve Türkiye'nin Suriye'deki İslamcı teröristlere destek verdiğine yönelik iddiaların Rusya'daki siyasiler, uzmanlar ve medya kuruluşları tarafından sürdürüldüğü görülmüştür. Yapılan yorumlarda darbe girişimi sonrası Türk dış politikasının ve Türkiye'nin bölgedeki varlığının nasıl etkileneceği meselesine ise ayrı bir önem atfedilmiştir. Bunlardaki ortak görüş, Türkiye'nin eski gücünü kaybettiği ve bir müddet bölgesindeki gelişmelerden uzak durmak zorunda kalacağı şeklinde olmuştur. Bununla birlikte dile getirdikleri öngörülerden Rus uzmanların yakın gelecekte Türkiye'de ikinci bir darbe girişiminin olacağı ve ülkenin bir iç savaşa sürükleneceği beklentisinde olduğu görülmüştür. Rus medyasının ve uzmanların Rusya'da faaliyetleri yasaklanan Fethullah Gülen'e bakış açısı ise iki şekilde tezahür etmiştir. Bunlardan biri Batı ile paralel şekilde kendisini göstermiştir. Diğeri ise Gülen'i suçlayıcı ifadelerden kaçınmakla birlikte onun arkasında ABD desteğinin olduğunu kabul etmektedir.

Üst düzey resmi yetkililer ile Rus hükümetinin parçası siyasi çevreler, akademisyenler, uzmanlar ve devlet kontrolündeki medyanın 15 Temmuz darbe girişimi karşısındaki yaklaşımları bu haliyle bütünlükten uzak bir tablo ortaya çıkarmıştır. İkinci gurubun, resmi tutumdan farklı bir yaklaşım ortaya koyması, bu kesimdeki Türkiye karşıtlığı ile açıklanabilirken diğer taraftan da bunların devlet ile olan ilişkisi düşünüldüğünde, bir yerde Rus yöneticilerin gayri resmi bakış açısını yansıttıkları yorumunu mümkün kılmaktadır. Buradan yola çıkarak Türkiye'de Rusya ve Rusya ile ilişkilere dair tamamen olumlu yorum ve yaklaşımlar sergileyen hatırı sayılır bir kesimin varlığından söz edilebilirken, gelişmekte olan siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel ilişkilere rağmen Rusya'daki olumsuz Türkiye algısının sabit kaldığı gözükmektedir. Her ne kadar resmi ilişkilerin dışında değerlendirilse de bu durumun önemi, bilhassa kriz dönemlerinde Rus kamuoyu ile Türk kamuoyunun verdiği tepkiler arasında ortaya çıkan farkla anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- AA. (2016a, Temmuz 27). *Avusturya'da darbe karşıtı Türklere bayrak yasağı*. <https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/avusturyada-darbe-karsiti-turklere-bayrak-yasagi/616705>
- AA. (2016b, Eylül 3). *Darbe girişimine karşı dünyadan Türkiye'ye destek*. <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/darbe-girisimine-karsi-dunyadan-turkiyeye-destek/640160>

- AA. (2016c, Aralık 7). *Başbakan Yıldırım: Rusya'nın 15 Temmuz'da Türkiye'ye yardım teklifi unutulmayacak*. <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/basbakan-yildirim-rusyanin-15-temmuzda-turkiyeye-yardim-teklifi-unutulmayacak/701554>
- Ataman, M., & Shkurti, G. (2016). Batının Darbe Sicili ve 15 Temmuz Darbe Girişimine Tepkisi. *Adam Akademi*, 6(2), 51-73.
- Avatkov, V. (2016, Temmuz 16). *Perevorot kak podarok*. <https://iz.ru/news/622552>
- Balcı, A., & Turan, Y. (2017). Eleştirinin Sefaleti: Batı'dan 15 Temmuz Darbe Girişimini Okumak. *Bilig*, 83, 53-77.
- Balta, E., & Demir, S. (2016). Tarih, Kimlik ve Dış Politika: Rusya Federasyonu Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı. *Bilig*, 76, 1-31.
- Barabanov, O. (2016, Temmuz 18). *"Ni şeriatu, ni demokratiu": Poçemu rejim Erdogana obreçen na perevorotu*. <https://ria.ru/20160718/1469885587.html?in=t>
- Batı Raporu. (2016a, Temmuz 16). *ABD Dışişleri Bakanı Kerry: Darbe girişimi "çok parlak uygulanmış gibi durmuyor*. <https://batiraporu.com/15-temmuz/abd-disisleri-bakani-kerry-darbe-girisimi-cok-parlak-uygulanmis-gibi-durmuyor/>
- Batı Raporu. (2016b, Temmuz 16). *ABD Türkiye demokrasisini 4 saat sonra destekledi*. <https://batiraporu.com/15-temmuz/abd-turkiye-demokrasisini-4-saat-sonra-destekledi/>
- Batı Raporu. (2016c, Temmuz 16). *İngiltere Türkiye demokrasisini 12 saat sonra, darbe girişimi püskürtüldüğünde destekledi*. <https://batiraporu.com/15-temmuz/ingiltere-turkiye-demokrasisini-12-saat-sonra-darbe-girisimi-puskurtuldugunde-destekledi/>
- Batı Raporu. (2016d, Temmuz 18). *ABD'den darbe girişimini kinayan ilk resmi açıklama 3 gün sonra geldi*. <https://batiraporu.com/15-temmuz/abdden-darbe-girisimini-kinayan-ilk-resmi-aciklama-3-gun-sonra-geldi/>
- BBC. (2016a). *Neudavşisyya voennuy perevorot v Turtsii: Hronika sobituy*. <https://www.bbc.com/russian/live/news-36812535>
- BBC. (2016b, Temmuz 19). *15 Temmuz darbe girişimi: Obama Erdoğan'a yardım teklif etti, demokratik değerleri hatırlattı*. <https://www.bbc.com/turkce/36841489>
- BBC. (2016c, Ağustos 9). *Putin skazal, çto pervim podderjal Erdogana vo vremya myateja*. <https://www.bbc.com/russian/news-37023340>
- BBC. (2021, Şubat 5). *15 Temmuz darbe girişimi: Türkiye neden ABD'yi suçluyor, Amerikan yönetimi ne diyor?* <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55952909>
- Birdal, M. S. (2016, Temmuz 21). *NATO'yla ilişkiler*. <https://www.evrensel.net/yazi/77107/natoyla-iliskiler>
- Bozbaş, G. (2016). Batı'nın Demokrasi Paradoksu, "Demokratik Darbe" Kavramsallaştırması ve 15 Temmuz Darbe Kalkışması. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 13(49), 73-90.
- Braterskiy, A., & Maetnaya, Y. (2016, Temmuz 16). *Erdogan pobedil voennih*. https://www.gazeta.ru/politics/2016/07/16_a_9694037.shtml?updated

- CNN Türk. (2016a, Ağustos 24). *Erdoğan ile Joe Biden görüştü*. <https://www.cnnturk.com/turkiye/erdogan-ile-joe-biden-gorustu>
- CNN Türk. (2016b, Kasım 30). *İşte 15 Temmuz darbe girişiminin kronolojisi*. <https://www.cnnturk.com/turkiye/iste-15-temmuz-darbe-girisiminin-kronolojisi?page=1>
- Cumhuriyet. (2016, Temmuz 21). *Avusturya'dan OHAL tepkisi: Büyükelçiyi çağırdılar*. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/avusturyadan-ohal-tepkisi-buyukelciyi-cagirdilar-571559>
- Çopuroğlu, Ö., & Karpuzcu, T. (2017). Krizlerin Yön Verdiği Türk-Rus İlişkilerine Uçak Krizine Kadar Analitik Bir Bakış: 2004 – 2016. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 465-483.
- Çumakov, İ. (2016, Ağustos 3). *Hitriy Erdogan i kremlevskie "Lapuhi"*. https://echo.msk.ru/blog/ekspert_i/1813390-echo/
- Dalkılıç, M. M. (2020). Amerika Birleşik Devletleri Medyasında 15 Temmuz Darbe Girişimi", 4/ (2020): 25-43. *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(15 Temmuz Özel Sayısı), 25-43.
- Dobrov, D. (2016, Temmuz 18). *Çto jdet Turtsiyu posle provala putça?* <https://ria.ru/20160718/1469928101.html?in=t>
- Duman, M. Z. (2018). 15 Temmuz Askeri Darbe Girişiminin Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Etkisi. *Liberal Düşünce Dergisi*, 23(90), 71-95.
- Dünya. (2016, Temmuz 16). *Dünyadan destek yağıyor*. <https://www.dunya.com/gundem/dunyadan-destek-yagiyor-haberi-322957>
- DW. (2016a, Temmuz 17). *AB'den Türkiye'ye temel haklar uyarısı*. <https://www.dw.com/tr/abden-t%C3%BCrkiyeye-temel-haklar-uyar%C4%B1s%C4%B1/a-19405591>
- DW. (2016b, Temmuz 18). *AB ve ABD'den Türkiye'ye demokrasi uyarısı*. <https://www.dw.com/tr/ab-ve-abdden-t%C3%BCrkiyeye-demokrasi-uyar%C4%B1s%C4%B1/a-19407535>
- DW. (2016c, Ağustos 1). *ABD Genelkurmay Başkanı'ndan kritik ziyareti*. <https://www.dw.com/tr/abd-genelkurmay-ba%C5%9Fkan%C4%B1ndan-kritik-ziyareti/a-19441332>
- EEAS. (2016, Temmuz 21). *Statement by High Representative/Vice-President Federica Mogherini and Commissioner Johannes Hahn on the declaration of the State of Emergency in Turkey*. https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/7283_en
- European Commission. (2016, Temmuz 16). *Joint statement by High Representative/Vice-President Federica Mogherini and Commissioner for European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations Johannes Hahn on the situation in Turkey*. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/statement_16_2555
- Financial Express. (2016, Temmuz 16). *Barack Obama: All parties in Turkey should support Erdogan government*. <https://www.financialexpress.com/world-news/barack-obama-parties-turkey-support-erdogan-government/318649/>
- Gulieva, E. (2016, Temmuz 18). *Oppozitsioner i propovednik: Çto izvestno o musulmanskome bogoslove Fethullahe Gyulene,* <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/3464309>

- Hürriyet. (2016, Haziran 2). *Üç Rus'tan biri Türkiye'yi düşman olarak görüyor.* <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/uc-rustan-biri-turkiyeyi-dusman-olarak-goruyor-40112133>
- Interfax. (2016a, Temmuz 16). *Ekspert nazval myatej v Turtsii popitkoy ostanovit islamizatsiyu stranu.* <https://www.interfax.ru/world/518810>
- Interfax. (2016b, Temmuz 16). *Komoedov uvidel perspektivi snijeniya vliyaniya Turtsii posle popitki perevorota.* <https://www.interfax.ru/russia/518910>
- İnterfax. (2016, Temmuz 16). *Peskov zayavil o zainteresovannosti RF v skoreyşem razreşenii situatsii v Turtsii.* <https://www.interfax.ru/world/518813>
- İzvestiya. (2016a, Temmuz 16). *"Erdoganu pripominayut neosmanizm i sotrudniçestvo s islamistami".* <https://iz.ru/news/622479>
- İzvestiya. (2016b, Temmuz 16). *Na sdavşihşya v Stambule myatejnikov napali storonniki Erdogana, ..* <https://iz.ru/news/622511>
- İzvestiya. (2016c, Temmuz 16). *Perevorot napravlen protiv teh, kto othodit ot ustoev Atatyurka.* <https://iz.ru/news/622471>
- İzvestiya. (2016d, Temmuz 16). *"SŞA pitayutsa ustranit Erdogana kak samostoyatelnogo lidera", ..* <https://iz.ru/news/622476>
- İzvestiya. (2016e, Temmuz 16). *Storonniki Erdogana viporoli silovikov, sdavşihşya na Bosforskome mostu.* <https://iz.ru/news/622541>
- İzvestiya. (2016f, Temmuz 16). *Turetskie voennie vistupili protiv islamizatsii stranu.* <https://iz.ru/news/622482>
- İzvestiya. (2016g, Temmuz 16). *V Stambule prohodyat mnogotışyaçnie vistupleniya storonnikov Erdogana.* <https://iz.ru/news/622587>
- İzvestiya. (2016h, Temmuz 16). *Voennie v Turtsii hotyat vernut demokratiyu v stranu.* <https://iz.ru/news/622468>
- Jirinovskiy, V. (2016, Temmuz 18). *Yesli bı perevorot bil realny...* <https://iz.ru/news/622671>
- Kakışım, C., & Erdoğan, S. (2018). Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri ve 15 Temmuz Darbe Girişimin Ardından Yaşanan Gelişmeler. *KSBD*, 10(18), 399-420.
- Kardaş, İ. (2017, Temmuz 12). *15 Temmuz'a dünyadan gelen ilk tepkiler nasıldı?* <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/aktuel/idris-kardas/2017/07/12/15-temmuza-dunyadan-gelen-ilk-tepkiler-nasildi>
- Kaya, M. (2020). 15 Temmuz Işığında İngiltere Medyasında Türkiye İzlenimine Sosyolojik Bakış. *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(15 Temmuz Özel Sayısı), 77-85.
- Kemaloğlu, İ. (2015). *Rusların Gözüyle Türkler*. Kaknüs Yayınları.
- Kemaloğlu, İ. (2016). *15 Temmuz Darbe Girişimi'nin Rusya'daki Yansımaları*. 15 Temmuz Darbe Girişiminin İslam Coğrafyasında Yansımaları Konferansı, Kütahya. http://birimler.dpu.edu.tr/app/views/panel/ckfinder/userfiles/145/files/_LYAS_KEMALOGLU_TR.pdf

- Kerry: *I hope there will be 'stability, peace, continuity' within Turkey.* (2016, Temmuz 15). <https://www.politico.com/story/2016/07/john-kerry-turkey-coup-225632>
- Kommersant. (2016, Temmuz 16). *"Turtsiya kak geopolitičeskiy igrok na vremya vıbila iz igrı"*. <https://www.kommersant.ru/doc/3041209>
- Kosaçev, K. (2016, Temmuz 16). Facebook. https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=1082105035203591&id=100002123135703
- Kosaçev: *"Turtsiya posle rejima ÇP bolşe ne budet prejney"*. (2016i, Temmuz 25). <https://iz.ru/news/623462>
- Kremlin. (2016, Haziran 17). *Telefonnyy razgovor s Prezidentom Turtsii Recepom Tayipom Erdoganom.* <http://special.kremlin.ru/catalog/countries/TR/events/52529>
- Kryuçkov, İ., Samoylenko, A., & Zorile, D. (2016, Temmuz 19). *Ankara sdaet pilotov.* https://www.gazeta.ru/politics/2016/07/19_a_9701099.shtml
- Kto stoit za popitkoy perevorota v Turtsii.* (2016, Temmuz 17). <https://www.youtube.com/watch?v=ZxYl14FuTDc>
- Levada-Center. (2016, Haziran 2). *Soyuzniki i "oragi" Rossii, yevropeyskaya integratsiya.* <https://www.levada.ru/2016/06/02/13400/>
- Luçşe plohoj Erdogan çem horoşaya hunta.* (2016, Temmuz 17). https://www.gazeta.ru/politics/2016/07/17_a_9695129.shtml?updated
- Maharramova Cengiz, N., & Şimşek, A. (2017). *Sovyetler Birliği Döneminde Rusya'da Okutulan Tarih Ders Kitaplarında Türk İmajı. Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, 13(26), 37-66.*
- Makarıçev, M. (2016, Temmuz 16). *Kto stoit za perevorotom v Turtsii, ili Erdogan budet mstit.* <https://rg.ru/2016/07/16/kto-stoit-za-perevorotom-v-turcii-ili-erdogan-budet-mstit.html>
- Manoylo, A. (2016, Temmuz 17). *Teper on stanet diktatorom.* <https://iz.ru/news/622579>
- MİD Rossii. (2016a, Temmuz 15). *Vstuplenie i otveti na voprosı SMİ Ministra inostrannıh del Rossii S.V.Lavrova v hode sovmestnoy press-konferentsii po itogam peregovorov s Gosudarstvennum sekretarem SŞA Dj.Kerri, Moskva, 15 iyulya 2016 goda.* https://www.mid.ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/2356206
- MİD Rossii. (2016b, Temmuz 16). *Zayavlenie MİD Rossii v svyazi s situatsiey v Turtsii.* https://www.mid.ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/2356256
- Moskva 24. (2016, Temmuz 16). *Anton Tsvetkov prokomentiroval proishoyaşee v Turtsii.* https://www.m24.ru/videos/novosti/16072016/118290?utm_source=CopyBuf
- Perviy Kanal. (2016a, Temmuz 16). *Armiya protiv vlasti i otvet prezidenta Erdogana—Dvoortsovie teynu Ankarı i politiçeskie intrigi.* <https://www.youtube.com/watch?v=iRMffER-vgE>
- Perviy Kanal. (2016b, Temmuz 17). *V Turtsii bloee şesti tısayaç çelovek arestovani po obvineniyu v priçastnosti k myateju.* https://www.youtube.com/watch?v=W2bX9Ecci_Y
- Perviy Kanal. (2016c, Temmuz 18). *Turtsiya posle popitki gosperevorota: Vozvreşenie k spokoynoy jizni ili zatişye pered burey?* <https://www.youtube.com/watch?v=shUI3l6p8a0>

- Perviy Kanal. (2016d, Temmuz 18). *V Turtsii obyavleno o popitke gosudarstvennogo perevorota.*
<https://www.youtube.com/watch?v=W7SMBFdbi4U>
- RBC. (2016, Şubat 26). *Protiv otmeni antituretskih sanktiy vystupili 63% rossiyan.*
<https://www.rbc.ru/politics/29/02/2016/56d375059a79475ab6e9749b>
- RİA. (2016a, Temmuz 16). *Analitik: Pobeda Erdogana mojet usilit islamistskie nastroeniya v strane.*
<https://ria.ru/20160716/1467770403.html>
- RİA. (2016b, Temmuz 16). *Analitik: Popitka voennogo perevorota v Turtsii organizovana s odobreniya SŞA.*
<https://ria.ru/20160716/1467574573.html>
- RİA. (2016c, Temmuz 16). *ES prizval Turtsiyu vernutsia k soblyudeniyu verhovenstva prava.*
<https://ria.ru/20160716/1467631522.html>
- RİA. (2016d, Temmuz 16). *Gensek i predsedatel OBSE osujdaet popitku voennogo perevorota v Turtsii.*
<https://ria.ru/20160716/1467507912.html>
- RİA. (2016e, Temmuz 16). *Germaniya osujdaet popitku voennogo perevorota v Turtsii.*
<https://ria.ru/20160716/1467683790.html>
- RİA. (2016f, Temmuz 16). *Jeleznyak: Prizivi v hode putça govoryat ob otnoşenii Erdogana k jiznyam lyudey.*
<https://ria.ru/20160716/1467628804.html>
- RİA. (2016g, Temmuz 16). *Parij reşitelno osujdaet politiku perevorota v Turtsii.*
<https://ria.ru/20160716/1467507715.html>
- RİA. (2016h, Temmuz 16). *Popitku perevorota v Turtsii mogli vizvat izvoineniya Erdogana pered Rossiey.*
<https://ria.ru/20160716/1467359183.html>
- RİA. (2016i, Temmuz 16). *Puşkov prokomentiroval situatsiyu s popitkoy perevorota v Turtsii.*
<https://ria.ru/20160716/1467308584.html>
- RİA. (2016j, Temmuz 16). *Putin postoyanno poluçaet dannie ot MİD i SVR o situatsii v Turtsii.*
<https://ria.ru/20160716/1467292082.html>
- RİA. (2016k, Temmuz 16). *Rossiyskiy voenniy ekspert nazval vozmojnuyu priçinu perevorota v Turtsii.*
<https://ria.ru/20160716/1467141811.html>
- RİA. (2016l, Temmuz 16). *SŞA vırajayut podderjku demokratiçeski izbrannomu pravitelstvu Turtsii.*
<https://ria.ru/20160716/1467287500.html>
- RİA. (2016m, Temmuz 16). *Tanki v Stambule vstreçeli aplodishmentami.*
<https://ria.ru/20160716/1467096495.html?in=t>
- RİA. (2016n, Temmuz 16). *V Yevroparlamente obvinili Erdogana v podrive turetskoy demokratii.*
<https://ria.ru/20160716/1467672318.html>
- RİA. (2016o, Temmuz 16). *Zyuganov: Krizis v Turtsii syazan s jelaniem Erdogana islamizirovat stranu.*
<https://ria.ru/20160716/1467486925.html>
- RİA. (2016p, Temmuz 17). *Glava MİD Franstsii predostereg Erdogana ot provedeniya repressiy i çistok.*
<https://ria.ru/20160717/1468647174.html>

- RİA. (2016q, Temmuz 18). *Al-Monitor: Erdogan mog sam organizovat "falşiviy perezorot"*.
<https://ria.ru/20160718/1469774280.html?in=t>
- RİA. (2016r, Temmuz 19). *Glava İngušetii: Turetskie voennie sbili rossiyskiy Su-24 bez vedoma Erdogana*.
<https://www.vesti.ru/article/1531891>
- RİA. (2016s, Ağustos 1). *Zvonok Putina posle popitki putça okazal Ankare moralnuyu podderjku*.
<https://ria.ru/20160801/1473337216.html>
- Rossiya 24. (2016a, Temmuz 16). *"Mnenie": Gosperezorot v Turtsii*.
<https://www.youtube.com/watch?v=jadN1hTxJrA&t=2258s>
- Rossiya 24. (2016b, Temmuz 17). *Pyatyy perezorot v Turtsii stal pervim neudaçnim*.
<https://www.youtube.com/watch?v=2tF4oyMZdEc>
- Saetov, İ. (2016, Temmuz 17). *Perezorot ne tuda*.
https://www.gazeta.ru/comments/2016/07/17_a_9694973.shtml
- Sputnik. (2016a, Eylül 4). *Erdoğan'dan Obama'ya 15 Temmuz teşekkürü*.
<https://tr.sputniknews.com/abd/201609041024696529-erdogan-obama-15-temmuz-tesekkur/>
- Sputnik. (2016b, Eylül 8). *Avusturya'da Türkiye'de Amerikancı bir darbe girişimi yapıldığını söyledim*.
<https://tr.sputniknews.com/turkiye/201609081024766643-avusturya-turkiye-amerikanci-darbe/>
- Starodubtsev, İ. (2016, Temmuz 18). *Yest li smisl v turetskom bunte*. https://russiancouncil.ru/blogs/ivan-starodubtsev/31127/?sphrase_id=82946427
- Şevçenko, M. (2016, Temmuz 17). *Erdogan stroit svobodnuyu islamskuyu demokratiyu*.
https://gazeta.media.eagleplatform.com/index/player?record_id=531984&player=new
- Şimşek, A., & Meherremova Cengiz, N. (2015). Rusya Tarih Ders Kitaplarında Türk-Osmanlı İmgesi 4/2 (2015): 255-258. *Turkish History Education Journal*, 4(2), 225-258.
- Ştode, M. (2016, Temmuz 18). *Jirnovskiy: Kakoy-to podozritelnyy perezorot u Erdogana*.
<https://www.7kanal.co.il/News/News.aspx/186085>
- Takvim. (2016, Mart 19). *Türkiye düşmanı Naumkin danışman oldu*.
<https://www.takvim.com.tr/guncel/2016/03/19/turkiye-dusmani-naumkin-danisman-oldu>
- TASS. (2016, Temmuz 16). *Kadırov: Popitku perezorota v Turtsii initsiurovali prozahadnie voennie*.
<https://tass.ru/politika/3461169>
- Taşcı, T. A. (2019). Türkiye-Rusya İlişkileri ve Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK). *KARE*, 8, 81-128.
<https://doi.org/10.38060/kare.661620>
- TCCB. (2016, Temmuz 19). *ABD Başkanı Obama ile Telefon Görüşmesi*. <https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari/365/48683/abd-baskani-obama-ile-telefon-gorusmesi>
- Telci, İ. N., Efe, İ., Kardaş, T., & Çağlar, İ. (2017). *Rapor: 15 Temmuz Darbe Girişimi ve Batı Medyası*. SETA.
<https://www.setav.org/15-temmuz-darbe-girisimi-ve-bati-medyasi/>
- Tsargrad. (2016a, Temmuz 19). *Popitka gosudarstvennogo perezorota v Turtsii (Direktiva Dugina)*.
https://chita.tsargrad.tv/shows/popytka-gosudarstvennogo-perezorota-v-turcii-direktiva-dugina_17492

Tsargrad. (2016b, Ağustos 8). *Film-rassledovanie "Turtsiya. Perevorot"*. https://tsargrad.tv/shows/film-rassledovanie-turcia-perevorot_20647

Vesti FM. (2016, Temmuz 19). *Yevgeniy Satanovskiy o perevorote v Turtsii—Vladimir Solovyev (19.07.16)*. <https://www.youtube.com/watch?v=H8dElPu0DjE&t=778s>

Yusin, M. (2016, Temmuz 16). *Poçemu turetskie voennie reşili svergnut prezidenta Erdogana*. <https://www.kommersant.ru/doc/3041142>

